

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»
СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»**

Серію засновано 08.09.1999 р.

№ 32(60)

Науковий журнал
(щоквартальник)

Острого
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2024

Науковий журнал «Наукові записки Національного університету «Острозька академія» серія «Економіка»»

Засновано 08.09.1999 року Національним університетом «Острозька академія»
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21245-11045Р від 12 березня 2015 р.

Журнал додано до переліку наукових фахових видань України з економіки
на підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 515 від 16 травня 2016 р.

Журнал зареєстровано в Міжнародному центрі періодичних видань
(ISSN International Centre. Paris, France): ISSN 2311-5149 (друкований)

Журнал входить до «Переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» на підставі Наказу МОН України № 975 від 11.07.2019 – категорія «Б»

Журнал додано до міжнародних наукометричних баз і каталогів наукових видань:

INDEX COPERNICUS (ICV 2017 = 74,48)
EBSCO Publishing, Inc.
ResearchBib
Ulrichsweb (Ulrich's Periodicals Directory)
DOI: 10.25264/2311-5149

Google Академія (h-індекс 9)
Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського
Бібліометрика української науки
Українізна наукова
Український реферативний журнал «Джерело»

Надруковано за ухвалою вченої ради Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 9 від 28 березня 2024 року)

Засновник журналу: Національний університет «Острозька академія»;

Видавець: видавництво Національного університету «Острозька академія».

Редакційна колегія:

Дем'янчук О. І. (головний редактор, д. е. н., проф., Острого, Україна)
olha.demianchuk@oa.edu.ua
Шулик Ю. В. (заступник головного редактора, к. е. н., доц., Острого,
Україна) yuliia.shulyk@oa.edu.ua
Іванчук Н. В. (к. е. н., доц., Острого, Україна); natalia.ivanchuk@oa.edu.ua

Editorial board:

Demianchuk O. I. (PhD, docent, editor-in-chief); olha.demianchuk@oa.edu.ua;
Shulyk Y. V. (PhD, docent, deputy editor); yuliia.shulyk@oa.edu.ua;
Ivanchuk N.V. (PhD, docent, Ostroh, Ukraine); natalia.ivanchuk@oa.edu.ua.

Аверкіна М. Ф. (д. е. н., проф., Острого, Україна); maryna.averkyna@oa.edu.ua;
Бранч Джон (д. е. н., Ann Arbor, Мічиган, США); jdbranch@umich.edu;
Вітлінський В. В. (д. е. н., проф., Київ, Україна); wite101@meta.ua;
Гарі Кук (д. е. н., проф., Ліверпуль, Великобританія); g.cook@hull.ac.uk;
Кнейслер О. В. (д. е. н., проф., Тернопіль, Україна); olgakne@gmail.com;
Козак Л. В. (д. е. н., доц., Острого, Україна); lyudmyla.kozak@oa.edu.ua;
Кондратенко Н. О. (д. е. н., проф., Харків, Україна); 2123kondratenko@gmail.com;
Кривицька О. Р. (д. е. н., проф., Острого, Україна); olha.kryvytska@oa.edu.ua;
Левицька С. О. (д. е. н., проф., Рівне, Україна); levitska.svitlana@yahoo.com;
Мамонтова Н. А. (д. е. н., проф., Острого, Україна); nataliya.mamontova@oa.edu.ua;
Матвійчук А. В. (д. е. н., проф., Київ, Україна); editor@nfmte.com;
Новоселський О. М. (к. е. н., доц., Острого, Україна); oleksandr.novoseletskyy@oa.edu.ua;
Олак Антоні (хабілітований доктор економіки, професор факультет управління
Люблінської політехніки, Люблін, Польща); antonio130@vp.pl;
Онисько С. В. (д. е. н., проф., Ірпін, Україна); onyshko_sv@ukr.net;
Павел Джаканський (доктор, Інститут Права, економіки і управ-
ління, Факультет Права, менеджменту та управління, Університет Яна Коха-
новського у Кельце, Польща); pdziekan@interia.eu;
Пауло Реіс Мурао (доктор економіки факультет економіки університету Мінью,
Брага, Португалія); paulom@eeg.uminho.pt;
Пукава Рішард (доктор Державної вищої технічно-економічної школи в Ярос-
лаві, Польща); ryszard.pukala@interia.pl;
Стецюк Іван (професор Факультету фінансів, Школи менеджменту,
Квебецького Університету, Канада); stetsyuk.ivan@uqam.ca;
Талавера Олександр (професор фінансової школи менеджменту, університету
Свансі, Великобританія); oleksandr.talavera@gmail.com;
Ткаченко Н. В. (д. е. н., проф., Київ, Україна); tkachenko_nt@ukr.net;
Топішко Н. П. (к. е. н., доц., Острого, Україна); natalya.topishko@oa.edu.ua;
Харчук Ю. Ю. (к. е. н., доц., Острого, Україна); julia.kharchuk@oa.edu.ua;
Яворська Т. В. (д. е. н., проф., Львів, Україна); tanya_yav@ukr.net.

Averkyna M. F. (PhD, prof., Ostroh, Ukraine); maryna.averkyna@oa.edu.ua;
John Branch (PhD, Ann Arbor, Michigan, USA); jdbranch@umich.edu;
Vitlinskyi V. V. (PhD, prof., Kyiv, Ukraine); wite101@meta.ua;
Gary Cook (PhD, prof., Director Hull University Business School Faculty of
Business, Law and Politics Hull University Business School, Liverpool,
United Kingdom); g.cook@hull.ac.uk;
Kneisler O. V. (PhD, prof., Ternopil, Ukraine); olgakne@gmail.com;
Kozak L. V. (PhD, docent); lyudmyla.kozak@oa.edu.ua;
Kondratenko N.O. (PhD, prof., Kharkiv, Ukraine); 2123kondratenko@gmail.com;
Kryvytska O. R. (PhD, prof., Ostroh, Ukraine); olha.kryvytska@oa.edu.ua;
Levytska S. O. (PhD, prof., Rivne, Ukraine); levitska.svitlana@yahoo.com;
Mamontova N. A. (PhD, prof., Ostroh, Ukraine); nataliya.mamontova@oa.edu.ua;
Matviichuk A. V. (PhD, prof., Kyiv, Ukraine); editor@nfmte.com;
Novoseletskyy O. M. (PhD, docent, Ostroh, Ukraine); oleksandr.novoseletskyy@oa.edu.ua;
Olak Anthony (PhD, prof., Lublin, Poland); antonio130@vp.pl;
Onyshko S. V. (PhD, prof., Irpin, Ukraine); onyshko_sv@ukr.net;
Pawel Dziekański (PhD, Faculty of Law, Management and Administration, Jan
Kochanowski University in Kielce, Poland); pdziekan@interia.eu;
Paulo Jorge Reis Mourao (PhD, Braga, Portugal); paulom@eeg.uminho.pt;
Ryszard Pukala (PhD, State Higher School of Technology and Economics in
Jaroslaw, Poland); ryszard.pukala@interia.pl;
Ivan Stetsyuk (PhD, Professor of Finance Department, Quebec University
School of Management, Canada); stetsyuk.ivan@uqam.ca;
Oleksandr Talavera (Professor of Finance School of Management, Swansea
University, UK); oleksandr.talavera@gmail.com;
Tkachenko N. V. (PhD, prof., Kyiv, Ukraine); tkachenko_nt@ukr.net;
Topishko N. P. (PhD, docent, Ostroh, Ukraine); natalya.topishko@oa.edu.ua;
Kharchuk Yu. Yu. (PhD, Ostroh, Ukraine); julia.kharchuk@oa.edu.ua;
Yavorska T. V. (PhD, prof., Lviv, Ukraine); tanya_yav@ukr.net.
Адреса редакції: Національний університет «Острозька академія»,

Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острого, вул. Семінарська, 2.

Головний редактор О. І. Дем'янчук
Заступник головного редактора Ю. В. Шулик
Відповідальний редактор Н. В. Іванчук
Комп'ютерна верстка Н. О. Крушинської
Художнє оформлення обкладинки К. О. Олексійчук
Коректор А. О. Самсонюк
Коректор англомовних текстів Р. Т. Шулик

ISSN 2311-5149

DOI: 10.25264/2311-5149-2024-32(60)

Ліцензія Creative Commons «Attribution-NonCommercial»
(«Із зазначенням авторства – Некомерційна») 4.0 Всесвітня (CC-BY 4.0).
Creative Commons License «Attribution-NonCommercial» 4.0 International (CC-BY 4.0).

© Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2024

**ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ**

Отримано: 19 лютого 2024 р.

Прорецензовано: 05 березня 2024 р.

Прийнято до друку: 10 березня 2024 р.

e-mail: katuapryshliak@gmail.com

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-0351-3528>

e-mail: yurasemenenkovork@gmail.com

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0009-0000-8334-9766>

DOI: 10.25264/2311-5149-2024-32(60)-4-10

Пришляк К. М., Семенов Ю. С., Буяк Л. А. Цифрова трансформація агропідприємств з допомогою ERP-систем. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острого: Вид-во НаУОА, березень 2024. № 32(60). С. 4–10.

УДК: 631.5

JEL-класифікація: 631.5

Пришляк Катерина Мирославівна,
кандидат наук (PhD), доцент кафедри економічної кібернетики та інформатики
Західноукраїнського національного університету
Семенов Юрій Сергійович,
викладач кафедри економічної кібернетики та інформатики
Західноукраїнського національного університету
Буяк Лілія Андріївна,
аспірант кафедри економічної кібернетики та інформатики
Західноукраїнського національного університету

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ АГРОПІДПРИЄМСТВ З ДОПОМОГОЮ ERP-СИСТЕМ

Сучасна економіка розвивається шаленими темпами, такі зміни зумовлені насамперед новими підходами до генерування, передачі, зберігання, управління та аналізу інформації, що перетворює її в дуже важливий фактор впливу на ефективність компанії. Цифрові технології, які на сьогоднішній день є одними з найпотужніших рушійних сил світової економіки, революціонізують парадигму розвитку суспільства. Вони зменшують залежність економічного зростання від наявних у країні природних ресурсів, чисельності працездатного населення, основного капіталу та інших екстенсивних факторів, що характеризуються найвищим рівнем ентропії, тобто хаотичним розсіюванням.

Цифрові технології відіграють величезну роль у розвитку агропідприємств. У сучасному світі, де швидкість змін диктує темп розвитку, використання цифрових інструментів стає не просто необхідністю, але й ключовим фактором успіху. Агропідприємства, які вміло впроваджують ці технології, здатні оптимізувати свої процеси виробництва, підвищити врожайність та якість продукції, а також ефективно управляти ресурсами.

Цифрові рішення дозволяють агропідприємствам ефективніше взаємодіяти з ринком, використовуючи аналітику для прогнозування попиту та управління постачанням. Вони сприяють створенню інноваційних моделей бізнесу, наприклад, розвитку сільського туризму або впровадженню принципів агроекологічного виробництва.

Завдяки ERP-системам, агропідприємства можуть оптимізувати свої операції, забезпечуючи ефективне використання ресурсів, вчасне поповнення запасів і контроль за витратами. Ці системи дозволяють автоматизувати багато рутинних процесів, що раніше вимагали значних зусиль та часу, тим самим звільняючи людські ресурси для більш важливих завдань.

ERP-системи допомагають агропідприємствам управляти складністю їхніх операцій, враховуючи всі аспекти бізнесу в одній системі. Це сприяє покращенню координації між відділами, забезпечує точність даних та зменшує ризик помилок.

Найважливішою перевагою використання ERP-систем є можливість забезпечення цілісної та інтегрованої платформи для прийняття стратегічних рішень. Завдяки цьому, керівництво може отримувати реальний часовий аналіз даних і приймати швидкі та обґрунтовані рішення, що сприяють збільшенню ефективності та конкурентоспроможності підприємства.

У підсумку, впровадження цифрових технологій, таких як ERP-системи, має значний вплив на агропідприємства. Ці технології допомагають оптимізувати виробничі процеси, підвищувати ефективність управління ресурсами, поліпшувати якість продукції та забезпечувати стійкість до зовнішніх викликів. Використання цифрових інструментів дозволяє агропідприємствам бути більш конкурентоспроможними, адаптивними та забезпечувати сталі зростання у сучасному економічному середовищі.

Ключові слова: Цифрова трансформація, цифрова трансформація агропідприємства, вплив цифрової трансформації, впровадження ERP, ERP-системи.

Katerina Pryshliak,
PhD, Associate Professor at the Department of Economic Cybernetics and Informatics,
Western Ukrainian National University, Ternopil
Yurii Semenenko,
Lecturer at the Department of Economic Cybernetics and Informatics,
West Ukrainian National University

Liliya Buyak,

*graduate student at the Department of Economic Cybernetics and Informatics,
Western Ukrainian National University*

DIGITAL TRANSFORMATION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES WITH THE HELP OF ERP SYSTEMS

The modern economy is evolving rapidly, primarily driven by novel approaches to generating, transmitting, storing, managing, and analyzing information, transforming it into a highly influential factor on companies' efficiency. Digital technologies stand as one of the most potent forces driving the global economy, revolutionizing the societal development paradigm. They diminish economic growth's dependency on a country's natural resources, workforce size, capital, and other extensive factors characterized by high entropy, i.e., chaotic dispersion.

Digital technologies are significantly impacting the development of agricultural enterprises. In today's fast-changing world, the adoption of digital tools is not just a necessity but a key factor for success. Agricultural enterprises that adeptly deploy these technologies can enhance their production processes, increase yields and product quality, and manage resources more effectively.

Digital solutions enable agricultural enterprises to more effectively interact with the market, leveraging analytics to predict demand and manage supply chains. They foster the creation of innovative business models, such as agro-tourism development or the implementation of agro-ecological production principles.

Enterprise Resource Planning (ERP) systems allow agricultural enterprises to streamline operations, ensuring efficient resource use, timely stock replenishment, and cost control. Automating many routine tasks that previously required significant effort and time, these systems free up human resources for more critical tasks.

ERP systems aid in managing the complexity of agricultural operations by consolidating all business aspects into one system. This enhances coordination between departments, ensures data accuracy, and minimizes the risk of errors.

The paramount advantage of ERP systems lies in providing a comprehensive and integrated platform for strategic decision-making, allowing management to analyze real-time data and make informed decisions swiftly. This contributes to the enhanced efficiency and competitiveness of the enterprise.

In summary, the adoption of digital technologies, like ERP systems, profoundly influences agricultural enterprises. These technologies optimize production processes, improve resource management, elevate product quality, and bolster resilience to external challenges. Digital tools empower agricultural enterprises to remain competitive, adaptive, and sustain growth in the contemporary economic landscape.

Keywords: *Digital transformation, digital transformation of agricultural enterprises, impact of digital transformation, ERP implementation, ERP systems.*

Постановка проблеми. В умовах сучасної економіки, яка швидко розвивається та змінюється, цифрові технології набувають важливого значення зберігання, передачі та аналізу інформації. Велика кількість агропідприємств стикається з викликами адаптації до нових умов діяльності та використання сучасних цифрових технологій для підвищення власної ефективності, підвищення конкурентоспроможності та сталості діяльності. Цифрові технології та ERP-системи є важливим інструментом в сучасних умовах діяльності.

Дослідження історії та основних етапів розвитку цифрових технологій загалом та в агропідприємствах, зокрема, дозволить зрозуміти, яким чином відбувалась інтеграція та змінювався вплив цифрових технологій на агропідприємства протягом певного часу.

Проблема полягає в тому, що агропідприємства потребують успішної адаптації до цифрової трансформації, зокрема впровадження ERP-систем, для забезпечення конкурентоспроможності та стійкості. Однак цей процес ускладнений історичними та сучасними викликами, як-от: розуміння різноманітних типів цифрових технологій та ERP-систем, їхнього розвитку та вибору найбільш доцільних інструментів для агропідприємств. Крім того, ефективна методологія впровадження цих технологій є критичною для успішної трансформації. Ідентифікація потенційних проблем, з якими можуть зіткнутися агропідприємства, також є важливою частиною вирішення цієї проблеми.

Отже, визначення оптимальних цифрових систем та методів їх впровадження в діяльність компанії є важливим завданням для компаній, які планують йти в ногу з часом та утримувати стійку позицію на ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження цифрової трансформації агропідприємств є актуальною темою для багатьох науковців. Дослідженнями в наведеній галузі займаються такі вчені: Е. Берглунд, М. Лопес, Л. Розетті, М. Россі. Однак цифрова трансформація агропідприємств з використанням сучасних ERP-систем є достатньо новою темою та потребує подальшого дослідження.

Мета дослідження: розглянути та проаналізувати процес цифрової трансформації в агропідприємствах з допомогою використання ERP-систем.

Виклад основного матеріалу. Цифрова економіка – це економіка, у якій цифрові технології відіграють ключову роль у генерації, передачі та обробці інформації, виробництві товарів і послуг, а також в управлінні економічними процесами. Вона базується на використанні інформаційних технологій, а саме: штучного інтелекту, аналітики даних, Інтернету речей (IoT), блокчейну тощо – для оптимізації різних сфер економіки.

Міжнародна організація ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку) ідентифікує три основні складові цифрової економіки [1]:

- інфраструктура, що забезпечує функціонування цифрового середовища, зокрема апаратне та програмне забезпечення, телекомунікаційні системи та мережі;
- електронний бізнес, що охоплює всі аспекти господарської діяльності та бізнес-процесів, які здійснюються через комп'ютерні мережі;
- електронна комерція, що відображає процеси розподілу товарів та послуг через інтернет.

Цифрова трансформація – це процес впровадження та інтеграції цифрових технологій у всі сфери діяльності підприємств і організацій з метою покращення ефективності, забезпечення конкурентоспроможності та відповідності вимогам сучасного ринку. Це не лише перехід до використання цифрових інструментів, а й зміна бізнес-моделей, процесів та культури організації під впливом цих технологій.

Цифрова економіка породжує потребу в цифровій трансформації, оскільки компанії та організації пристосовуються до нових умов ринку та способів ведення бізнесу. Вона створює унікальні можливості для підвищення продуктивності, оптимізації виробничих процесів, розвитку нових продуктів та послуг, а також залучення і утримання клієнтів.

Розглянемо основні історичні етапи розвитку цифрової трансформації як поняття та її вплив на підприємства (рис. 1):

- Початковий етап (1980–2000-і рр.). У цей період комп'ютеризація підприємств почала набирати обертів. Організації почали використовувати комп'ютери для автоматизації рутинних операцій, як-от: облік та обробка даних.

- Епоха інтернету (початок 2000-х рр.). З появою інтернету цифрова трансформація стала більш широкою і доступною. Компанії почали використовувати інтернет для комунікації з клієнтами та партнерами, а також для запуску онлайн-бізнесів.

- Епоха хмарних технологій (2010-і рр.). У цей період хмарні технології ставали все більш популярними. Підприємства почали переходити від використання локальних серверів до хмарних платформ, що дозволило їм збільшити масштабність та ефективність своєї інфраструктури.

- Епоха Інтернету речей (сучасність). З поширенням Інтернету речей (IoT) компанії можуть підключати до мережі все більше пристроїв. Це відкриває нові можливості для збору та аналізу даних, автоматизації процесів та покращення продуктивності.

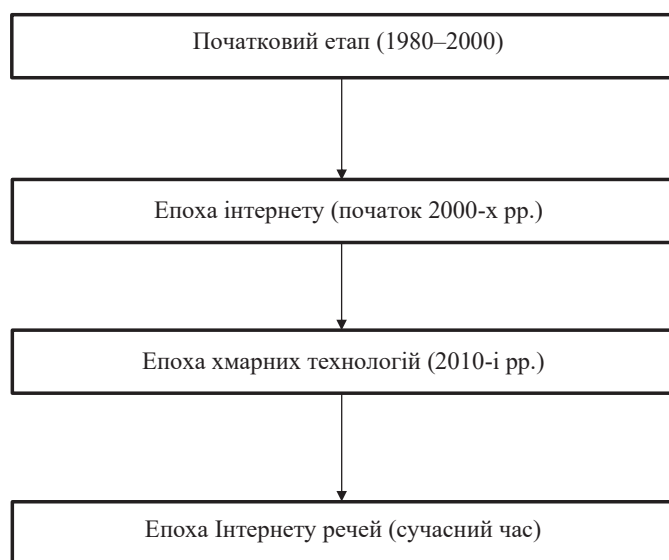

Рис. 1. Етапи розвитку цифрової трансформації

Використання IoT на агропідприємствах дає можливість збирати величезну кількість даних про урожайність, вологість ґрунту, погодні умови, здоров'я тварин та багато іншого. Ці дані аналізуються та

використовуються для оптимізації виробничих процесів, прийняття рішень щодо поліпшення врожаю, зниження витрат та підвищення продуктивності.

З допомогою IoT агропідприємство може отримувати реальний часовий аналіз даних про вологість ґрунту та потреби рослин у поливі. Може автоматично керувати системами поливу на основі цих даних, що дозволяє ефективніше використовувати водні ресурси та підвищувати врожайність.

Також IoT може використовуватися для моніторингу здоров'я тварин. Різні пристрої можуть вимірювати їхню активність, температуру тіла, рух та інші параметри, що дозволяє фермеру вчасно виявляти захворювання та проводити необхідні заходи щодо їх лікування.

У сучасній промисловості спостерігається ряд тенденцій, які впливають на функціонування підприємств:

- стрімке розширення асортименту та модифікація продукції;
- зростання кількості клієнтів та постачальників сировини, матеріалів і компонентів;
- необхідність значного підвищення якості продукції та зниження її вартості для забезпечення конкурентоспроможності, зокрема на міжнародних ринках;
- потреба в оптимальному управлінні матеріальними, інформаційними та фінансовими потоками в комплексному взаємозв'язку.

Ці тенденції призводять до кризи управління, ускладнюючи ефективне використання частково автоматизованих методів. Для успішного керування промисловими підприємствами загалом та їхніми ресурсними потоками, зокрема, необхідне застосування сучасних концепцій управління та оперативна реакція на зміну обставин, що стає можливим лише при наявності точної та повної інформації про стан виробничих, фінансових та інших ресурсів підприємства. Однією з ключових можливостей для підвищення ефективності технологічних процесів залишається їх автоматизація [2].

ERP-системи – це система ведення бізнесу, що інтегрує інформацію про діяльність різноманітних структурних підрозділів та функцій компанії в єдину уніфіковану систему [3].

На нашу думку, ERP-система – це інтегровані програмні рішення, що призначені для планування та управління різними аспектами діяльності підприємства, а саме: фінанси, виробництво, облік, управління запасами, збут та управління взаємодією з клієнтами. Всі ці елементи інтегруються в єдину інформаційну систему, що дозволяє підприємствам ефективно координувати роботу різних відділів та процесів, оптимізувати власні ресурси та приймати обґрунтовані рішення, базуючись на чітких даних.

Переваги використання ERP-систем:

- ERP-системи об'єднують різні функціональні області підприємства в єдину систему, сприяючи злагодженій роботі та спільному доступу до даних;
- завдяки автоматизації багатьох рутинних процесів, ERP дозволяють підвищити продуктивність та ефективність діяльності підприємства;
- ERP-системи надають керівництву чіткий огляд ситуації на підприємстві та дозволяють вчасно реагувати на зміни;
- використання єдиної інтегрованої системи дозволяє оптимізувати витрати на обслуговування та підтримку різних програм;
- завдяки покращенню процесів управління замовленнями, виробництва та обслуговування клієнтів, підприємство може забезпечити вищу якість обслуговування своїм клієнтам.

Недоліки використання ERP-систем:

- впровадження ERP може бути вкрай витратним процесом, включаючи витрати на програмне забезпечення, налаштування, навчання персоналу та підтримку;
- реалізація ERP-системи часто потребує значних змін в бізнес-процесах та культурі підприємства, що може бути складним завданням;
- підтримка та оновлення ERP-системи може бути складною та витратною, особливо для великих підприємств з великою кількістю користувачів.

Незважаючи на деякі недоліки, ERP-системи мають значну кількість переваг, які роблять їх важливим інструментом для сучасних підприємств. Впровадження ERP дозволяє підвищити ефективність управління, покращити координацію між відділами, знизити витрати та підвищити конкурентоспроможність. Враховуючи ці переваги, впровадження ERP-систем на підприємствах є стратегічно важливим кроком для їхнього успішного розвитку та адаптації до сучасних умов ринку.

Більшість ERP-систем складаються з модулів, які, поєднуючись між собою, створюють цілісну систему. Основні модулі систем стандартизовані та подібні між собою, до таких модулів належать (рис. 2):

- Фінанси та облік. Охоплює бухгалтерський облік, фінансовий аналіз, управління бюджетом тощо.

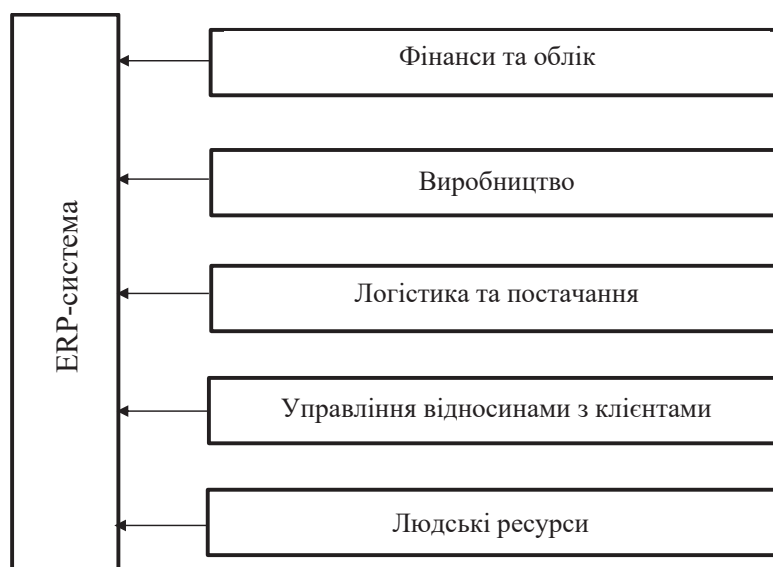

Рис. 2. Основні модулі ERP-системи

– Виробництво. Модуль для планування та керування виробничими процесами, управління запасами, контроль якості тощо.

– Логістика та постачання. Охоплює управління ланцюгом постачання, управління запасами, транспортом та доставкою.

– Управління взаємовідносинами з клієнтами (CRM). Допомогає в управлінні взаємовідносинами з клієнтами, обробці замовлень та забезпеченні клієнтської підтримки.

– Людські ресурси. Містить управління персоналом, розрахунок заробітної плати, навчання та розвиток персоналу.

Розглянемо декілька популярних ERP-систем та модулі, які вони пропонують користувачеві.

Компанія SAP ERP є лідерами ринку корпоративного програмного забезпечення та допомагають компаніям усіх розмірів працювати краще з допомогою використання ERP. Компанія пропонує комплексний пакет застосунків та допомагає клієнтам працювати прибутково, постійно адаптуватись та змінювати світ на краще. Компанія пропонує всі необхідні клієнтам модулі з широкими можливостями налаштування, що робить їхній продукт справжнім лідером ринку [4].

Переваги SAP ERP:

– Усі модулі SAP ERP інтегровані між собою, що дозволяє підприємствам отримати повну картину своєї діяльності та легко обмінюватись даними між різними відділами.

– SAP ERP надає широкий спектр функцій і можливостей, які можна налаштувати для відповідності конкретним потребам підприємства.

– SAP ERP може бути використаний підприємствами будь-якого розміру: від малих підприємств до великих корпорацій.

– SAP пропонує хмарні рішення, що дозволяють підприємствам отримати доступ до своїх даних та функцій з будь-якого місця, де є інтернет.

Microsoft Dynamics 365 є комплексною ERP (Enterprise Resource Planning) системою, розробленою корпорацією Microsoft для автоматизації та оптимізації бізнес-процесів підприємств. Ця система охоплює різноманітні модулі, призначені для управління фінансами, ланцюгом постачання, виробництвом, управління відносинами з клієнтами (CRM), управління ресурсами людей (HRM), аналітику та інші аспекти діяльності підприємства. Microsoft Dynamics 365 надає широкий функціонал для підвищення продуктивності, забезпечення ефективного управління ресурсами та даними, покращення співпраці між відділами та забезпечення кращого рішення бізнес-завдань підприємства.

Microsoft Dynamics 365 має декілька переваг:

– платформа об'єднує в собі різні модулі, як-от: управління відносинами з клієнтами (CRM), управління ресурсами людей (HRM), фінансове управління, управління ланцюгом постачання та інші – що дозволяє підприємствам забезпечити інтегроване управління всіма аспектами їхньої діяльності;

– платформа розроблена з урахуванням потреб підприємств різних розмірів та галузей. Вона дозволяє підприємствам вибирати лише ті модулі, які їм потрібні, та масштабувати систему відповідно до їхніх потреб та зростання бізнесу;

- Dynamics 365 працює в хмарі, що забезпечує доступність та можливість працювати з системою з будь-якого пристрою та будь-якого місця, де є інтернет;
- платформа використовує штучний інтелект та аналітику для надання корисної інформації та прогнозування тенденцій, що дозволяє підприємствам приймати кращі управлінські рішення;
- Microsoft забезпечує високий рівень безпеки даних для всіх своїх продуктів, включаючи Dynamics 365, що дозволяє підприємствам захищати конфіденційні дані своїх клієнтів та операцій.

Агробізнес є особливим типом бізнесу, який відзначається своєю унікальною природою та специфічними вимогами. У порівнянні з іншими галузями, діяльність агробізнесу має ряд особливостей, які впливають на їхню управлінську модель та потреби в інформаційних системах.

Агробізнес залежить від природних умов, а саме: клімат, ґрунтові умови та інші фактори – що впливають на вирощування рослин та виробництво продуктів. Ця нестабільність призводить до потреби в гнучкому управлінні та швидкій адаптації до змінних умов.

Агробізнес має складний ланцюжок постачання та виробництва, який охоплює багато етапів: від вирощування та обробки сільськогосподарських культур до постачання продукції на ринок. Це створює потребу в ефективному управлінні ресурсами та координації між різними етапами виробництва.

Агробізнес часто має великий обсяг даних, пов'язаних з виробництвом, постачанням, обробкою та збутом продукції. Ця потреба в обробці та аналізі великих обсягів інформації вимагає від ERP-систем специфічних модулів, призначених для оптимізації та автоматизації процесів на агробізнесі.

З урахуванням унікальних потреб та особливостей агробізнесу, важливо, щоб ERP-системи мали специфічні модулі, призначені для оптимізації виробничих процесів, управління ресурсами та забезпечення ефективної роботи в умовах нестабільності та складності сільськогосподарського сектору.

ERP-система для агробізнесу – це інтегрована програмна платформа, спеціально розроблена для потреб сільськогосподарських підприємств. Вона охоплює різноманітні модулі та функціонал, що дозволяють ефективно управляти всіма аспектами сільськогосподарської діяльності.

На рисунку (рис. 3) представлена схема ERP-системи для сільськогосподарських підприємств, що містить такі основні модулі:

- Управління виробництвом. Модуль, що дозволяє планувати, контролювати та оптимізувати виробничі процеси на підприємстві, зокрема вирощування культур, технічне обслуговування машин та обладнання, управління тваринництвом тощо.
- Управління складом. Модуль для ефективного контролю запасів сировини, матеріалів, готової продукції та інших ресурсів, що використовуються на агробізнесі.
- Фінансове управління. Модуль, який дозволяє вести облік фінансових операцій, розрахунків з поставальниками та клієнтами, контролювати бюджет і фінансові показники підприємства.
- Управління ланцюгом постачання. Модуль для планування та оптимізації ланцюга постачання, зокрема закупівлю сировини, постачання обладнання та інших матеріалів.
- Управління людськими ресурсами. Модуль для автоматизації процесів управління персоналом: ведення кадрових документів, облік робочого часу, оплату праці та інші аспекти управління персоналом.
- Аналітика та звітність. Модуль, що забезпечує аналіз даних та підготовку звітів про різні аспекти діяльності агробізнесу, що дозволяє приймати обґрунтовані управлінські рішення.
- Модуль для контролю за сільськогосподарськими культурами. Цей модуль дозволяє вести детальний облік сівозміни, внесення добрив, обробки полів, а також моніторинг захворювань та шкідників.
- Модуль для контролю за тваринництвом. Цей модуль дозволяє вести облік поголів'я та продуктивності тварин, враховувати їхнє харчування, ветеринарний догляд та інші аспекти управління тваринництвом.
- Модуль для управління орендою землі. Цей модуль дозволяє вести облік угод оренди землі, розраховувати платежі, контролювати терміни дії угод та забезпечувати взаємодію з орендодавцями.

Впровадження ERP-системи на агробізнесі вимагає ретельного підходу та виконання кількох ключових етапів. Опишемо загальну методологію впровадження ERP-системи на агробізнесі:

– Перший крок – це ретельний аналіз потреб агробізнесу. Це передбачає вивчення всіх процесів та операцій, визначення проблемних аспектів та ідентифікацію цілей, які має вирішити ERP-система.

На основі аналізу потреб обирається відповідна ERP-система, яка найкращим чином відповідає вимогам та особливостям агробізнесу.

– Розробляється детальний план впровадження, у якому визначаються кроки, ресурси, терміни та відповідальні особи для кожної фази проекту.

– ERP-система налаштовується з урахуванням конкретних потреб та вимог агробізнесу. Це передбачає встановлення модулів, конфігурацію баз даних, налаштування процесів та інтеграцію з існуючими системами.

Рис. 3. Схема ERP-системи для сільськогосподарського підприємства

– Після налаштування системи проводяться тестові запуски для перевірки її працездатності, відповідності вимогам та виявлення можливих помилок.

– Працівники агропідприємства проходять навчання та тренінги з роботи з новою ERP-системою, щоб ефективно користуватися її можливостями.

– ERP-система запускається на обмеженому обсязі або в обмеженому відділі для оцінки її роботи в реальних умовах. Після успішного пілотного запуску вона впроваджується на всьому підприємстві.

– Після впровадження ERP-системи забезпечується постійна підтримка та вдосконалення, щоб забезпечити її ефективну роботу та відповідність динамічним потребам агропідприємства.

Ця методологія дозволяє ефективно впроваджувати ERP-системи на агропідприємствах, забезпечуючи оптимальне використання їх потенціалу для підвищення продуктивності та ефективності управління.

Висновки. Впровадження ERP-систем на агропідприємствах є невід’ємною складовою їхнього розвитку та конкурентоспроможності в сучасному світі. Ця система дозволяє оптимізувати та автоматизувати виробничі процеси, забезпечуючи ефективне управління ресурсами, планування та контроль за виробництвом і фінансами.

Однією з ключових переваг є централізоване збирання та аналіз даних, що надає можливість приймати обґрунтовані рішення на основі точної інформації. Впровадження ERP також сприяє підвищенню ефективності використання ресурсів, зниженню витрат, вдосконаленню взаємодії з партнерами та клієнтами.

Додатково: ERP-система допомагає агропідприємствам адаптуватися до змінних умов ринку, швидко реагувати на зміни в попиті, виробництві та технологічних процесах. Вона сприяє оптимізації роботи всіх підрозділів підприємства, підвищує продуктивність та якість продукції.

Незважаючи на витрати та труднощі, пов’язані з впровадженням ERP-системи, це інвестиція у майбутнє, яка дозволить агропідприємствам стати більш конкурентоспроможними, адаптивними та ефективними в умовах сучасного ринкового середовища.

Література:

1. The Concept of a “Digital Economy”. <http://odec.org.uk/theconcept-of-a-digital-economy> (2024, February, 22).
2. Вовк І. Проблеми автоматизації управління ресурсами підприємства засобами ERP-систем. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2011. № 2.
3. Vovk, I (2011) Problemy avtomatyzatsii upravlinnia resursamy pidpriemstva zasobamy ERP-system. [The challenges of automating enterprise resource management with ERP systems]. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava*. [Social-economic problems and the state], №2. [in Ukrainian].
4. Івахненко С. В. Впровадження програмного забезпечення обліку і контролю: потенційні переваги і реальні проблеми. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2007. № 2.
5. Ivakhnenkov, S. V. (2007) Vprovadzhennia prohramnoho zabezpechennia obliku i kontroliu: potentsiini perevahy i realni problemy. [Implementation of accounting and control software: potential benefits and real challenges]. *Bukhhalterskyi oblik i audit*. [Accounting and auditing], №2. [in Ukrainian].
6. ERP-система SAP. <https://www.sap.com/ukraine/index.html> (2024, лютий, 22).
7. ERP-systema SAP. [ERP system SAP]. <https://www.sap.com/ukraine/index.html> (2024, February, 22). [in Ukrainian].

Отримано: 09 лютого 2024 р.

Прорецензовано: 28 лютого 2024 р.

Прийнято до друку: 05 березня 2024 р.

e-mail: p.sveta1952@gmail.com

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0001-7145-4550>

e-mail: mariia.khmeliarchuk@lnu.edu.ua

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-9800-4709>

DOI: 10.25264/2311-5149-2024-32(60)-11-17

Пухир С. Т., Хмелярчук М. І. Проблеми та перспективи актуалізації стратегічної програми економічної безпеки України в умовах війни. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2024. № 32(60). С. 11–17.

УДК: 330.3:65.012.8

JEL-класифікація: H56

Пухир Світлана Тимофіївна,

*доктор економічних наук, доцент, професор кафедри безпеки інформації та бізнес-комунікацій
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Хмелярчук Марія Ігорівна,

*доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри безпеки інформації та бізнес-комунікацій
Львівського національного університету імені Івана Франка,
професор Познанського технологічного університету (Республіка Польща)*

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ АКТУАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНОЇ ПРОГРАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті розглянуто основні проблеми реалізації під час повномасштабної війни стратегічних програм економічної та макроекономічної безпеки України. Охарактеризовано рівні економічної та макроекономічної безпеки країни до початку війни. Здійснено аналіз особливостей сучасного підходу до пошуку нових моделей та механізмів, що зможуть забезпечити подолання наслідків повномасштабної війни, подальше стабільне економічне зростання та економічну безпеку держави, а також запропоновано прийняття уже сьогодні деталізованих планів заходів стосовно корегувань завдань щодо активізації розвитку держави.

Ключові слова: стратегія економічної безпеки, макроекономічна безпека, повномасштабна війна, «План України».

Svitlana Pukhyr,

*Dr of Economic Sciences, Associated Professor,
Ivan Franko National University of Lviv*

Mariya Khmelyarchuk,

*Dr of Economic Sciences, Professor,
Ivan Franko National University of Lviv,
Professor of Poznan University of Technology (Poland)*

CHALLENGES AND PROSPECTS IN UPDATING UKRAINE'S STRATEGIC ECONOMIC SECURITY PROGRAM AMIDST WAR

The article analyzes strategic programs adopted before the full-scale Russian-Ukrainian war, including the Sustainable Development Goals of Ukraine until 2030, the National Security Strategy, and the Economic Security Strategy for the period until 2025. It examines the challenges of implementing these programs amid war conditions, which were originally designed to enhance socio-economic development and economic security. The article also assesses the levels of economic and macroeconomic security in Ukraine before the war, highlighting significant deterioration in 2022.

Regarding post-war planning, the article discusses key state-level initiatives such as the «Ukraine Plan», a ten-year restoration, reconstruction, and modernization plan; the UKRAINE FACILITU program framework for 50 billion euros for 2024-2027; and the development of conditions by the Ukrainian Government to receive EU support.

The article concludes that the goals set in pre-war programs have become irrelevant and require new strategic documents after the war. It suggests immediate adoption of individual decisions and detailed plans to activate Ukraine's development, especially in the military and defense complex, the IT sector, the reintegration of migrant workers, and implementing an inflation targeting policy to ensure economic development.

The study employs the Law of Ukraine «On the National Security of Ukraine» and analyzes the challenges, threats, and tasks outlined in the Strategy of Economic Security for the period until 2025, focusing on macroeconomic security. Methodologically, the research uses system analysis, comparison, program-target, index method, factor analysis, and generalization.

Keywords: economic security strategy, macroeconomic security, full-scale war, «Ukraine Plan».

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ ст. Україна здобула незалежність мирним демократичним шляхом, закріпивши всенародним волевиявленням прагнення до відновлення державності та поклавши в її основу європейські цінності. Європейський вибір України отримав визнання та підтримку з боку європейської та світової спільноти. Україна отримала міжнародні гарантії безпеки, уклала договори про дружбу і співробітництво з багатьма країнами, що стало важливим фактором стабільності у Європі. Слід зазначити, що Україна показала світовій спільноті приклад ядерного роззброєння, добровільно позбувшись третього за потужністю на планеті ядерного арсеналу. Прагнення розвивати добросусідські відносини, стабільність та передбачуваність Україна засвідчила, уклавши Угоду про партнерство та співробітництво з Європейським Союзом, а також Хартію про особливе партнерство з НАТО.

Був укладений і Договір про дружбу, співробітництво і партнерство з російською федерацією, який ганебно був порушений росією на початку 2014 р., яка окупувала Автономну Республіку Крим, місто Севастополь, частину територій Донецької та Луганської областей, а 24 лютого 2024 р. росія розпочала повномасштабну війну проти нашої держави. Якщо у 2014 р. були окуповані 7 % території України, включно з Кримом та східними районами Донецької і Луганської областей [1], то станом на 2 червня 2022 р. під тимчасовою окупацією російських військ знаходилося близько 20 % території України, а повномасштабні бойові дії розтягнулися на понад тисячу кілометрів. Це майже 125 тис. квадратних кілометрів, що значно більше, ніж площа усіх країн Бенілюксу разом узятих. Крім цього, майже 12 млн українців стали ВПО (внутрішньо переміщені особи), а понад 5 млн – передусім жінки та діти – виїхали за кордон [2]. Втрата частини територій, вимушена міграція населення, ВПО, які переїхали в інші області України, зокрема західні, змінили структуру виробництва, що кардинально вплинуло на соціально-економічний розвиток держави, на її національну безпеку в цілому та на макроекономічні показники зокрема.

Проте нині практично не існує наукових робіт, пов'язаних з аналізом результативності реалізації та актуалізації стратегічної програми економічної безпеки під час повномасштабної війни, тому ця тема є актуальною і потребує подальшого розвитку.

Мета дослідження: вивчити основні проблеми реалізації під час повномасштабної російсько-української війни стратегічних програм, які були спрямовані на соціальний і економічний розвиток та економічну безпеку України; проаналізувати сучасні кроки на державному рівні щодо розробки конкретних і комплексних заходів з актуалізації завдань, що зможуть забезпечити подолання наслідків повномасштабної війни, подальше стабільне економічне зростання та економічну безпеку держави.

Методологія досліджень. Дослідження проблем та перспектив актуалізації стратегічної програми економічної безпеки України в умовах війни проведено з позицій Закону України «Про національну безпеку України» [3] та аналізу стану, основних викликів, загроз та завдань Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 р. [4], зокрема у сфері макроекономічної безпеки. Методологічним інструментом дослідження стали методи системного аналізу, порівняння, програмно-цільовий, індексний метод, факторного аналізу та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Проведемо аналіз прийнятих на державному рівні стратегічних документів, які були спрямовані на соціальний і економічний розвиток та на економічну безпеку країни за останні роки до початку повномасштабної війни.

Так у вересні 2017 р. в межах базової Національної доповіді представлено орієнтири досягнення Україною Цілей Декларації Тисячоліття – сімнадцять глобальних цілей та вісімдесят шість завдань національного розвитку та сто сімдесят два показника для їх моніторингу, а також бенчмаркінгові орієнтири для досягнення до 2030 р. [5], які розглядаємо як основу Стратегії сталого розвитку України на період до 2030 р.

У вересні 2019 р. Указом Президента Україна [6] було затверджено Цілі сталого розвитку України до 2030 р.

Зауважимо, що на державному рівні для виявлення актуальних проблем щодо досягнення ЦСР в Україні був запроваджений моніторинг індикаторів, а саме: на офіційному веб-сайті Державної служби статистики України було створено розділ «Цілі сталого розвитку» [7] та прийнято розпорядження Кабінету міністрів України щодо збору даних для моніторингу реалізації Цілей Сталого розвитку [8].

За результатами моніторингу Міністерством економіки України у 2020 р. підготовлено Добровільний національний огляд, на основі якого було здійснено оцінку прогресу досягнення ЦСР в Україні за методологією Економічної та соціальної комісії ООН (UNESCAP). Ранжування цілей проведено за інтегральною оцінкою прогресу за 4 категоріями.

До категорії з високою ймовірністю досягнення увійшли цілі: 1 – подолання бідності; 3 – міцне здоров'я і благополуччя; 4 – якісна освіта; 5 – гендерна рівність. Певного прискорення потребує динаміка у досягненні цілей: 2 – подолання голоду, розвиток сільського господарства; 6 – чиста вода та належні

санітарні умови; 8 – гідна праця та економічне зростання; 16 – мир, справедливість та сильні інститути. У категорії з низькою ймовірністю досягнення визначено цілі: 7 – доступна та чиста енергія; 11 – сталий розвиток міст та громад; 12 – відповідальне споживання та виробництво; 17 – партнерство заради сталого розвитку. Від’ємна динаміка склалася у досягненні цілей: 9 – промисловість, інновації та інфраструктура; 10 – скорочення нерівності; 13 – пом’якшення наслідків зміни клімату; 14 – збереження морських ресурсів і 15 – захист та відновлення екосистем суш [9].

У вересні 2020 р. Указом Президента України [10] затверджено Стратегію національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни». З метою визначення шляхів досягнення цілей і реалізації пріоритетів національних інтересів у сфері забезпечення економічної безпеки, які відповідають сталому розвитку національної економіки, інтеграцію України в європейський економічний простір, розвитку рівноправного взаємовигідного економічного співробітництва з іншими державами, рішенням Ради національної безпеки і оборони України, було прийнято Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 р.

У дію це рішення було введено Указом Президента України у серпні 2021 р. [4] та затверджено саму Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 р.

Як визначено в Стратегії, вона має два взаємопов’язані стратегічні напрями: напрям розвитку та безпечний напрям, важливе місце в якому займають виклики, пов’язані із збройною агресією росії та тимчасовою окупацією частини території України.

Хоча правовою основою Стратегії визначено Конституцію України, Закони України, міжнародні Договори України, на нашу думку, стратегічні національні документи з метою обов’язковості їх виконання мають бути схвалені Верховною Радою України та затверджені Законом України.

Слід зазначити, що відповідно до розрахунків Міністерства економіки України стан економічної безпеки за останні десять передвоєнних років оцінюється як незадовільний. Середнє значення економічної безпеки становить 40 % від оптимального значення [4] і як зазначено в самій Стратегії: «Загалом показники всіх основних складових економічної безпеки залишаються низькими, що зберігає високими ризики прояву масштабних дестабілізаційних явищ у розвитку економіки в довгостроковій перспективі». Зауважимо, що про стан макроекономічної безпеки національної економіки можуть свідчити не тільки ключові макропоказники, а також інтегральні оцінки. Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [11] складовими економічної безпеки визначено виробничу, демографічну, енергетичну, зовнішньоекономічну, інвестиційно-інноваційну, макроекономічну, продовольчу, соціальну, фінансову безпеки та подано їх визначення, зокрема, макроекономічна безпека – це стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій.

У стратегічному документі визначено стан, основні виклики, загрози та завдання у сферах: фінансів, виробничої безпеки, зовнішньоекономічної безпеки, інвестиційно-інноваційної безпеки та макроекономічної безпеки. Зокрема, стан макроекономічної безпеки за згаданий період характеризується як небезпечний. Так середнє значення оцінки макроекономічної безпеки встановлено на рівні 38 % (від оптимального значення), мають місце значні макроекономічні диспропорції, низький рівень благополуччя населення, значний нерівномірний розподіл доходів населення в регіональному розрізі, інтенсивні процеси трудової міграції, високі рівні безробіття та неформальної зайнятості, низькі темпи зростання продуктивності праці.

Небезпечний та незадовільний рівень основних складових макроекономічної безпеки зумовив необхідність визначення основних завдань та цільових орієнтирів в Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 р. Серед індикаторів макроекономічної безпеки індекс фізичного обсягу валового внутрішнього продукту встановлено на рівні 106 % від попереднього року, індекс споживчих цін на товари і послуги – 5 % до грудня попереднього року, рівень безробіття (за методологією МОП) – 5 %, схильність населення до заощадження – 12–14%, рівень тіньової економіки визначено на рівні 13 % від валового внутрішнього продукту [4].

Проте повномасштабна війна з росією зруйнувала всі плани. Основні макроекономічні тенденції засвідчують значне погіршення економічного стану держави у 2022 р. – першому році війни, а саме: падіння номінального ВВП на майже 5 %, а реального ВВП – на 29 %, скорочення реальної заробітної плати на 12 %, індекс споживчих цін досягнув 126,6 %, експорт товарів скоротився на 17,3 %, а імпорт зріс на 18,6 % у порівнянні з 2021 р. [12; 13] (див. табл.).

**Основні макроекономічні тенденції в Україні у 2019–2022 рр.
(у відсотках до попереднього року)**

Показники	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Номінальний ВВП	111,7	105,5	130,2	95,1
Реальна заробітна плата	109,8	107,4	110,5	88,0
Споживчі ціни (грудень у % до грудня попереднього року)	104,1	105,0	110,5	126,6
Оборот роздрібною торгівлі	110,3	107,6	110,7	79,6
Капітальні інвестиції	115,5	61,8	113,0	Дані відсутні
Сільськогосподарська продукція	101,4	89,8	116,4	75,0
Промислова продукція	99,5	95,5	101,9	63,3
Будівельна продукція	123,6	105,6	106,8	34,9
Прийняття в експлуатацію житла	126,9	76,6	135,3	37,6
Експорт товарів	105,7	98,3	138,4	82,7
Імпорт товарів	106,3	89,4	134,1	118,6

Джерело: складено автором на основі [12], [13].

На фоні таких негативних змін розширюється пошук нових моделей і механізмів, що зможуть забезпечити подолання наслідків повномасштабної війни та подальше стабільне економічне зростання і в короткостроковому і довгостроковому плані. В найближчій перспективі громадянам потрібно буде забезпечити житло, воду, світло, газ, можливість дітям здобувати освіту, соціальний захист тим, хто його потребує, а також замість насильства – безпеку, замість корупції – високу моральність, замість свавілля – дію закону.

На нашу думку, доречно зазначити, що вперше в Україні наприкінці листопада 2023 р. 18 громад Львівщини затвердили Стратегію розвитку Львівської агломерації на період до 2027 р., яку було розроблено за експертної підтримки Ради Європи. Цей програмний документ – черговий крок до європейського поступу України, інструмент залучення коштів державних програм та коштів міжнародної технічної допомоги, а також можливість впровадження найкращих європейських практик гармонійного розвитку міських та сільських територій, які мають бути зреалізовані на Львівщині. Стратегія передбачає 24 ключові стратегічні проєкти для створення єдиної та зручної системи громадського транспорту, покращення системи поводження з відходами, вирішення спільних екологічних та соціальних проблем.

Незважаючи на складну макроекономічну ситуацію, на винятковість обставин невизначеності та ризиків, в яких перебуває Україна під час повномасштабної війни, Уряд спільно з бізнесом працює над розробкою стратегічної програми – «План України», яка розрахована на реалізацію протягом десяти років (2023–2033 рр.) у три етапи: короткостроковий – (2023–2024 рр.), середньостроковий – (2025–2027 рр.) і довгостроковий – (2028–2033 рр.) [14].

З літа 2023 р. відбувалося напрацювання конкретних високорівневих секторальних пропозицій для створення понад десяти галузевих робочих груп для обговорення і розробки конкретних і комплексних заходів у розвитку ключових галузей економіки України, а саме: енергетики, аграрної сфери, зеленої промисловості, індустрії критичних матеріалів, медицини та освіти, безпекового сектору, IT-сфери та підприємництва, будівництва та інфраструктури.

Проактивний підхід полягає в тому, щоб дати відповідь на виклики та загрози сьогодення, а саме: подолати внутрішні виклики та знизити імовірність виникнення нових, які перешкоджають виведенню національної економіки з депресивного стану, унеможливають її стале та динамічне зростання, підвищують вразливість до викликів і загроз та зовнішніх викликів, породжених повномасштабною війною росії проти України.

Додамо, що за розрахунками експертів в рамках програми Ukraine FACILITU дозволить залучити в українську економіку 50 млрд євро допомоги від Європейської комісії, про яку оголосили 22 червня 2023 р. під час Лондонської конференції «Ukraine Recovery Conference», на наступні чотири роки (2024–2027 рр.). Передбачається, що фінансова підтримка надаватиметься у вигляді грантів та кредитів, інвестицій та технічної допомоги.

У жовтні Європейський парламент підтримав пропозицію створити Фонд для відбудови України Ukraine FACILITU на 50 млрд євро в 2024 р. Зауважимо, що станом на 25 січня 2024 р. питання фінансування цих коштів залишилося відкритим.

Водночас слід зазначити, що на початок листопада 2023 р. Україна передала попередній план програми Ukraine FACILITU Європейській комісії, який не є загальноєкономічною стратегією держави, а лише переліком умов для отримання допомоги від ЄС. Як зазначив Прем'єр міністр України Д. Шмигаль: «Напрацювання плану складаються з чотирьох основних блоків:

– макроекономічні сценарії, які включають розбудову якісних інституцій відновлення;
– базові реформи – реформа державного управління, заходи з управління держфінансами, боротьба з корупцією, реформа системи правосуддя;
– економічні реформи: покращення бізнес-клімату, управління державними активами, розвиток людського капіталу, регіональну політику;
– ключові сектори економіки, які допоможуть Україні зростати зараз і в майбутньому; а саме: енергетичний сектор, аграрний сектор, логістика, ІТ, критичні матеріали, переробна промисловість» [15].

Міністерство економіки України передбачає, що «План України» – план відновлення, реконструкції та модернізації країни сприятиме у залученні додаткових інвестицій від партнерів також майже на таку ж суму. Як зазначила, Перший віце-прем'єр України – Міністр економіки, керівник міжвідомчої робочої групи з координації цієї масштабної роботи в Уряді Юлія Свириденко: «План дозволить у найближчі роки повернути ВВП на рівень до 2021 р. й ще додатково збільшити на плюс десять відсотків» [14].

За підсумками семінару з Міжнародною організацією з міграції (МОМ) і Міжнародною організацією праці (МОП), який відбувся в липні 2023 р., Міністерство економіки України дало прогноз, що державі за 10 років доведеться залучити 4,5 млн нових працівників, адже ситуація в країні з робочою силою дуже критична в результаті повномасштабного вторгнення РФ, коли понад 6 млн українців були змушені виїхати за кордон. Як було зазначено заступницею міністра економіки Тетяною Бережною: «Відновлення ринку праці – це не наслідок перемоги, це шлях до перемоги» [16].

Однозначно важливим є рішення Ради національної безпеки і оборони України щодо економічної безпеки та економічної стабільності у час воєнного стану, яке прийняте 23 січня 2024 р., відповідно до якого чітко визначені кроки, які допоможуть українським підприємцям і державним інституціям вирішити комплекс проблем сучасного етапу. Передбачено сформувати Раду з підтримки підприємців, до складу якої мають увійти представники бізнесу, а також внести зміни до закону про Бюро економічної безпеки та деяких інших законів з метою обмеження потенціалу будь-якого можливого тиску на «білий» легальний бізнес [17].

Висновки. Проаналізувавши державні Стратегії щодо національної безпеки, економічної безпеки, макроекономічної безпеки, слід визнати, що завдання і цільові орієнтири, які визначені та встановлені в цих програмах, втратили свою актуальність і відповідно вимагають по мірі завершення повномасштабної війни прийняття нових стратегічних документів. Водночас є необхідним прийняття уже сьогодні на державному рівні окремих рішень, деталізованих планів заходів стосовно корегувань завдань щодо активізації стимулів економічного розвитку, насамперед, у галузях військово-оборонного комплексу, ІТ-секторі, які на сучасному етапі є рушіями економічного розвитку. Особливої уваги потребують фінансові стимули та механізми активізації інвестиційно-інноваційної діяльності в Україні з урахуванням дотримання макроекономічної стабільності та потреби економічного розвитку. І вочевидь одним з пріоритетних завдань державного значення є напрацювання системи організаційно-економічних заходів, спрямованих на повернення і реінтеграцію мігрантів на батьківщину та недопущення подальшої втрати та деградації людського капіталу України.

Література:

1. Електронний сервіс «Територія України». URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%80> (2024, січень, 30)

Elektronnyyservis «TerytoriyaUkrainy» [Electronicservice «Territoryof Ukraine».. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%80> (2024, January, 30) [in Ukraine].

2. Електронний сервіс «Росіяни тимчасово окупували понад 2,6 тисячі населених пунктів України – Зеленський 2022». URL: <https://suspilne.media/245956-rosia-zalucila-vsi-svoi-boezdatni-vijska-dla-napadu-na-ukrainu-zelenskij/> (2024, січень, 30)

Elektronnyu servis Rosiyany tymczasovo okupuvaly ponad 2,6 tysyaczy naselenych punktiv Ukrainy Zelenskyj 2022» [Elektronnyu servis «The Russians temporarily occupied over 2,600 populated areas of Ukraine – Zelenskyi 2022»]. URL: <https://suspilne.media/245956-rosia-zalucila-vsi-svoi-boezdatni-vijska-dla-napadu-na-ukrainu-zelenskij/> (2024, January, 30) [in Ukraine].

3. Електронний сервіс «Про національну безпеку України. Закон України від 21.06.18. р. №2469». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>

Elektronnyu servis «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy. Zakon Ukrainy vid21.06.18 r. №2469» [Elektronnyyservis «Onnational security of Ukraine. Law of Ukraine dated 21.06.18.year No. 2469». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (2024, January, 30) [in Ukraine].

4. Електронний сервіс «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року». Указ Президента України від 11.08.2021 № 347». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613> (2024, січень, 30)

Elektronnyy servis «Pro rishennya Rady natsinanoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 11 serpnya 2021 roku Pro Strategiyu ekonomichnoi bezpeky Ukrainy naperiod do 2025 roku Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.08.2021 №347» [Elektronnyy servis «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated August 11, 2021 «On the Strategy of the Economic Security of Ukraine for the period until 2025. Decree of the President of Ukraine dated August 11, 2021 No. 347»]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613> (2024, January, 30) [in Ukraine].

5. Електронний сервіс «Цілі Сталого Розвитку: Україна: Національна доповідь 2017». URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=6f446a44-9bba-41b0-8642-8db3593e696e&title=NatsionalnaDopovid-tsiliStalogoRozvitku-Ukraina-> (2024, січень, 30)

Elektronnyy servis «Tsili Stalogo Rozvytku: Ukraina: Natsionalna dopovid 2017» [Elektronnyy servis «Sustainable Development Goals: Ukraine: National Report 2017»]. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=6f446a44-9bba-41b0-8642-8db3593e696e&title=NatsionalnaDopovid-tsiliStalogoRozvitku-Ukraina-> (2024, January, 30) [in Ukraine].

6. Електронний сервіс «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. Указ Президента України від 30.09.2019 № 722». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (2024, січень, 30)

Elektronnyy servis «Pro tsili stalogo rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30.09.2019 №722» [Elektronnyy servis «About the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period until 2030. Decree of the President of Ukraine dated September 30, 2019 No. 722»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (2024, January, 30) [in Ukraine].

7. Електронний сервіс «Програма розвитку державної статистики до 2023 року. Постанова КМУ від 27 лютого 2019 р. № 222». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-2019-%D0%BF#Text> (2024, січень, 30)

Elektronnyy servis «Programa rozvytku derzhavnoi statystyky do 2023 roku. Postanova KМУ vid 27 liutogo 2019 r. №222» [Elektronnyy servis «Program for the development of state statistics until 2023. CMU Resolution of February 27, 2019 No. 222»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-2019-%D0%BF#Text> (2024, January, 30) [in Ukraine].

8. Електронний сервіс «Питання збору даних для моніторингу реалізації цілей сталого розвитку. Розпорядження КМУ від 21 серпня 2019 р. № 686-р». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/686-2019-%D1%80#Text> (2024, січень, 30)

Elektronnyy servis «Pytannya zboru danykh dlya monitoryngu realizatsii stalogo rozvytku. Rozporyadzhennya KМУ vid 21 serpnya 2019 r. №686-p» [Elektronnyy servis «The issue of data collection for monitoring the implementation of sustainable development goals. Order of the CMU on August 21, 2019 No. 686»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/686-2019-%D1%80#Text> (2024, January, 30) [in Ukraine].

9. Електронний сервіс «Добровільний національний огляд щодо цілей Сталого розвитку в Україні. Міністерство економіки України». URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a0fc2a99-ada3-4a6d-b65b-cb542c3d5b77&title=DobrovolniiNatsionalniiOgliadSchodoTsileiStalogoRozvitkuVUkraini> (2024, січень, 30)

Elektronnyy servis «Dobrovolnyy natsionalnyy oglyad szodo tsilej Stalogo Rozvytku v Ukraini. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy» [Elektronnyy servis «Voluntary national review of Sustainable Development Goals in Ukraine. Ministry of Economy of Ukraine»]. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a0fc2a99-ada3-4a6d-b65b-cb542c3d5b77&title=DobrovolniiNatsionalniiOgliadSchodoTsileiStalogoRozvitkuVUkraini> (2024, January, 30) [in Ukraine].

10. Електронний сервіс «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». Указ Президента України від 14.09.2020 № 392». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (2024, січень, 30)

Elektronnyy servis «Prorishennya Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnya 2020 roku «Pro Strategiyu natsionalnoi bezpeky Ukrainy» Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.09.2020 №392» [Elektronnyy servis «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated September 14, 2020» On the National Security Strategy of Ukraine». Decree of the President of Ukraine dated September 14, 2020 No. 392»]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (2024, January, 30) [in Ukraine].

11. Електронний сервіс «Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, від 29.10.2013 р. №1277». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>

Elektronnyy servis «Metodyczni rekomendatsii szchodo rozrahunku rivnya ekonomichnoi bezpeky Ukrainy, vid 29.10.2013 r. №1277» [Elektronnyy servis «Methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine, dated 10.29.2013 No. 1277»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (2024, January, 30) [in Ukraine].

12. Електронний сервіс «Валовий внутрішній продукт (ВВП) в Україні 2023». URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (2024, січень, 30)

Elektronnyy servis «Valovyy vnutrishnij product (VVP) v Ukraini 2023» [Elektronnyy servis «Gross domestic product (GDP) in Ukraine 2023»]. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (2024, January, 30) [in Ukraine].

13. Електронний сервіс «Моя Україна». URL: http://db.ukrcensus.gov.ua/dw_atlas_2021/chapter_1_1.asp (2024, січень, 30)

Elektronnyy servis «Moja Ukraina» [Elektronnyy servis «My Ukraine»]. URL: http://db.ukrcensus.gov.ua/dw_atlas_2021/chapter_1_1.asp (2024, January, 30) [in Ukraine].

14. Електронний сервіс «Уряд спільно з бізнесом працює над розробкою «Плану України». Юлія Свириденко. 12.07.2023». URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=f7426995-f391-47e9-95b3-526c1cf31483&title=UriadSpilnoZBiznesomPratsiuNadRozrobkoiuplanuUkrainiYuliiSviridenko> (2024, січень, 30)

Elektronnyy servis «Uryad spilno z biznesom pratsiuje nad rozrobkoju «Planu Ukrainy». Julia Svyrydenko. 12.07.2023» [Elektronnyy servis «The government, together with business, is working on the development of the «Ukraine Plan». Yulia Svyridenko. 12.07.2023»]. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=f7426995-f391-47e9-95b3-526c1cf31483&title=UriadSpilnoZBiznesomPratsiuNadRozrobkoiuplanuUkrainiYuliiSviridenko> (2024, January, 30) [in Ukraine].

15. Електронний сервіс «Кабмін передав ЄС план програми Ukraine Facility, що передбачає 50 млрд євро для України». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-shmyhal-kabmines-plan-ukraine-facility/32669073.html> (2024, січень, 30)

Elektronnyy servis «Kabmin peredav YEES plan program Yukrein facility, scho peredbachaje 50 mlrdj evro dopomogy dlya Ukrainy» [Elektronnyy servis «The Cabinet of Minister submitted to the EU the plan of the Ukraine Facility program, which provides for 50 billion euros for Ukraine»]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-shmyhal-kabmines-plan-ukraine-facility/32669073.html> (2024, January, 30) [in Ukraine].

16. Електронний сервіс «Україні за 10 років доведеться залучити 4,5 млн нових працівників – Мінекономіки». URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/922774.html>

Elektronnyy servis «Ukraini za 10 rokiv dovedetsya zalucyty 4.5 mln nov yhpratsivnykiv - Minekonomiky» [Elektronnyy servis «Ukraine will have to attract 4.5 million new workers in 10 years – Ministry of Economy»]. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/922774.html> (2024, January, 30) [in Ukraine].

17. Електронний сервіс «Президент України: є рішення РНБО щодо економічної безпеки та економічної стабільності в час воєнного стану». URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/6763.html> (2024, січень, 30)

Elektronnyy servis «Prezydent Ukrainy: je rishennya RNBO cshodo ekonomichnoi bezpeky ta ekonomichnoi stabilnosti v chas vojenного стану» [Elektronnyy servis «President of Ukraine: the reisa decisions of the National Security Council regarding economic security and economic stability during martial law»]. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/6763.html> (2024, January, 30) [in Ukraine].

**ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
ГАЛУЗЯМИ ТА ПІДПРИЄМСТВАМИ**

Отримано: 28 лютого 2024 р.

Прорецензовано: 15 березня 2024 р.

Прийнято до друку: 21 березня 2024 р.

e-mail: borovik.marina@gmail.com

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0001-7362-7830>

e-mail: 2123kondratenko@gmail.com

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0003-3305-9570>

DOI: 10.25264/2311-5149-2024-32(60)-19-23

Боровик М. В., Кондратенко Н. О. Формування механізму інноваційного управління у сфері надрокористування. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2024. № 32(60). С. 19–23.

УДК: 338.24:504

JEL-класифікація: H79, Q28, Q38

Боровик Марина Вікторівна,

*доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту і публічного адміністрування
Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова*

Кондратенко Наталія Олегівна,

*доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту і публічного адміністрування
Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова*

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ІННОВАЦІЙНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАДРОКОРИСТУВАННЯ

У статті розроблено механізм інноваційного управління у сфері надрокористування. Визначено, що сфера надрокористування є однією з найважливіших в економіці країни, та наразі вона перебуває на етапі реформування, що обумовлено процесами глобалізації та інтеграції економіки України у світове співтовариство. Розглянуто основні напрями вдосконалення управління у сфері надрокористування. Обґрунтовано необхідність ефективних механізмів інноваційного управління у сфері надрокористування. Розроблено механізм інноваційного управління у сфері надрокористування, який охоплює: суб'єкт, об'єкт, цілі, завдання, функції, методи, принципи, підходи, інструменти, забезпечення, оцінку, організаційну структуру та рівні, а також враховує вплив факторів зовнішнього середовища та специфіку державного регулювання у сфері надрокористування. Визначено, що інноваційне управління у сфері надрокористування повинно ґрунтуватися на використанні комплексного механізму управління, який спрямовано на досягнення узгодженості інтересів та вимог усіх зацікавлених сторін при забезпеченні ефективного використання та відтворення надр.

Ключові слова: управління, інноваційне управління, механізм, сфера надрокористування, механізм інноваційного управління.

Maryna Borovyk,

*Doctor of Economics, Professor of the Department of Management and Public Administration,
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

Nataliia Kondratenko,

*Doctor of Economics, Professor of the Department of Management and Public Administration,
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

FORMATION OF THE INNOVATION MANAGEMENT MECHANISM IN THE SPHERE OF SUBSOIL USE

The article develops a mechanism for innovative management in the field of subsoil use. It is noted that the subsoil use sector is one of the most important in the country's economy and is currently undergoing reform due to globalization and Ukraine's integration into the global economy. The main directions for improving management in the subsoil use sector are considered. The necessity of effective mechanisms of innovative management in the subsoil use sector is substantiated. A mechanism for innovative management in the subsoil use sector has been developed, which includes: the subject, object, goals, tasks, functions, methods, principles, approaches, tools, support, evaluation, organizational structure, and levels, taking into account the impact of external factors and the specifics of state regulation in the subsoil use sector. It is determined that innovative management in the subsoil use sector should be based on the use of a comprehensive management mechanism aimed at achieving the coordination of interests and requirements of all stakeholders in ensuring the effective use and reproduction of subsoil.

Keywords: management, innovation management, mechanism, subsoil use sphere, innovative management mechanism.

Постановка проблеми. Значення надр та надрокористування для економіки України важко переоцінити. Сфера надрокористування забезпечує значний внесок коштів у державний бюджет, а також є основним постачальником сировини для багатьох галузей вітчизняної промисловості, що дозволяє

здійснювати значний внесок у загальне зростання економічного потенціалу країни. Все це потребує формування дієвих механізмів інноваційного управління у сфері надрокористування, які б враховували інтереси усіх зацікавлених сторін, що особливо актуально в умовах глобалізації та інтеграції економіки України у світове співтовариство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пов'язані регулюванням процесів у сфері надрокористування розглядаються багатьма дослідниками у різних аспектах, переважно з точки зору геології, юриспруденції, екології. В економічній науці надрокористування розглядається в контексті економіки природокористування. Особливої уваги заслуговують праці таких дослідників: О. Г. Гіндес [1], Ю. В. Дзядикувич [2], Т. В. Іванова [3], І. М. Куликовська [2], Ю. О. Лушпієнко [4], В. В. Олейник [5], О. В. Прокопенко [6], В. Пугач [7], Н. А. Степанюк [8], А. О. Чечель [9], В. Ю. Школа [6] та ін. На сьогоднішній день особливою увагою приділяється питанням реформуванню цієї сфери та правовому регулюванню прав надрокористувачів. При цьому економічні аспекти ефективного та раціонального надрокористування, а також інноваційного управління у цій сфері залишаються дослідженими не у повній мірі та потребують ретельного опрацювання.

Мета дослідження: сформувати механізм інноваційного управління у сфері надрокористування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сфера надрокористування, без сумніву, є фундаментом економіки України, оскільки забезпечує переробку промисловість сировиною, є постачальником енергоресурсів, а продукція видобувного сектору складає ліву частку транспортних перевезень, при цьому наявність в Україні значних родовищ різноманітних корисних копалин здатні залучити в країну міжнародні інвестиції [4]. На сьогодні Україна перебуває на шляху формування нових механізмів управління у сфері надрокористування, що обумовлено процесами глобалізації та інтеграції економіки України у світове співтовариство. Основними напрямками вдосконалення управління у сфері надрокористування є модернізація існуючих регуляторів, здійснювана одночасно з розробкою і впровадженням нових механізмів управління, які враховують сучасні інноваційні інструменти управління. Все це потребує розробки ефективних механізмів інноваційного управління.

Однак, перш ніж перейти до формування механізму, розглянемо теоретичну сутність цього поняття. Поняття «механізм» часто застосовують у різноманітних сферах діяльності суб'єктів економічних відносин та функціонування економіки в цілому. При цьому наведене поняття можна зарахувати до досить складних економічних категорій процесу управління, оскільки існують певні розбіжності та численні погляди на склад елементів управління, з яких складається механізм.

Найбільш узагальнюючою характеристикою цього поняття можна вважати думку французького вченого А. Кульмана, який зазначав, що існують численні різновиди механізмів, однак усі вони є системою елементів, таких як: цілі, функції, методи, організаційні структури, суб'єктів та об'єктів управління, в якій відбувається цілеспрямоване перетворення елементів управління на необхідний стан або реакцію об'єктів управління, що має вхідні посилки і результуючу реакцію [11, с. 29–30].

Грунтуючись на загальноекономічних підходах, механізм управління визначається як відповідний певній організаційно-правовій формі спосіб організації управління будь-яким суб'єктом економічних відносин з його формами, методами, інструментами та засобами [11, с. 32]. При цьому слід відзначити, що зміст механізму управління залежить від ступеня його розуміння та врахування особливостей його формування та розвитку, а також від завдань, на вирішення яких він спрямований [12].

На основі дослідження змісту механізмів управління, які пропонували численні дослідники у своїх працях, було визначено основні складові елементи, на яких ґрунтується будь-який механізм управління, а саме: цілі та завдання, принципи, інструменти, забезпечення та результат, який планується досягти в результаті реалізації механізму.

Досліджуючи особливості інноваційного управління у сфері надрокористування, слід зазначити, що воно спрямовано не тільки на застосування новітніх методів впливу на об'єкт управління, а також спрямовано на розвиток складових системи, а також чинників та умов, необхідних для ефективного використання та відтворення надрового потенціалу країни. Саме тому при формуванні механізму інноваційного управління у сфері надрокористування пропонується враховувати потреби зацікавлених сторін та суспільного розвитку, а також враховувати правові, екологічні та ресурсні обмеження, які пов'язані з використанням надр. Отже, що стосується механізму інноваційного управління у сфері надрокористування, то його можна представити у такому вигляді (рис. 1).

Отже, запропонований механізм інноваційного управління у сфері надрокористування спрямовано на досягнення узгодженості інтересів та вимог стейкхолдерів при забезпеченні ефективного використання та відтворення надр. Основними складовими механізму є об'єкт та суб'єкт інноваційного управління; цілі та завдання, підходи, принципи, інструменти, організаційна структура та функцій інноваційного управління.

Рис. 1. Механізм інноваційного управління у сфері надокористування

Джерело: розроблено авторами.

Об'єктом інноваційного управління є безпосередньо сама сфера надокористування. Суб'єктом інноваційного управління у сфері надокористування є керуючі органи управління на різних рівнях (державному, регіональному, місцевому), які здійснюють свою діяльність на основі використання надр та мають можливості для впровадження інновацій у сферу надокористування.

Слід відзначити, що ключовим елементом механізму інноваційного управління у сфері надокористування є формування мети та завдань щодо її досягнення. Як вже зазначалося, запропонований механізм спрямовано на досягнення узгодженості інтересів та вимог стейкхолдерів при забезпеченні ефективного використання та відтворення надр. Це можна також вважати головною ціллю інноваційного управління, однак, враховуючи необхідність використання сучасних інноваційних підходів. Отже, інноваційний підхід основний при реалізації запропонованого механізму.

Серед принципів інноваційного управління у сфері надрокористування можна відділити:

- принцип власності як невід’ємного надбання;
- принцип загальнодержавного управління у сфері надрокористування;
- принцип цільового використання надр;
- принцип раціонального та ефективного використання надр;
- принцип пріоритету охорони навколишнього середовища при надрокористуванні;
- принцип комплексного екологічного підходу у надрокористуванні;
- принцип сталого надрокористування;
- принцип оплати за надрокористування;
- принцип відтворюваності природних ресурсів;
- принцип обов’язкової експертизи у сфері надрокористування та інші принципи.

Слід відзначити, що інноваційне управління у сфері надрокористування пропонується здійснювати на трьох рівнях: стратегічному, тактичному та оперативному. Це дозволить охопити більше коло питань і проблем та вирішувати їх на тому рівні, на якому вони виникли, що дозволить підвищити результативність та ефективність цього процесу.

При цьому слід враховувати необхідність формування належного забезпечення механізму інноваційного управління у сфері надрокористування, складовими якого повинні бути економічне, організаційне, інформаційне, матеріальне, фінансове, кадрове, юридичне та екологічне забезпечення. У сучасних умовах цифровізації економіки та суспільства основну увагу треба приділяти саме інформаційному забезпеченню механізму інноваційного управління у сфері надрокористування.

Функціонування механізму інноваційного управління у сфері надрокористування передбачає необхідність його оцінки. При цьому важливо звернути увагу на вибір методів та критерії оцінки, що може бути вкрай важко зробити, враховуючи складність та широке коло зацікавлених у надрокористуванні сторін. Саме тому розробка методичного підходу до оцінки механізму інноваційного управління у сфері надрокористування може стати наступним кроком у подальших наукових дослідженнях.

Як вже зазначалося, основним загальним результатом запропонованого механізму інноваційного управління у сфері надрокористування є досягнення узгодженості інтересів та вимог стейкхолдерів при забезпеченні ефективного використання та відтворення надр, однак слід зауважити, що зазначений результат можна розглядати в економічному, екологічному, соціальному, правовому та технологічному аспектах. Це дозволить комплексно підійти до вирішення проблем у сфері надрокористування.

Державне регулювання у сфері надрокористування здійснюється на основі «Кодексу України про надра» [10], однак незважаючи на те, що до цього нормативного акту є численні зауваження з боку різних зацікавлених сторін, він дозволяє раціонально та ефективно освоювати надра. У ньому зазначені норми, що забезпечують баланс інтересів держави та надрокористувачів у широкому розумінні цього поняття. Однак він також потребує оновлення відповідно до змін у економічному, політичному та навколишньому середовищі.

Отже, важливо зазначити, що в сучасних умовах невизначеності особливу увагу треба приділяти визначенню та оцінці факторів зовнішнього середовища, які мають значний вплив на використання надр в країні та можуть істотно вплинути на реалізацію запропонованого механізму. Визначення та оцінка факторів зовнішнього середовища дозволить зменшити ризики та їх вплив на процес інноваційного управління у сфері надрокористування.

Висновки. Формування дієвого механізму інноваційного управління у сфері надрокористування є складним процесом, оскільки необхідно охопити різні аспекти та специфіку використання надр, при цьому намагаючись врахувати інтереси усіх зацікавлених сторін. У нашому дослідженні була зроблена спроба побудувати такий механізм на основі поєднання основних складових елементів, а саме: суб’єкт, об’єкт, цілі, завдання, функції, методи, принципи, підходи, інструменти, забезпечення, оцінка, організаційна структура та рівні, а також враховуючи вплив факторів зовнішнього середовища та специфіку державного регулювання у сфері надрокористування. Зроблено висновок, що інноваційне управління у сфері надрокористування повинно ґрунтуватися на використанні комплексного механізму управління, який спрямовано на досягнення узгодженості інтересів та вимог стейкхолдерів при забезпеченні ефективного використання та відтворення надр.

Література:

1. Гіндес О. Г. Елементи економічного механізму природокористування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 9. С. 89–92.

- Hindes O.H. (2011) Elementy ekonomichnoho mekhanizmu pryrodokorystuvannia [Elements of the economic mechanism of nature management]. *Investytsii: praktyka ta dosvid* [Investments: practice and experience]. Vol. 9. P. 89–92. (in Ukrainian)
2. Дзядикевич Ю. В., Куликовська І. М. Механізми менеджменту природокористування. *Інноваційна економіка*. 2013. № 1. С. 123–128.
- Dziadykevych Yu.V., Kulykovska I.M. (2013) Mekhanizmy menedzhmentu pryrodokorystuvannia [Nature management mechanisms]. *Innovatsiina ekonomika* [Innovative economy]. Vol.1. P. 123-128. (in Ukrainian)
3. Іванова Т. В. Механізм управління природокористуванням і екологічною безпекою. *Біоресурси і природокористування*. 2011. № 5–6. С. 128–136.
- Ivanova T.V. (2011) Mekhanizm upravlinnia pryrodokorystuvanniam i ekolohichnoiu bezpekoiu [The mechanism of management of nature use and environmental safety]. *Bioresursy i pryrodokorystuvannia* [Bioresources and nature management]. Vol. 5–6. P. 128-136. (in Ukrainian)
4. Лушпінко Ю. О. Актуальні проблеми надкористування в Україні та шляхи їх вирішення. *Надрокористування в Україні. Перспективи інвестування* : матеріали 6-ї Міжнародної науково-практичної конференції (м. Трускавець, 7–11 жовтня 2019 р.). Київ, 2019. С. 25–27.
- Lushpienko Yu.O. (2019) Aktualni problemy nadkorystuvannia v Ukraini ta shliakhy yikh vyrishennia [Current problems of subsoil use in Ukraine and ways to solve them]. *Nadrokorystuvannia v Ukraini. Perspektyvy investuvannia* [Subsoil use in Ukraine. Investment prospects]: materialy 6-yi Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii (m. Truskavets, 7–11 zhovtnia 2019 r.). Kyiv. P. 25–27. (in Ukrainian)
5. Олейник В. В. Механізм управління природокористуванням в контексті регіональної політики України. *Розвиток України очима молоді: соціальні, економічні та правові аспекти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та студентів (м. Харків, 18 квітня 2013 року). Харків : Фактор, 2013. С. 1737–1742.
- Oleinyk V.V. (2013) Mekhanizm upravlinnia pryrodokorystuvanniam v konteksti rehionalnoi polityky Ukrainy [Mechanism of nature management in the context of regional policy of Ukraine]. *Rozvytok Ukrainy ochyma molodi: sotsialni, ekonomichni ta pravovi aspekty* [Development of Ukraine through the eyes of youth: social, economic and legal aspects]: materialy Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii molodykh uchenykh ta studentiv (m. Kharkiv, 18 kvitnia 2013 roku). Kharkiv: Faktor. P. 1737–1742. (in Ukrainian)
6. Prokopenko O. & Shkola, V. (2014). Economic and organizational institutional grounds of the environmental management. *Marketing and Management of Innovations*, 3, 197-205. URL: <https://doi.org/10.21272/mmi.2014.3-19> (accessed: March 03, 2024)
7. Пугач В. Теоретичні засади сталого надкористування. *Економіка природокористування і охорони довкілля*. 2014. № 1 С. 45–48.
- Puhach V. (2014) Teoretychni zasady staloho nadkorystuvannia [Theoretical principles of sustainable subsoil use]. *Ekonomika pryrodokorystuvannia i okhorony dovkillia* [Economics of nature use and environmental protection]. Vol. 1. P. 45-48. (in Ukrainian)
8. Степанюк Н. А. Система підготовки та прийняття рішень в природокористуванні: екологоекономічний аспект. *Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту*. 2012. № 5. С. 25–29.
- Stepaniuk N.A. (2012) Systema pidhotovky ta pryiniattia rishen v pryrodokorystuvanni: ekolohoeconomichnyi aspekt [System of preparation and decision-making in nature management: ecological and economic aspect]. *Visnyk Volynskoho instytutu ekonomiky ta menedzhmentu* [Bulletin of the Volyn Institute of Economics and Management]. Vol. 5. P. 25–29. (in Ukrainian)
9. Чечель А. О. Ревіталізація та розвиток промислових вугільних територій: економіка, екологія, природокористування : монографія. Суми : Вид-во СумДУ, 2014. 323 с.
- Chechel A.O. (2014) Revitalizatsiia ta rozvytok promyslovykh vuhilnykh terytorii: ekonomika, ekolohiia, pryrodokorystuvannia [Revitalization and development of industrial coal territories: economy, ecology, nature management]: monohrafiia. Sumy : Vyd-vo SumDU. 323 p. (in Ukrainian)
10. Кодекс України про надра. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.03.2024).
- Kodeks Ukrainy pro nadra [Code of Ukraine on subsoil]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed: March 03, 2024) (in Ukrainian)
11. Брич В. Я. Економічний механізм управління інноваційним розвитком підприємств : монографія / В. Я. Брич, Л. В. Дерманська, Я. О. Шпак. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. 180 с.
- Brych V.Ya. (2018) Ekonomichnyi mekhanizm upravlinnia innovatsiinym rozvytkom pidpriemstv [Economic mechanism of management of innovative development of enterprises]: monohrafiia /V.Ya. Brych, L.V. Dermanska, Ya.O. Shpak. Ternopil : TNEU. 180 p. (in Ukrainian)
12. Одинцова Г. С. Механізм управління підприємствам: поняття та зміст. *Економіка розвитку*. 2005. № 4 (36). С. 48–50.
- Odyntsova H.S. (2005) Mekhanizm upravlinnia pidpriemstvam: poniattia ta zmist [Enterprise management mechanism: concept and content]. *Ekonomika rozvytku* [Development economics]. Vol. 4 (36). P. 48-50. (in Ukrainian)

Отримано: 28 лютого 2024 р.

Прорецензовано: 16 березня 2024 р.

Прийнято до друку: 22 березня 2024 р.

e-mail: s.kucherivska@chnu.edu.ua

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0003-0466-2389>

DOI: 10.25264/2311-5149-2024-32(60)-24-28

Кучерівська С. С. Конкурентні переваги страхових компаній в умовах нової економіки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : науковий журнал.* Острог : Вид-во НаУОА, березень 2024. № 32(60). С. 24–28.

УДК: 336:368.1

JEL-класифікація: G22, G14

Кучерівська Софія Степанівна,кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і кредиту
Чернівецького національного університету Імені Юрія Федьковича,

КОНКУРЕНТНІ ПЕРЕВАГИ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ В УМОВАХ НОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Стаття присвячена дослідженню конкуренції страхових компаній, визначенню їхніх конкурентних переваг в умовах розширення спектру фінансових послуг завдяки FinTech, InsurTech, загальної цифровізації бізнес-процесів. Наведені приклади сучасних конкурентних стратегій деяких іноземних та вітчизняних страховиків. Розкрито взаємозв'язки та залежності між принципами управління страховою компанією, її конкурентоздатністю, фінансовою стійкістю та життєздатністю. Усі ці характеристики діяльності страховика впливають на довіру та прихильність споживачів страхових послуг.

Ключові слова: конкуренція, конкурентні переваги, конкурентоспроможність, конкурентоздатність, клієнтоорієнтованість, страхова компанія, цифрове мислення.

Sofia Kucherivska,Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance and Credit,
Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovich

COMPETITIVE ADVANTAGES OF INSURANCE COMPANIES IN THE NEW ECONOMY

The article is devoted to researching the competition of insurance companies, determining their competitive advantages in the conditions of the expansion of the spectrum of financial services thanks to FinTech, InsurTech, and general digitalization of business processes.

The essence of competition and its importance for the main participants of the insurance market: insurers, policyholders, and the state are revealed. The main factors determining the competition of insurers are the specificity of insurance as a financial service, a high level of state regulation, the complexity of insurance operations and processes, high dependence on the insurance literacy of the population; competition from other financial structures related to the financial needs of legal entities and individuals, etc. Attention is focused on the interdependence of the main characteristics of the insurance company's activity, which determine its successful and long-term functioning: innovations, quality of services, customer orientation, solvency, financial stability, etc. In addition, they are important for consumers of insurance services when choosing an insurer.

Insurance companies, developing their strengths and successfully using external opportunities, can accumulate significant advantages over competitors in management, finance, assortment, innovation, and marketing spheres of activity. These can be both traditional strategies and new ones caused by technological changes and global challenges based on digital technologies. Modern strategies of using information technologies and their successful combination with the insurance processes of some insurers are considered. The main value created by an insurance company is the ability to compensate for losses received in the event of an insured event. Accordingly, digital interaction with the client, fast and high-quality processing of claims, establishing the size of losses and the causes of risk have become a competitive advantage for many insurers nowadays.

At the same time, insurance company managers should consider information security, data collection and analysis measures, readiness of staff and customers for innovations.

Keywords: competition, competitive advantages, competitiveness, competitiveness, customer orientation, insurance company, digital thinking.

Постановка проблеми. Важливим фактором функціонування та розвитку страхового ринку є наявність здорової конкуренції між його головними суб'єктами – страховиками. Конкурентна боротьба між страховиками відбувається за найкращі умови діяльності, прихильність потенційних й існуючих клієнтів, отримання більших обсягів страхових премій, прибутків, завоювання лідируючих позицій на ринку. Своєю чергою, конкурентне середовище визначає умови функціонування, взаємодії та характер суперництва між суб'єктами страхового ринку. Ландшафт страхової галузі швидко розвивається завдяки технологічному прогресу, зміні поведінки споживачів і регулятивним змінам у новій економіці. У цьому динамічному

середовищі конкурентоспроможність страхових компаній стала найважливішою для сталого зростання та прибутковості. У цій статті ми досліджуємо ключові фактори, що впливають на конкурентоспроможність страхових компаній у новій економіці, і розглядаємо стратегії, які вони використовують, щоб мати успіх у цих складних умовах швидких змін (невизначеності).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання конкуренції, конкурентоздатності є у фокусі уваги багатьох вчених різних сфер. Переважна кількість досліджень та праць стосуються загальних аспектів конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, забезпечення та управління нею, але переважно то-варовиробників. Зрозуміло, що послуги, а особливо страхові, мають суттєві особливості, насамперед – відсутність матеріального (фізичного) вираження, що впливає на визначення якісних характеристик, рівня попиту і пропозиції, розробки відповідних стратегій та їх реалізації. Різні аспекти конкуренції страхових компаній та управління їхньою конкурентоздатністю висвітлювали у своїх дослідженнях В. Д. Базилевич, Н. М. Внукова, О. О. Гаманкова, О. М. Залетов, Л. В. Нечипорук, В. М. Фурман, Л. В. Шірінян. Важливість дослідження конкуренції на страховому ринку та конкурентоздатності страховиків, визначення їхніх конкурентних переваг посилюється в умовах розширення спектру фінансових послуг завдяки FinTech, InsurTech, загальної цифровізації бізнес-процесів.

Мета дослідження: узагальнити ключові тенденції розвитку страхових компаній та формування ними конкурентних переваг у сучасних суспільно-економічних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Предметом діяльності страховиків є забезпечення потреб страхувальників у страховому покритті ризиків через надання цілого ряду послуг. Намагаючись якомога повніше врахувати особливості об'єкта страхування і притаманних йому ризиків, власні фінансові можливості та економічні тенденції, страховики розробляють і пропонують споживачам різноманітні страхові продукти, маючи досить широке поле для конкурентної боротьби за споживача.

Від наявності конкуренції на ринку виграють усі. Насамперед клієнти, адже вони мають можливість отримати ширший асортимент послуг, обрати відповідного страховика, впливати на ціноутворення на страхові продукти. Хоч страховиками конкуренція сприймається негативно, як загроза, але по максимуму, саме конкуренція спонукає компанії розвиватися, вдосконалювати бізнес-процеси, виконувати своє пряме призначення, а не просто збагачуватися. Держава (суспільство) завдяки конкуренції має дієвий страховий ринок, як вагому частину економіки, яка забезпечує захист, підтримує стабільність та сприяє підвищенню добробуту населення та економіки країни. При цьому державним органам влади відводиться важливе завдання формування відповідної нормативно-правової бази регулятивної та наглядової систем. Адже «тільки за умови існування відповідного регулювання та правової системи з належним наглядом можна контролювати і мінімізувати витрати, пов'язані зі страхуванням» [1].

Й. Шумпетер свого часу зауважив: «Конкуренція – це суперництво старого з новим, з інноваціями» [2, с. 160]. А сучасний світ це все сильніше підтверджує. Все ширше врахування особливостей поведінки споживачів, застосування FinTech, InsurTech сприяє посиленню конкурентних переваг страхових компаній.

На важливості цифрових технологій наголошує і член виконавчої ради Європейського центробанку І. Шнабель, зазначивши, що однією з основних причин слабкості Єврозони на нинішньому етапі є те, що вона не змогла отримати переваги ефективності цифрових технологій, як це зробили США на ранньому етапі [3].

У зв'язку з цим хотіли б зазначити, що, на нашу думку, конкурентоспроможність (компанії, ринку, економіки) – це потенційна можливість до дій, володіння певними перевагами, а конкурентоздатність – це результат застосування відповідних конкурентних переваг, вчинення дій, операцій, процесів, що призвело до успіху на ринку, досягнення поставленої мети.

Щоб вдало скористатися конкурентними перевагами, для менеджерів страхових компаній важливим є ретельний аналіз складової страхового ланцюга створення вартості та чітке розуміння тенденцій як на страховому ринку, так і в економіці в цілому. У процесі цього формується бачення власних конкурентних переваг, певних операційних прогалин чи упущень, розуміння того, яким сферам чи процесам варто приділити більшу увагу та які зовнішні зміни можна використати на свою користь. Основна увага при цьому приділяється якісним характеристикам страхових продуктів, додатковим послугам, системам продажу, формам і методам комунікації з клієнтами.

При цьому варто пам'ятати про взаємозалежність основних характеристик і показників діяльності страховика (рис. 1). Якщо страхова компанія є клієнтоорієнтованою, оптимально враховує потреби клієнтів у страховому забезпеченні, впроваджує інновації, використовує сучасні фінансові, технічні, інформаційні технології, має виважену тарифну політику й ін., то це сприяє її конкурентоспроможності. При ефективному і вдалому використанні своїх конкурентних переваг страховик збільшує прибутковість, що є підґрунтям платоспроможності і міцного фінансового потенціалу. У той же час, фінансово стійка,

надійна, платоспроможна страхова компанія є привабливою для страхувальника, що, своєю чергою, підсилює її конкурентоздатність.

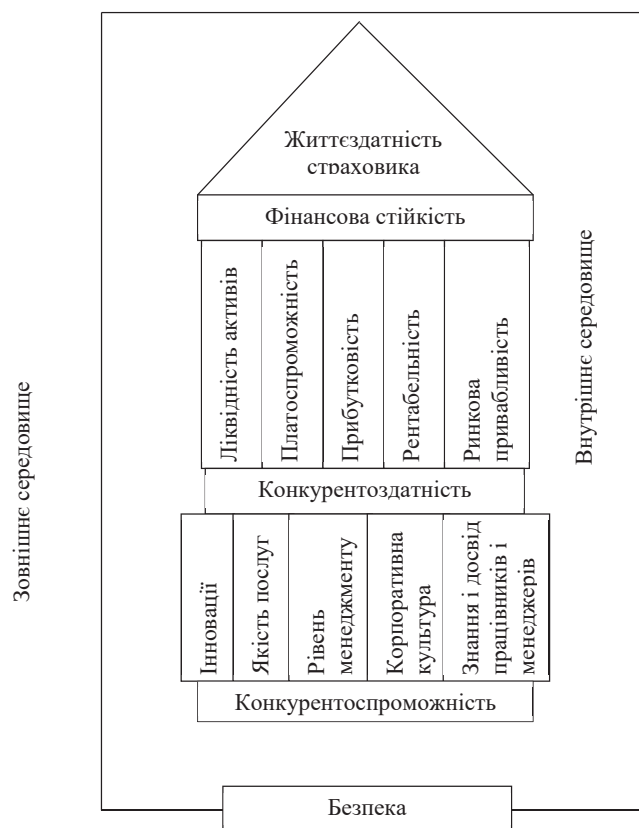

Рис. 1. Сфера життєздатності страхової компанії

Джерело: розроблено автором.

Відповідно цінність створювана страховиком, яка виділяє його серед інших компаній, формує конкурентну перевагу такого страховика. Така цінність проявляється у кращих характеристиках страхового продукту і привабливості його для страхувальників. У такому разі, компанія має можливість сформувати сприятливий імідж, більшу лояльність серед поточних та потенційних клієнтів, досягти вищої прибутковості, створити цінність для компанії та акціонерів, простіше залучити капітал. Сильні та повторювані конкурентні переваги є базою для стійкого успіху бізнесу.

Аналітична служба PwC у звіті, присвяченому страховій галузі, прогножуючи розвиток страхування на розвинутих ринках до 2020 р., наголосила на змінах технологічного характеру, що спричиняють нові технології укладання страхових договорів, розрахунку тарифів, прозорості взаємовідносин між учасниками страхового ринку, розширення стратегій побудови пенсійних планів, видозміни у медичному страхуванні за рахунок розвитку нанотехнологій, та ін. [4]. Час показав, що страхові компанії, що змогли врахувати ці тенденції та підготувати відповідні стратегії розвитку, забезпечили собі конкурентоздатність і посилення ролі на ринку або збереження лідерства в галузі. У той же час, у світі залишається багато страховиків, які обирають моделі залучення клієнтів за запозиченими копіями кращих страхових послуг конкурентів.

Страхова компанія може мати різні конкурентні переваги. Це і вже традиційні: досконалий менеджмент, андерайтинг, актуарні розрахунки; високий рівень кваліфікації персоналу; цінове лідерство; впізнаність бренду; і новітні: доступ до передових технологій; доступ і володіння повною інформацією про об'єкти, тенденції, вподобання споживачів, активи; взаємодія із технологічними та фінансовими стартапами тощо.

Наприклад, такі відомі в США страхові компанії, як State Farm і Nationwide, протягом багатьох років створили сильну репутацію бренду та зміцнили довіру клієнтів [5]. Постійно виконуючи свої обіцянки, надаючи відмінне обслуговування клієнтів і демонструючи фінансову стабільність, ці компанії створили базу лояльних клієнтів і зберегли конкурентну перевагу в галузі. Сила їхнього бренду є перешкодою для входу на ринок нових конкурентів і зміцнює лояльність клієнтів.

Багато нових страхових компаній використовують передові технології для оптимізації операцій, покращення клієнтського досвіду та розробки інноваційних продуктів, адаптованих до мінливих потреб споживачів. Крім того, наявність великої кількості даних дозволяє страховикам вдосконалювати моделі оцінки ризиків, персоналізувати пропозиції та оптимізувати стратегії ціноутворення, отримуючи таким чином конкурентну перевагу на ринку.

Так, основна цінність для клієнта, яку створює страхова компанія, є можливість відшкодувати збитки, отримані при настанні страхового випадку. Саме на етапі розгляду претензій страховик проявляє свої стандарти обслуговування, виконує свої зобов'язання перед клієнтами, підвищує довіру та прихильність. Відповідно, цифрова взаємодія з клієнтом, швидкий і якісний розгляд претензій, встановлення розміру збитків та причин ризику стали для багатьох страховиків у нинішній час конкурентною перевагою.

Наприклад, такі страхові компанії, як Progressive і Geico, отримали конкурентну перевагу, використовуючи передову аналітику даних і телематичні технології [6]. Збираючи та аналізуючи дані про поведінку за кермом, ці компанії можуть пропонувати страхові поліси, які адаптовані до індивідуальних профілів ризику водіїв. Це не тільки дає можливість застосовувати точніші тарифи, але й залучати клієнтів із низьким рівнем ризику та підтримувати прибутковість.

А такі компанії, як Lemonade і Metromile, змінили традиційний підхід до страхових продуктів, запропонувавши безперервні цифрові платформи, орієнтовані на клієнта [7]. Ці компанії використовують штучний інтелект і алгоритми машинного навчання для спрощення процесу страхування, надання миттєвих котирувань і персоналізованих рекомендацій користувачам. Віддаючи пріоритет зручності та прозорості, вони залучили молодших клієнтів та виділили себе з традиційних страховиків.

У той же час, зростання кількості стартапів у сфері страхових технологій та нових учасників ринку загострює конкуренцію та руйнує традиційні бізнес-моделі. Відомі страхові компанії реагують на це, розвиваючи партнерські відносини з компаніями страхових технологій, створюючи стратегічні партнерства й альянси, інвестуючи в цифрові можливості та впроваджуючи гнучкі методології для прискорення інновацій та адаптації до мінливої динаміки ринку. Співпраця з фінтех-компаніями також надає страховикам можливість розширити свої пропозиції послуг, залучити нові сегменти клієнтів і підвищити конкурентоспроможність у цифровій екосистемі. Наприклад, придбання компанією Allstate компанії SquareTrade, постачальника планів захисту споживчої електроніки та побутової техніки, дало можливість їй диверсифікувати пропозицію своїх продуктів і вийти на нові сегменти ринку. Подібним чином партнерство між страховими компаніями та стартапами Insurtech дозволяє обмінюватися досвідом і технологіями, стимулюючи інновації та покращуючи конкурентоспроможність.

Деякі страхові компанії обрали для себе зосередження на обслуговуванні нішевих ринків або спеціалізованих галузей, що сприяє кращому розумінню унікальних ризиків, адаптації страхових пропозицій, а отже, диференціювати себе з-поміж інших страховиків та отримувати вищу маржу. Наприклад, Hiscox спеціалізується на наданні страхового покриття малим підприємствам і професіоналам у таких секторах, як технології, охорона здоров'я та професійні послуги [8].

Що ж до стратегій лідерів страховому ринку України, то в основному, це – традиційні стратегії надання широкого спектру продуктів і послуг, сильний бренд, розбудова надійної дистрибуторської мережі, відповідність законодавчим нормативам. У той же час, компанії активно використовують ресурси та досвід своїх материнських компаній, технології іноземних акціонерів та інвесторів, реалізуючи цифрові ініціативи для оптимізації процесів і підвищення залученості клієнтів. Саме це допомогло таким страховим компаніям, як ІНГО Україна, ТАС, Універсальна, РЗУ Україна, утвердити свої лідерські позиції як суспільно важливих для економіки компаній.

Хоча ці приклади висвітлюють деяких ключових гравців на українському страховому ринку, важливо відзначити, що конкурентне середовище є різноманітним і динамічним. Такі фактори, як нормативні зміни, технологічний прогрес і зміни в уподобаннях споживачів, можуть з часом кардинально змінити конкурентні позиції страхових компаній.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що конкурентоспроможність страхових компаній у новій економіці залежить від їх здатності сприймати технологічні інновації, орієнтуватися в регуляторних складнощах і задовольняти потреби споживачів, що постійно змінюються. Застосовуючи передові підходи ведення бізнесу, використовуючи цифрові можливості та віддаючи пріоритет орієнтованості на клієнта, страховики можуть досягти успіху на зростаючому конкурентному та динамічному ринку.

Зважаючи на зростання попиту на персоналізовані страхові рішення та страхові рішення на вимогу, страховики застосовують стратегії, орієнтовані на клієнта, використовують аналітику даних, щоб отримати розуміння поведінки споживачів, і пропонують індивідуальні продукти та послуги, які резонують з різними сегментами клієнтів. Зміцнення лояльності до бренду, зміцнення довіри та надання виняткового

досвіду клієнтам є невід’ємною частиною отримання конкурентної переваги та підтримки довгострокового успіху в страховій галузі.

Щоб залишатися конкурентоздатними в сучасних швидкозмінних економічних, технологічних, демографічних, соціальних умовах, страховикам потрібно працювати і активно впроваджувати:

- сучасне цифрове мислення з хмарними підходами до керування програмами та даними з точки зору страхувальника;
- заходи збору та аналізу даних для вирішення складних проблем, пов’язаних із вилученням даних, обчисленням преміум-класу, резервуванням, аналітикою та операційними завданнями;
- залучення й утримання власних технологічних працівників – інженерів, розробників і спеціалістів із обробки даних, які можуть встановлювати вимоги до технологічних партнерів;
- тіснішу співпрацю між основним бізнесом і зовнішніми постачальниками технологій Insurtech.
- підвищувати культуру програмного забезпечення як персоналу, так і клієнтів, сприяючи гнучкій взаємодії та задоволенню потреб споживачів.

Література:

1. Джуччі, Р., Хенке, Ф. Значення ринку страхування для економічного розвитку в Україні: аналіз та рекомендації для економічної політики. URL: <https://forinsurer.com/public/05/01/02/1737> (дата звернення: 24 лютого 2024 р.)

Dzhuchchi, R., Khenke, F. Znachennia rynku strakhuvannia dlia ekonomichnoho rozvytku v Ukraini: analiz ta rekomendatsii dlia ekonomichnoi polityky [Importance of the insurance market for economic development in Ukraine: analysis and recommendations for economic policy]. URL: <https://forinsurer.com/public/05/01/02/1737> [In Ukrainian].

2. Європа стикається з «кризою конкурентоспроможності», оскільки США збільшують розрив продуктивності. URL: <https://on.ft.com/3V7N5iD> (дата звернення: 24 лютого 2024 р.)

Ievropa stykaetsia z «kryzoiu konkurentospromozhnosti», oskilly SShA zbilshuiut rozryv produktyvnosti [Europe faces a ‘competitiveness crisis’ as US widens productivity gap]. URL: <https://on.ft.com/3V7N5iD> [In Ukrainian].

3. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу. Видав. Дім «Києво-Могилянська академія». 2011. 244 с.

Shumpeter, Y. (2011). Teoriia ekonomichnoho rozvytku. Doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidgotka ta ekonomichnoho tsykladu [Theory of economic development. A study of earnings, capital, credit, interest, and the business cycle]. Vydav. Dim «Kyievo-Mohylianska akademii». 244 s. [In Ukrainian].

4. Страхування 2020: цифровий приз виведення зв’язку з клієнтами на новий рівень. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/industries/financial-services/publications/digital-non-life.html> (дата звернення: 24 лютого 2024 р.)

Strakhuvannia 2020: tsyfrovyy priz vyvedennia zviazku z kliientamy na novyi riven [Insurance 2020: The digital prize for taking customer engagement to the next level]. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/industries/financial-services/publications/digital-non-life.html> [In Ukrainian].

5. State Farm: everything you need to know. URL: <https://www.insurancebusinessmag.com/us/companies/state-farm/67041/> (дата звернення: 20 лютого 2024 р.) [In English].

6. Progressive Insurance releases latest results. URL: <https://www.insurancebusinessmag.com/us/news/breaking-news/progressive-insurance-releases-latest-results-481517.aspx> (дата звернення: 20 лютого 2024 р.) [In English].

7. Lemonade partners with tech provider for auto insurance. URL: <https://www.insurancebusinessmag.com/us/news/technology/lemonade-partners-with-tech-provider-for-auto-insurance-416506.aspx> (дата звернення: 20 лютого 2024 р.) [In English].

8. Hiscox restates financial. URL: <https://www.insurancebusinessmag.com/us/news/breaking-news/hiscox-restates-financials-448758.aspx> (дата звернення: 20 лютого 2024 р.) [In English].

Прорецензовано: 28 лютого 2024 р.

Прийнято до друку: 03 березня 2024 р.

e-mail: hennadii.malovanyi@kname.edu.ua

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0009-0009-4379-2099>

DOI: 10.25264/2311-5149-2024-32(60)-29-36

Мальований Г. О. Аналіз соціально-економічної ситуації в Україні з поводженням та переробкою твердих побутових відходів (ТПВ). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : науковий журнал.* Острог : Вид-во НаУОА, березень 2024. № 32(60). С. 29–36.

УДК: 658.567

JEL-класифікація: O10, P50, Q50

Мальований Геннадій Олексійович,

аспірант кафедри економіки та маркетингу

Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ З ПОВОДЖЕННЯМ ТА ПЕРЕРОБКОЮ ТВЕРДИХ ПОБУТОВИХ ВІДХОДІВ (ТПВ)

У статті проведено аналіз соціально-економічної ситуації в Україні з поводженням та переробкою ТПВ. Зазначено, що проблема твердих побутових відходів, як і інші екологічні проблеми в Україні, щорічно поглиблюється. Відзначено, що ситуація на ринку переробки сміття в Україні є досить складною та різноманітною. Зроблено висновок, що ефективне управління ТПВ в Україні потребує комплексного підходу, що охоплює як правові, технічні, економічні, так і культурні аспекти. Реалізація такого підходу може сприяти зниженню негативного впливу відходів на довкілля та створенню нових можливостей для сталого розвитку та підвищення підприємницької діяльності підприємств з переробки ТПВ. Встановлено, що Україна також має проблеми у сфері управління твердими побутовими відходами, включаючи орієнтацію на захоронення на сміттєзвалищах та полігонах, більшість з яких не відповідає стандартам екологічної безпеки та європейським стандартам, низький рівень утилізації відходів та впровадження інноваційних технологій, а також неефективність існуючих економічних інструментів у цій сфері.

Ключові слова: аналіз, соціально-економічна ситуація, переробка, поводження, тверді побутові відходи.

Hennadii Malovanyi,PhD student at the Department of Economics and Marketing,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

ANALYSIS OF THE SOCIO-ECONOMIC SITUATION IN UKRAINE REGARDING THE HANDLING AND PROCESSING OF SOLID HOUSEHOLD WASTE (SHW)

The article analyzes the socio-economic situation in Ukraine regarding the handling and processing of solid household waste (SHW). It is noted that the issue of solid household waste, like other environmental problems in Ukraine, is deepening annually. The situation in the waste processing market in Ukraine is described as complex and diverse. The conclusion is drawn that effective SHW management in Ukraine requires a comprehensive approach that covers legal, technical, economic, and cultural aspects. Implementation of such an approach can contribute to reducing the negative impact of waste on the environment and create new opportunities for sustainable development and increased entrepreneurial activity in SHW processing enterprises. It is established that Ukraine also faces problems in the management of solid household waste, including a focus on landfilling in landfills, most of which do not meet environmental safety standards and European standards, low waste utilization rates and the implementation of innovative technologies, as well as the inefficiency of existing economic instruments in this area.

Keywords: analysis, socio-economic situation, recycling, treatment, solid household waste.

Постановка проблеми. Проблема твердих побутових відходів, як й інші екологічні проблеми в Україні, щорічно поглиблюється. Використання застарілих технологій та недостатня ефективність у використанні сировини в промисловості, разом із значним збільшенням населення та поліпшенням якості життя, призводять до утворення великої кількості твердих промислових та побутових відходів. Варто зазначити, що аналіз соціально-економічної ситуації з поводженням та переробкою твердих побутових відходів в Україні є важливим, оскільки управління ТПВ має значний вплив на здоров'я населення та якість довкілля, оскільки недостатній рівень переробки може призвести до забруднення повітря, ґрунтів та водою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми теоретичного та практичного характеру поводження із твердими побутовими відходами розглядалися багатьма вченими-економістами та практиками. Серед них О. Гаркушенко [1], В. Голян [2], Ю. Іванова [3], В. Кулакова [4], Л. Мельник [5], Є. Михайлова [6], В. Міщенко [7] та ін.

Але, на жаль, питання об'єктивного аналізу соціально-економічної ситуації в Україні з поводженням та переробкою ТПВ залишаються не опрацьованими та потребують детального дослідження.

Мета дослідження: провести аналіз соціально-економічної ситуації в Україні з поведженням та переробкою ТПВ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливістю твердих побутових відходів є їх прив'язаність до місць утворення, що робить їх основним джерелом надходження шкідливих хімічних, біологічних та біохімічних речовин у довкілля, що створює загрозу для здоров'я та життя людей. У промисловості використовується величезна кількість відходів, яких не існує у природі. Тому, вони не розкладаються в довкіллі або розкладаються дуже повільно, забруднюючи атмосферу, гідросферу та літосферу, що призводить до масового вимирання живих організмів та порушення екосистем.

В табл. 1 представлена порівняльна характеристика вибірових показників, пов'язаних з утворенням ТПВ в різних країнах світу на душу населення.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика вибірових показників, пов'язаних з утворенням ТПВ, станом на 2021 р.

Показники	Литва	Україна	Грузія	Греція	Естонія
Чисельність населення в країні (млн чол.)	2,79	41,42	3,72	10,48	1,37
Кількість ТПВ на людину (кг)	479	12031	446	567	415

Джерело: сформовано автором на основі [8].

За результатами даних, що наведені в табл. 1, можна сформуванати загальну кількість твердих побутових відходів в країні, враховуючи її населення (рис. 2.1).

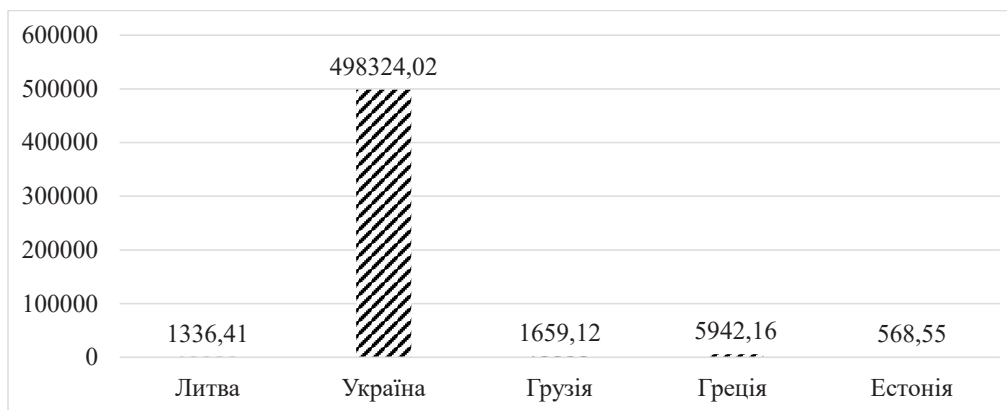

Рис. 1. Загальна кількість твердих побутових відходів в країні, станом на 31.12.2021 р.

Джерело: сформовано автором на основі [8].

Отже, найбільшу проблему ще в 2021 р. з ТПВ мала Україна, яка посіла перше місце за кількістю утворених твердих побутових відходів в країні (498324,02 кг), друге – Грузія (1659,12 кг) та третє – Литва (1336,41 кг). Найменші проблеми з ТПВ має Естонія.

Так, за даними місцевих органів самоврядування та Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури на кінець 2023 р., по всій Україні утворилося більше ніж 450 тис. тонн будівельних відходів від руйнувань внаслідок російської агресії, а вже на початку 2024 р. на місцях тимчасового зберігання та полігонах накопичено приблизно 600 тис. тонн [9]. Ці обсяги відносяться лише до території, контролюваної Україною, і не враховують відходи від руйнувань на тимчасово окупованих територіях та в зонах, де ведуться активні бойові дії.

Також варто зазначити, що, відповідно до Національної стратегії управління відходами до 2030 р., Україна повинна спрямувати 65 % усіх відходів на переробку, що значно менше, ніж у країнах Європейського Союзу, де цей показник становить 90 % [10]. Перший крок у цьому напрямку – будівництво принаймні 200 сміттєпереробних заводів та рекультивация існуючих полігонів. Однак, для прискорення процесу переробки необхідно, щоб громадяни сортували відходи, а обслуговуючі підприємства встановлювали контейнери для роздільного збору ТПВ на прибудинкових територіях.

Також при аналізі варто звернути увагу на характеристики відходів, що є передумовою для планування та побудови ефективної системи управління відходами. На рис. 2 наведені основні переваги аналізу соціально-економічної ситуації з поведженням та переробкою твердих побутових відходів, враховуючи їх характеристики.

Рівень небезпечності відходів визначається на основі наявності однієї або декількох характеристик, які можуть включати самозаймання, вибухонебезпечність, отруйність, інфікування, корозійність, токсичність та екотоксичність. Такі характеристики визначені на національному рівні і зазначені у Наказі №165 від 16.10.2000 р. Міністерства екології та природних ресурсів України «Про затвердження Переліку небезпечних властивостей та інструкцій щодо контролю за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням» [11].

Ресурсозбросність	Знання складу та характеристик відходів дозволяє ефективно використовувати наявні ресурси для їх переробки, використання або видалення, що допомагає уникнути втрат та забезпечити оптимальне використання доступних матеріалів та енергії
Планування процесів	Розуміння характеристик відходів дозволяє ефективно планувати процеси їх збору, транспортування, обробки та видалення. Наприклад, знання про токсичність або біологічну розкладність відходів впливає на вибір методів їх обробки та утилізації
Економічна ефективність	Визначення характеристик допомагає оцінити економічну доцільність різних методів управління відходами. Наприклад, аналіз вартості та можливостей переробки відходів допомагає визначити оптимальні рішення з погляду ефективності та економічної вигідності
Екологічна безпека	Правильне визначення характеристик відходів сприяє запобіганню негативному впливу на довкілля. Наприклад, встановлення хімічного складу дозволяє уникнути забруднення ґрунту та водоїм, а також мінімізувати емісію шкідливих речовин у повітря під час переробки
Відповідність законодавству та стандартам	Знання характеристик відходів допомагає підтримувати відповідність вимогам законодавства та стандартів щодо управління відходами

Рис. 2. Переваги аналізу ТПВ, враховуючи їх характеристики

Джерело: сформовано автором.

Кількість відходів, які були видалені на спеціально обладнані звалища, також знизилася протягом досліджуваного періоду. У 2018 р. було видалено 101,5 тис. тонн відходів, а у 2020 р. ця цифра стала рівною 89,3 тис. тонн, що може вказувати на те, що більше уваги приділяється альтернативним методам управління відходами, таким як переробка або повторне використання, а не просте скидання на звалища.

Отже, загальні тенденції вказують на певний прогрес в управлінні відходами протягом досліджуваного періоду.

Загалом, обсяг видалених відходів у спеціально відведених місцях та об'єктах також зростає протягом досліджених років. Це може свідчити про зростання свідомості щодо важливості правильної утилізації відходів та використання відведених для цього об'єктів. Загалом, аналіз даних свідчить про певний прогрес у використанні методів сортування, утилізації та управління відходами, але водночас є потреба в подальшому вдосконаленні цих процесів для забезпечення сталого розвитку та охорони навколишнього середовища.

Також варто зазначити, що показники щодо утворення та поводження ТПВ в різних регіонах, містах та громадах України значно різняться. В табл. 2 наведена регіональна статистика основних показників ТПВ.

Результати аналізу показали, що обсяги утворених відходів значно відрізняються в залежності від регіону. Наприклад, Дніпропетровський регіон (309398,4 тис. тонн) має найбільший обсяг утворених відходів, тоді як Херсонський регіон має найменший (90,8 тис. тонн). Однак, це потребує також детального аналізу визначення факторів, які на це впливають, від демографічної ситуації в регіоні до економічної. Є регіони, де значна частина утворених відходів утилізується, наприклад, у Дніпропетровському регіоні (87132,9 тис. тонн) та Донецькому регіоні (4663,9 тис. тонн).

Таблиця 2

Основні показники, що характеризують ТПВ за регіонами України, станом на 31.12.2020 р., тис. тонн

Регіон	Обсяг утворених відходів	Обсяг утилізованих відходів	Обсяг спалених відходів
1	2	3	4
Вінницький	1557,7	143,1	46,4
Волинський	630,2	35,1	14,7
Дніпропетровський	309398,4	87132,9	27,4
Донецький	26981,2	4663,9	2,1
Житомирський	397,2	33,4	30,1
Закарпатський	145,0	0,3	3,2
Запорізький	5531,0	3485,7	50,6
Івано-Франківський	1729,8	525,3	50,0
Київський	2153,6	18,2	21,9
Кіровоградський	498,7	78,5	52,9
Луганський	260,0	39,6	22,8
Львівський	3121,1	403,2	116,6
Миколаївський	2502,1	88,3	48,3
Одеський	456,2	1,7	48,9
Полтавський	98051,3	2055,5	57,3
Рівненський	886,2	15,0	43,7
Сумський	728,5	139,5	38,9
Тернопільський	279,9	67,4	2,1
Харківський	1487,8	247,1	82,0
Херсонський	90,8	24,0	0,6
Хмельницький	500,9	409,1	4,6
Черкаський	1124,2	633,6	11,8
Чернівецький	208,9	82,6	10,1
Чернігівський	498,4	73,1	16,5
м. Київ	3154,4	128,5	204,5

Джерело: сформовано автором на основі [8].

У той же час, у ряді інших регіонів велика частина відходів не утилізується або утилізується недостатньо ефективно – Закарпатський регіон (0,3 тис. тонн) та Одеський (1,7 тис. тонн). Зауважимо, що в деяких регіонах значний обсяг відходів спалюється, що може мати негативний вплив на довкілля через викиди шкідливих речовин. Наведені дані показують, що в багатьох регіонах існує потреба у поліпшенні системи утилізації та переробки відходів, щоб забезпечити більш ефективне використання ресурсів та зменшити негативний вплив на навколишнє середовище.

Так, приблизно 18 % території України наразі зазнає окупації військами агресора – росії, але ще майже 7 % нашої держави окуповано відходами. У країні практично відсутні сучасні сміттєпереробні заводи, які здатні генерувати вторинну сировину та зменшувати обсяги захоронення відходів. Подібно до багатьох інших країн, Україна стикається з проблемами забруднення довкілля та недостатньою ефективністю управління відходами. Однак, за останні роки наростає усвідомлення населення, державних та місцевих органів влади щодо необхідності екологічно чистого способу життя та управління відходами. Таким чином, питання щодо переробки ТПВ стають все більш актуальними та важливими складовими екологічної політики країни, загалом.

Ситуація на ринку переробки сміття в Україні є досить складною та різноманітною. З одного боку, країна має значні проблеми управління відходами та забрудненням довкілля. Інфраструктура для сортування та переробки відходів розвинена недостатньо, а рівень усвідомлення населення стосовно екологічних проблем залишається низьким. З іншого боку, останнім часом спостерігається певний прогрес у цій сфері. Уряд України та місцеві органи влади активно працюють над вдосконаленням законодавства у сфері управління відходами, будівництвом нових сміттєзвалищ та підтримкою ініціатив з впровадження сучасних технологій переробки сміття.

З'являються та активно розвиваються різноманітні проєкти та ініціативи з переробки ТПВ, що включає створення сучасних сміттєсортувальних ліній, використання біологічних технологій для компостування органічних відходів та інші інноваційні підходи до переробки корисних відходів.

Наразі на території України функціонують 17 підприємств з переробки макулатури, 39 – з переробки полімерів, 19 – з переробки пластикових пляшок, 16 – з переробки скла та 44 підприємства з переробки металу [9].

Проте, все ж таки ринок переробки сміття в Україні залишається досить фрагментованим і неоднорідним. Існують певні недоліки в інфраструктурі та технологічних рішеннях, які потребують подальшого вдосконалення та розвитку.

У цьому контексті, підприємства, які спеціалізуються на виробництві обладнання для сортування, калібрування та переробки відходів, відіграють важливу роль у подальшому розвитку ринку переробки ТПВ в Україні. Шляхом постійного вдосконалення та впровадження новітніх технологій вони можуть сприяти покращенню якості та ефективності переробки відходів та зменшенню негативного впливу на довкілля.

Загалом, аналізуючи показники ТПВ у різних регіонах України можна визначити кілька ключових висновків: нерівномірність обсягів відходів, різниця у рівнях утилізації, великий обсяг спалених відходів та потреба у поліпшенні системи утилізації.

Окремої уваги варто також приділити саме обсягам видалених відходів у спеціально відведених місцях та об'єктах за регіонами (рис. 3).

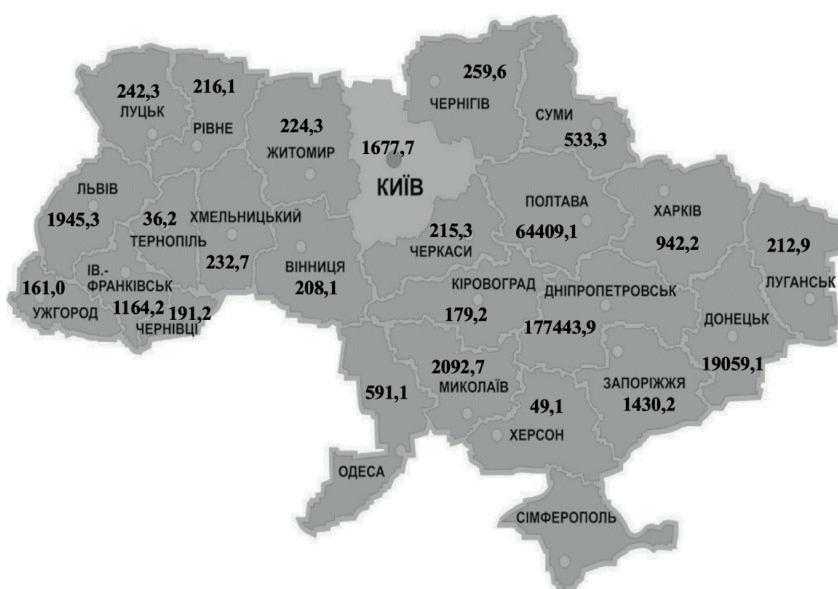

Рис. 3. Обсяг видалених відходів у спеціально відведених місцях та об'єктах за регіонами України, станом на 31.12.2020 р., тис. тонн

Джерело: сформовано автором на основі [8].

Отже, спостерігається значна різниця між обсягами видалених відходів у різних регіонах, що може бути пов'язано, як зазначено вище, з різною економічною активністю, наявністю промислових підприємств та рівнем споживання ресурсів. Частина регіонів, зокрема Донецький та Луганський, вказують на високі обсяги видалених відходів, що може бути пов'язано з наслідками військових конфліктів та зруйнованою інфраструктурою на території, що підконтрольна Україні. У більшості регіонів існує потреба у збільшенні уваги до управління відходами, щоб забезпечити ефективну утилізацію та зменшити негативний вплив на довкілля.

У зв'язку з природними та економічними факторами, основними видами відходів, що формуються в Харківському регіоні, є тверді побутові відходи та відходи виробництва IV класу небезпеки. Зазвичай ці відходи потрапляють на полігони, сміттєзвалища або накопичувачі з врахуванням їх характеристик та вимог екологічної безпеки. Динаміка обсягу відходів, накопичених протягом періоду експлуатації у спеціально відведених місцях чи об'єктах Харківського регіону, вказує на зменшення обсягів у період з 2010 р. по 2014 р., але після цього періоду обсяг знову почав збільшуватися і в 2020 р. становив 40834,4 тис. тонн, частка якого від загального обсягу – 14,8 %. Найбільшу питому вагу від загального обсягу відходів в Харківському регіоні було виявлено в 2015 р. – 28,9 %.

Протягом аналізованого періоду основна кількість відходів у Харківському регіоні виникала внаслідок економічної активності підприємств, організацій та установ, з відходів домашніх господарств та щорічно в середньому становило близько 30 %. У порівнянні, структура генерації відходів в Україні має

іншу динаміку: 98 % відходів утворюється за результатами економічної діяльності підприємств, а лише 2 % – від діяльності домогосподарств. За видами діяльності, більшість відходів у регіоні (55,5 %) виникло через промислову діяльність, 23,5 % – через сільське господарство, і 12 % – через підприємства, які надають послуги з електроенергії, пари та кондиціонованого повітря. Якщо структура відходів, що утворилася внаслідок економічної діяльності, охоплює всі категорії матеріалів, то від домогосподарств переважно генеруються звичайний осад, побутові та подібні відходи. Крім того, у структурі відходів містяться порівняно невеликі обсяги чорних, кольорових металів, паперових, картонних та пластикових матеріалів.

Сьогодні найбільшу небезпеку викликають неконтрольовані сміттєзвалища, що становлять значну загрозу. Якщо кількість офіційних полігонів майже 6 тис., то кількість неконтрольованих, за різними оцінками, може сягати до 30 тис., що становить приблизно 7 % від загальної площі України. Загальний обсяг відходів, який накопичується на всіх полігонах, включаючи і промислові, перевищує 450 млн тонн щорічно, багато з яких є небезпечними.

Якщо на офіційно зареєстрованому полігоні твердих побутових відходів відсутнє обладнання для сортування та переробки сміття, то він стає небезпечним. Але стихійне сміттєзвалище є більш небезпечним через відсутність контролю, що у свою чергу призводить до відсутності будь-яких природоохоронних заходів та сплати податків.

Стихійні сміттєзвалища можуть містити різні види відходів, які представляють високий рівень небезпеки. Крім того, їх звичайно розміщують без врахування санітарних норм та правил. Такі звалища часто розміщуються неподалік від населених пунктів, на лісових ділянках, узбіччях доріг, берегах водойм та у степових зонах, що призводить до значного забруднення території отрутохімікатами, знищення рідкісних видів рослин і тварин, а також до забруднення води та повітря неприємними запахами від випарів. Тому, Міністерством екології та природних ресурсів було розміщено на своєму веб-сайті інтерактивну карту сміттєзвалищ України, де можна надіслати повідомлення про місцезнаходження стихійних звалищ в онлайн режимі.

В Україні в цей час 99 % сміттєзвалищ не відповідають екологічним стандартам, а приблизно 25 % з них перевантажені. Такі полігони стали джерелом серйозних проблем, а саме: поширення інфекційних захворювань; забруднення підземних вод; утворення звалищного газу; спалахи самозаймань.

Однак, незважаючи на це, сміття з великих міст і надалі направляють на ці сміттєзвалища. На рис. 4 наведена інтерактивна карта сміттєвих полігонів та сміттєзвалищ в Україні, яка представлена в вигляді google-карти станом на 23 жовтня 2023 р.

Рис. 4. Інтерактивна карта сміттєвих полігонів та сміттєзвалищ в Україні, що представлені на google-мапі

Джерело: [12].

Сучасні полігони для відходів проєктуються з урахуванням подальшого сортування та переробки сміття, що передбачає відповідність законодавству та вимогам екологічної безпеки, включаючи обов'язкову дренажну систему для видалення фільтратів. Полігони мають бути розташовані на кількох рівнях, що нагадує структуру кар'єру, і краще всього використовувати їх для виробництва енергії у сучасних сміттєспалювальних установках [12].

За офіційними даними Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства Україна має вражаючу кількість сміттєзвалищ і полігонів, їх налічується 5 455, що займає понад 8,5 тис. гектарів [13].

Найбільший мегаполіс країни, Київ, обслуговують лише два офіційні сміттєзвалища, тоді як Вінницький регіон має найбільшу кількість полігонів та звалищ, їх 781, які в середньому займають площу від 10 до 15 гектарів. На решту регіонів України також припадає велика кількість сміттєзвалищ: у Полтавському регіоні – 537, Чернігівському – 627, Одеському – 628.

Протилежно, найменшу кількість офіційних сміттєзвалищ розташовано в Івано-Франківському регіоні – 15, у Запорізькому – 2, у Донецькому – 13, у Черкаському – 21 та у Хмельницькому – 33. У Луганському та Херсонському регіонах офіційні полігони, що відведені під відходи, відсутні [14].

Згідно з правилами експлуатації полігонів побутових відходів, на них повинні бути розроблені щорічні технологічні плани організації захоронення відходів, які позначаються робочими картами. Це дозволить забезпечити вчасне та систематичне захоронення відходів, спрощує процес рекультивативної – відновлення родючого шару ґрунту. За планами до 2030 р. в Україні планується залишити близько 300 полігонів, а решта має пройти процес рекультивативної.

Висновки. У результаті проведеного дослідження зроблено висновок, що ефективне управління ТПВ в Україні потребує комплексного підходу, що охоплює як правові, технічні, економічні, так і культурні аспекти. Реалізація такого підходу може сприяти зниженню негативного впливу відходів на довкілля та створенню нових можливостей для сталого розвитку та підвищення підприємницької діяльності підприємств з переробки ТПВ.

Література:

- Гаркушенко О. М. Регулювання утворення твердих побутових відходів та поводження з ними: необхідність або чинник політичного тиску. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка*. 2014. Вип. 2 (43). С. 215–218.
- Harkushenko, O.M. Rehulyuvannya utvorenniya tverdykh pobutovykh vidkhodiv ta povodzhennya z nymy: neobkhdnist' abo chynnyk politychnoho tysku [Regulation of solid waste generation and management: necessity or a factor of political pressure]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya Ekonomika*. Vyp. 2 (43). 2014. pp. 215-218 [in Ukraine].
- Голян В. Інвестиції в переробку відходів: як по долати пасивність влади та бізнесу. *Дзеркало тижня*. 2018. № 13 (359). С. 9.
- Holyan, V. Investytsiyi v pererobku vidkhodiv: yak po dolaty pasyvnist' vlady ta biznesu [Investments in waste processing: how to overcome the passivity of government and business]. *Dzerkalo tyzhnya*. 2018. №13 (359). p. 9 [in Ukraine].
- Іванова Ю. В., Муратова Н. І. Стан і проблеми утилізації і видалення побутових і промислових відходів в Україні і країнах ЄС. *Наукова-технічна інформація*. 2015. № 2 (64). С. 46–52.
- Ivanova, YU. V., Muratova, N. I. Stan i problemy utylizatsiyi i vydalennya pobutovykh i promyslovykh vidkhodiv v Ukrayini i krayinakh ES [Status and problems of utilization and removal of household and industrial waste in Ukraine and EU countries.]. *Naukova-tekhnichna informatsiya*. 2015. № 2 (64). pp. 46-52 [in Ukraine].
- Кулакова В. Д. Правові проблеми утилізації відходів. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/11/29.pdf> (дата звернення: 15.02.2024).
- Kulakova, V. D. Pravovi problemy utylizatsiyi vidkhodiv [Legal problems of waste disposal]. <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/11/29.pdf> [in Ukraine].
- Мельник Л. М. Утилізація відходів як один із шляхів екологізації виробництва. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/21344/2/IRSP_2017_Melnyk_L-Waste_utilization_as_a_way_39-40.pdf (дата звернення: 05.02.2024).
- Mel'nyk, L. M. Utylizatsiya vidkhodiv yak odyin iz shlyakhiv ekolohizatsiyi vyrobnytstva [Waste disposal as one of the ways of greening production] http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/21344/2/IRSP_2017_Melnyk_L-Waste_utilization_as_a_way_39-40.pdf [in Ukraine].
- Михайлова Є. О., Панчева Г. М., Резніченко Г. М. Ефективні механізми поводження з твердими побутовими відходами в Україні. *Комунальне господарство міст*. 2019. Т. 5. Вип. 151. С. 37–44.
- Mykhaylova, YE. O., Pancheva, H. M., Reznichenko, H. M. Efektyvni mekhanizmy povodzhennya z tverdymy pobutovymy vidkhodamy v Ukrayini [Effective mechanisms of solid household waste management in Ukraine]. *Komunal'ne hospodarstvo mist*. 2019. Tom 5, vyp. 151. pp. 37-44 [in Ukraine].

7. Міщенко В. С., Виговська Г. П. Організаційно-економічний механізм поводження з відходами в Україні та шляхи його вдосконалення : монографія. Київ: Наукова думка, 2009. 294 с.
- Mishchenko, V. S., Vyhovs'ka, H. P. Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm povodzhennya z vidkhodamy v Ukrayini ta shlyakhy yoho vdoskonalennya: monohrafiya [Organizational and economic mechanism of waste management in Ukraine and ways of its improvement: monograph]. K.: Naukova dumka, 2009. 294 p. [in Ukraine].
8. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
- Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny [State Statistics Service of Ukraine]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukraine].
9. Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури. URL: <https://mtu.gov.ua>.
- Ministerstvo rozvytku hromad, terytoriy ta infrastruktury [Ministry of development of communities, territories and infrastructure]. URL: <https://mtu.gov.ua> [in Ukraine].
10. Національна стратегія управління відходами до 2030. URL: [рокуhttps://www.kmu.gov.ua/npas/250431673](https://www.kmu.gov.ua/npas/250431673).
- Natsional'na stratehiya upravlinnya vidkhodamy do 2030 [National waste management strategy until 2030]. URL: [rokuhttps://www.kmu.gov.ua/npas/250431673](https://www.kmu.gov.ua/npas/250431673) [in Ukraine].
11. Наказ №165 від 16.10. 2000 року Міністерства екології та природних ресурсів України «Про затвердження Переліку небезпечних властивостей та інструкцій щодо контролю за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0770-00#Text>.
- Pro zatverzhennya Pereliku nebezpechnykh vlastyvostey ta instruksiy shchodo kontrolyu za transkordonnymy perevezennyamy nebezpechnykh vidkhodiv ta yikh utylizatsiyeyu/vydalennyam [On Approval of the List of Hazardous Properties and Instructions for Control of Cross-Border Transportation of Hazardous Waste and Their Utilization/Removal]. *Nakaz №165 vid 16.10. 2000 roku Ministerstva ekolohiyi ta pryrodnykh resursiv Ukrayiny* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0770-00#Text> [in Ukraine].
12. Інтерактивна карта сміттєвих полігонів та свалок в Україні. URL: https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?mid=1-tVQ77v2CwrtinLyFK7K-GjJLYU&hl=en_US&ll=49.25134435212593%2C29.07180624658202&z=6.
- Interaktyvna karta smittyevykh polihoniv ta svalok v Ukrayini [Interactive map of landfills and landfills in Ukraine]. URL: https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?mid=1-tVQ77v2CwrtinLyFK7K-GjJLYU&hl=en_US&ll=49.25134435212593%2C29.07180624658202&z=6 [in Ukraine].
13. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства. URL: <https://regulation.gov.ua/catalogue/regulators/id18/npa/page-76>.
- Ministerstvo rehional'noho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunal'noho hospodarstva. [Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Communal Services]. URL: <https://regulation.gov.ua/catalogue/regulators/id18/npa/page-76> [in Ukraine].
14. Найбільше сміттєзвалищ у Вінницькій та Полтавській областях. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/12/04/infografika/suspilstvo/najbilshe-smittyezvalyshh-vinnyczkij-ta-poltavskij-oblastyax>.
- Naybil'she smittyezvalyshch u Vinnyts'kiy ta Poltavskiy oblastiakh [The largest number of landfills in the Vinnytsia and Poltava regions.]. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/12/04/infografika/suspilstvo/najbilshe-smittyezvalyshh-vinnyczkij-ta-poltavskij-oblastyax> [in Ukraine].

Отримано: 12 лютого 2024 р.

Прорецензовано: 28 лютого 2024 р.

Прийнято до друку: 03 березня 2024 р.

e-mail: a.ostapets@knute.edu.ua

e-mail: i.parasij-vergunenko@knute.edu.ua

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0001-6506-6965>

DOI: 10.25264/2311-5149-2024-32(60)-37-46

Остапеч А. О., Парасій-Вергуненко І. М. Вплив ризику кіберзлочинності на діяльність технологічних підприємств. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2024. № 32(60). С. 37–46.

УДК: 316.42:336.71]:338.14=111

JEL-класифікація: M21, M15, M41

Остапеч Антон Олександрович,

аспірант кафедри фінансового аналізу та аудиту
Державного торговельно-економічного університету

Парасій-Вергуненко Ірина Михайлівна,

доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансового аналізу та аудиту
Державного торговельно-економічного університету

ВПЛИВ РИЗИКУ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті досліджено питання впливу ризиків кіберзлочинності на діяльність технологічних підприємств. Обґрунтовано доцільність врахування фактору кіберзлочинності як окремого ризику для діяльності технологічних підприємств і необхідність його аналізу та контролю на рівні з іншими ризиками. Розкрито сутність понять «кіберзлочинність» та «кіберзлочин». Проаналізовано вплив ризику кіберзлочинності на діяльність підприємств та доцільність аналізу та контролю наведеного ризику. Запропоновано долучити цей ризик до класифікації ризиків підприємств технологічної галузі, зокрема ІТ. Аналіз проблематики та узагальнення досліджень дали змогу визначити подальший напрям у процесах аналізу та контролю ризиків. Практична цінність статті полягає в тому, що вона знайомить читачів із питанням кіберзлочинності і важливістю аналізу та контролю за ризиками, пов'язаними з нею.

Ключові слова: кіберзлочин, кіберзлочинність, хакер, ризик, технологічне підприємство, аналіз та контроль ризиків.

Anton Ostapets,

Postgraduate Student at the Department of Financial Analysis and Audit
State University of Trade and Economics

Iryna Parasii-Verhunenko,

Doctor of Sciences (Economics), Professor, Professor at the Department of Financial Analysis and Audit
State University of Trade and Economics

THE IMPACT OF CYBERCRIME RISK ON TECHNOLOGICAL COMPANIES' ACTIVITIES

The article investigates the impact of cybercrime risks on technological enterprises' operations, highlighting the substantial losses incurred due to cyberattacks on computer systems, infrastructure, and personal data storage. It justifies considering cybercrime as a distinct risk factor and emphasizes the importance of analyzing and controlling this risk alongside others. The concept of «cybercrime» and «cybercriminal» is clarified based on Ukrainian, European, American, and global legislative perspectives. The article discusses how cybercrime risk influences enterprise activities and the relevance of managing this risk within business entities' risk management processes. It suggests integrating this risk into the risk classification of technological enterprises, particularly in the IT sector.

Additionally, the article examines the financial losses incurred by business entities as victims of major cybercrimes and classifies risks associated with cybercrime based on their impact on physical and legal entities. It proposes identifying key types of crimes that can cause significant losses to legal entities. The analysis and synthesis of related research underscore the importance of prioritizing cybercrime risks in the risk management processes of technological enterprises, including those in the IT industry.

The practical value of the article lies in familiarizing readers with cybercrime and its primary types, emphasizing the significance of analyzing and controlling associated risks.

Keywords: cybercrime, cybercriminal, hacker, risk, technological enterprise, risk analysis and control.

Постановка проблеми. Останні десятиліття розвитку людства визначаються значною цифровізацією усіх галузей суспільного життя і використанням сучасних цифрових технологій у веденні бізнесу та

повсякденні. Особливим драйвером використання цифрових технологій стала пандемія COVID-19 та повномасштабне військове вторгнення на територію нашої держави РФ. Саме ці події послужили значним імпульсом використання цифрових технологій у галузі освіти, охорони здоров'я, системи розрахунків тощо. Багато компаній, які до початку вищезазначених подій не приділяли достатньої уваги питанням цифровізації бізнесу, зазнали значних збитків внаслідок неврахування причин необхідності впровадження негайних змін в своїх моделях ведення бізнесу. На поточний момент у всьому світі спостерігаються подальші процеси цифровізації всіх галузей життя, набувають все більшого розвитку такі галузі, як bigdata-аналітика, штучний інтелект тощо. Стратегією нашої держави передбачається подальша цифровізація процесів взаємодії з органами влади, галуззю освіти, охорони здоров'я, надання адміністративних послуг тощо. Всі ці процеси вимагають використання різноманітних програмних продуктів та зберігання великих масивів даних, що можуть викликати зацікавленість серед зловмисників, які засобами цифрового впливу можуть отримати несанкціонований доступ до персональних даних, використовувати їх для здійснення незаконних операцій з грошовими засобами, втручатись або ж повністю блокувати діяльність підприємств чи нанести непоправних втрат останнім. Враховуючи все вищезазначене, набуває актуальності питання впливу кіберзлочинності на діяльність підприємств та аналізу ризиків, пов'язаних з нею, та впровадження засобів протидії кіберзлочинам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світлі постійної цифровізації суспільства та всебічного використання засобів цифрових технологій, наведена тематика набуває все більшої значущості і привертає увагу закордонних та українських науковців. Питання класифікації кіберзлочинів, їх правової природи та засобів протидії досліджено такими українськими науковцями: В. Г. Кундеусом, В. В. Шемчук, М. В. Гребенюк, А. М. Черняк та М. І. Саєнко [1–4]. Окремі аспекти впливу на економіку та фінансову систему досліджено в роботах В. В. Боженко, В. В. Кайбічук, О. В. Дзяд та П. І. Пушкаренко [5–7]. Питання страхування ризиків, пов'язаних з кібербезпекою, розглянуто в роботах І. В. Ксьонжик, Н. А. Жовтої та А. І. Павліної [8]. Попри вагомість вкладу зазначених науковців в наведену проблематику, аналіз ризиків кібербезпеки та їх вплив на економічну діяльність підприємств потребують подальшого дослідження та аналізу, оскільки з кожним днем з'являються нові види кіберзлочинів і масштаб потенційних збитків від них суттєво зростає.

Мета і завдання дослідження: розкрити поняття «кіберзлочинність» та провести аналіз її впливу на економічну діяльність закордонних та українських технологічних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. На тлі останніх світових подій і подальшого зростання рівня діджиталізації та використання цифрових технологій в різних сферах життя та бізнесу, а також появи таких понять, як війни у кіберпросторі, питання кіберзлочинності стає все більш актуальним, оскільки підприємства можуть зазнавати критичних збитків у випадку здійснення кіберзлочинів по відношенню до них.

Європейська комісія визначає поняття кіберзлочину як злочинні дії, вчинені в режимі онлайн з використанням електронних комунікаційних мереж та інформаційних систем [9]. Також Європейська комісія визначає кіберзлочинність як проблему безкордонного характеру і розподіляє кіберзлочини на такі категорії:

- злочини, специфічні для інтернету, як-от: атаки на інформаційні системи чи фішинг (наприклад, створення фальшивих веб-сайтів банків для збирання паролів та отримання доступу до банківських рахунків жертв);
- онлайн-шахрайство та фальсифікація: масштабне шахрайство, що може бути скоєне в інтернеті за допомогою таких інструментів: крадіжка ідентичності, фішинг, розсилання спаму та шкідливого коду;
- незаконний контент в інтернеті, зокрема матеріали з дитячою сексуальною експлуатацією, заклики до расової ненависті, заклики до терористичних актів і прославлення насильства, тероризму, расизму та ксенофобії.

У міжнародних документах поняттями «кіберзлочини», «кіберзлочинність» охоплюються різні види правопорушень. У п. 9 Доповіді Комітету II Десятого Конгресу ООН 2000 р. по попередженню злочинності і поведінню з правопорушниками було дано таке визначення поняттю «кіберзлочин» – злочин, який може бути скоєний за допомогою комп'ютерної системи чи мережі, у комп'ютерній системі чи мережі або проти комп'ютерної системи чи мережі [10]. В принципі, поняття кіберзлочину охоплює будь-який злочин, який можна вчинити в електронному середовищі. Також у п. 14 поняття «кіберзлочин» поділяють на дві категорії:

- кіберзлочин у вузькому сенсі («комп'ютерний злочин»): будь-яка незаконна поведінка, здійснена за допомогою електронних операцій, спрямована на безпеку комп'ютерних систем і даних, які ними обробляються;
- кіберзлочин у ширшому розумінні («злочини, пов'язані з використанням комп'ютерів»): будь-яка незаконна поведінка, вчинена за допомогою комп'ютерної системи або мережі або стосовно них, зокрема

такі злочини, як незаконне зберігання, пропозиція та розповсюдження інформації за допомогою комп'ютера, системи або мережі.

У п. 15 вищезазначеного документу зазначається, що кіберзлочинність стосується будь-якої незаконної поведінки, спрямованої проти безпеки системи та даних за допомогою електронних операцій. Комп'ютерні системи та безпеку даних можна описати трьома принципами: забезпечення конфіденційності, цілісності або доступності даних і функцій обробки. Згідно зі списком Організації економічного співробітництва та розвитку 1985 р. та більш детальною Рекомендацією Ради Європи 1989 р., порушення конфіденційності, цілісності та доступності охоплюють:

- несанкціонований доступ, тобто доступ без прав до комп'ютерної системи чи мережі з порушенням заходів безпеки;
- пошкодження комп'ютерних даних або комп'ютерних програм, що означає стирання, пошкодження, погіршення чи приховування комп'ютерних даних або комп'ютерних програм без права;
- комп'ютерний саботаж, що означає введення, зміну, видалення або придушення комп'ютерних даних чи комп'ютерних програм або втручання в комп'ютерні системи з наміром перешкодити функціонуванню комп'ютера чи телекомунікаційної системи;
- несанкціоноване перехоплення, що означає перехоплення, здійснене без дозволу та за допомогою технічних засобів, комунікацій до комп'ютерної системи чи мережі, з них та всередині них;
- комп'ютерне шпигунство, що означає придбання, розголошення, передачу або використання комерційної таємниці без дозволу чи законного обґрунтування з наміром завдати економічних збитків особі, яка має право на таємницю, або отримати незаконну вигоду для себе чи третьої особи.

В Україні питання кібербезпеки регламентується Законом України від 05.10.2017 р. «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», в якому, зокрема, дається таке визначення поняттю «кіберзлочин»: суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України [11].

Основні кіберзлочини і їх фінансовий вплив наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Основні види кіберзлочинів і їх фінансові наслідки

Злочин	Фінансові наслідки
Вимагання викупу	Такий вид кіберзлочину передбачає шифрування даних жертви та вимагання викупу за їх розблокування. Фінансові наслідки можуть коливатися від тисяч до мільйонів доларів, враховуючи вартість викупу, витрати на відновлення даних та період простою
Компрометація бізнес-пошти (BEC)	BEC передбачає компрометацію бізнес-поштових облікових записів для здійснення шахрайських транзакцій або отримання доступу до конфіденційної інформації. Фінансові збитки можуть бути значними, часто включаючи шахрайство з переказами, із втратами, які сягають мільйонів доларів
Витік даних	Витік даних може призвести до розголошення конфіденційної інформації, що призводить до фінансових втрат через штрафи за порушення регуляторних вимог, витрати на юридичне обслуговування, витрати на оповіщення та погіршення репутації організації
Шахрайство з платіжними картками	Злочинці можуть вкрати інформацію стосовно кредитних карток для несанкціонованих транзакцій, що призводить до фінансових втрат як для фізичних осіб, так і для підприємств. Витрати включають в себе вартість відшкодування, заходи з виявлення/попередження шахрайства та шкоду репутації
Крадіжка особистості	Крадіжка особистості може призвести до фінансових втрат для осіб через використання вкрадених ідентифікаційних даних для шахрайських дій, таких як відкриття банківських рахунків, отримання кредитів або здійснення несанкціонованих покупок
Фішингові атаки	Фішинг передбачає обман осіб з метою отримання конфіденційної інформації. Фінансові втрати можуть виникнути через крадіжку облікових даних, несанкціонований доступ та можливі шахрайські дії проти осіб та організацій
Атаки шкідливих програм	Зараження програмами може призвести до витрат через крадіжку даних, знищення інформації та витрати на відновлення систем і впровадження заходів кібербезпеки
Шахрайство в інтернет-банкінгу	Злочинці можуть використовувати різні методи для отримання несанкціонованого доступу до інтернет-банкінгу та рахунків, що призводить до фінансових втрат для осіб та банків. Це може включати несанкціоновані перекази, захоплення рахунків та шахрайські транзакції
Криптовалютний джекінг	Криптовалютний джекінг передбачає несанкціоноване використання ресурсів комп'ютера для видобутку криптовалют. Фінансові наслідки включають в себе зростання витрат на енергію, погіршення роботи систем та можливе пошкодження обладнання
Крадіжка інтелектуальної власності	Крадіжка інтелектуальної власності, включаючи патенти, торгові секрети та конфіденційну інформацію, може призвести до значних фінансових втрат для підприємств через втрату конкурентної переваги та можливі правові дії по відношенню до них

Джерело: складено та систематизовано авторами на основі [12].

Враховуючи вищенаведені види кіберзлочинів, є доцільним розглянути вплив кожного з них на діяльність підприємств. Злочини, пов'язані з вимаганням викупу за вкрадені дані, набувають все більшого поширення в світі. За даними звіту компанії Sophos, яка займається питаннями кібербезпеки, у 2023 р. відбулось значне зростання кількості кібератак на підприємства фінансової галузі [13]. Відповідно до проведеного опитування, 64 % компаній зазнали впливу цього виду злочину, що на 9 % більше порівняно з 2022 р. і майже вдвічі вище за рівень 2021 р. (34 %). Також варто зазначити, що, окрім компаній фінансового сектору, 66 % респондентів, що належать до усіх галузей виробництва та суспільного життя, доповіли про те, що зазнали атак на дані їх компаній з вимогою викупу. Найбільшій кількості атак підлягли галузь вищої освіти (79 %), будівництва (71 %), федеральні урядові організації (70 %), мас-медіа та сфера розваг (70 %), місцеві урядові організації (69 %) та рітейлери (69 %). У 43 % випадків організації фінансового сектору надають перевагу виплаті викупу за повернення даних, що на 3 % менше середнього показника по всіх галузях. За даними дослідження, проведеного Sophos, середня сума виплати серед фінансових організацій становила 1,6 млн дол. США у 2023 р., що майже у шість разів вище за показник 2022 р. і на 100 тис. дол. США вище за середньостатистичну суму по всіх галузях. Середня кількість витрат фінансових організацій, необхідних для повного відновлення від злочину, склала 2,23 млн дол. США. Витрати на повне відновлення після атак в організаціях, що мала система резервування та відновлення даних, в середньому склали 375 тис. дол. США, а в організацій, що погодились на сплату викупу, середній показник склав 3 млн дол. Здебільшого організації не розповсюджують інформацію про атаки з вимогою викупу. Серед прикладів технологічних компаній, що зазнали подібних атак у минулі роки, варто зазначити такі: HTC Global Services, Cloud Nordic, Reddit, Nvidia, Cisco, Acer, Quanta Computer.

Наступним поширеним кіберзлочином є компрометація електронної пошти. За даними звіту Центру скарг щодо інтернет-злочинності Федерального Бюро Розслідувань Сполучених Штатів Америки, втрати від цього виду цього виду злочину склали 43 млрд дол. США. Такий вид шахрайства було зареєстровано в усіх штатах США і 177 країнах, при цьому понад 140 країн отримували шахрайські перекази [14]. Основними пунктами призначення шахрайських коштів були банки в Тайланді, Гонконзі, КНР, Мексиці та Сінгапурі. Відповідно до даних звіту, за період з червня 2016 р. по грудень 2021 р. було зареєстровано 241 206 внутрішніх та міжнародних інцидентів, загальна сума збитків від яких сягнула позначки в 43,3 млрд дол. США. Статистика скарг потерпілих за період з жовтня 2013 р. по грудень 2021 р. свідчить про понад 116 тис. потерпілих в США і 5,3 тис. потерпілих поза США, які зазнали загальної суми збитків в 16 млрд дол. США. Серед найбільших злочинів по відношенню до технологічних компаній варто відзначити випадок, що стався в проміжку між 2013 р. та 2015 р., жертвами якого стали технологічні гіганти Google та Facebook. Загальна сума втрат від злочину склала понад 120 млн дол. США [15]. Також у 2015 р. жертвою злочинців стала ІТ-компанія Uniqiiti, яка зазнала збитків в розмірі 46,7 млн дол. США [16], а у 2019 р. жертвою шахраїв стала японська компанія Toyota, яка зазнала збитків у розмірі 37 млн дол. США [17].

Втрати, які отримують компанії у разі витоку даних, здебільшого пов'язані зі штрафами, накладеними на них регуляторами різних країн. Найбільшого штрафу за виток даних зазнала китайська прокатна компанія Didi Global за порушення закону про безпеку даних та закону про захист особистої інформації. Загальна сума накладеного штрафу склала 1,19 млрд дол. США. Серед технологічних гігантів найбільших збитків зазнали компанії Amazon (штраф у розмірі 877 млн дол. США від влади Люксембургу за порушення умов GDPR влітку 2021 р.), Instagram (штраф у розмірі 403 млн дол. США від Комісії з захисту даних Ірландії за порушення умов GDPR стосовно конфіденційності особистих даних неповнолітніх у вересні 2022 р.), Tiktok (штраф у розмірі 370 млн дол. США від Комісії з захисту даних Ірландії за порушення умов GDPR стосовно конфіденційності особистих даних неповнолітніх у вересні 2023 р.), T-Mobile (компенсація в розмірі з 350 млн дол. США постраждалим від витоку інформації за умовами мирової угоди в липні 2022 р. та зобов'язання інвестувати 150 млн дол. США в засоби безпеки даних та відповідні технології протягом 2022–2023 рр.), Meta (Facebook) (штраф у розмірі 277 млн дол. США від Комісії з захисту даних Ірландії за невідповідність до умов GDPR, спричинену компрометацією особистих даних 500 млн користувачів мережі у вересні 2022 р.), Whatsapp (штраф у розмірі 255 млн дол. США від Комісії з захисту даних Ірландії за порушення правил GDPR в серпні 2021 р.) [18].

Наступним видом кіберзлочину є шахрайство з платіжними картами. Останнім часом в нашій державі цей вид кіберзлочину набуває все більшого поширення. В той же час, Європейський Центральний Банк у своєму звіті про шахрайство з платіжними картами повідомляє про тенденцію до зниження кількості подібних злочинів у 2021 р. порівняно з минулими роками. Зокрема, загальні втрати від шахрайства по картках, виданих в країнах ЄС, склали 1,2 млрд євро, що на 12 % менше ніж за 2020 р. В той же час,

такий вид шахрайства є найбільш розповсюдженим серед злочинів, пов'язаних з використанням кредитних карток і складає 87 % випадків [19].

Крадіжка особистості є видом кіберзлочину, який здебільшого стосується фізичних осіб, а не організацій, оскільки жертвами здебільшого є персональні дані. На організації може здійснюватися вплив у репутаційній площині. Серед найбільших злочинів, пов'язаних з крадіжкою особистості, були справа Філіпа Каммінгса, Абрахама Абдали та Амара Сінгха. У 2001 р. Філіп Каммінгс, співробітник служби підтримки американської ІТ-компанії, здійснив крадіжку понад 33 тис. кредитних звітів з метою перепродажу їх шахраям за суму в 30 дол. США за кожен запис. В результаті неправомірних дій шахраїв, понад 30 тис. громадян США зазнали сумарних втрат від 50 до 100 млн дол. США. Абрахам Абдала протягом півроку мав доступ до брокерських рахунків та номерів кредитних карт. За цей час потенційними постраждалими від його обладнання могли стати 217 осіб, серед яких такі відомі особистості: Уорен Баффет, Опра Уінфрі та Стівен Спілберг – і зазнали сумарних втрат у 22 млн дол. США, однак злочинця було вчасно заарештовано і він не зміг провести фінансові операції. Амар Сінгх і його дружина Нехі Пунджані-Сінгх використовували RFID-сканери для отримання інформації про кредитні картки споживачів у закладах роздрібною торгівлі чи харчування, а також на незаконних веб-сайтах. Отримані з обладнок кошти використовувались для купівлі товарів у Apple та Bestbuy, з подальшим їх перепродажем. До моменту затримання в жовтні 2011 р., злочинці назбирали 14 млн дол. у вигляді викрадених грошей [20].

Останнім часом серйозного поширення набув такий вид кіберзлочину, як фішингові атаки. Найбільш серйозною фішинговою атакою була NotPetya, що мала місце у червні 2017 р. Спочатку NotPetya розпочався як атака на ланцюг поставок на українські компанії через оновлення від невеликої української компанії, що займається бухгалтерським програмним забезпеченням. Однак він швидко поширився на понад 60 країн, вразивши комп'ютерні системи тисяч транснаціональних компаній. Зловмисне програмне забезпечення здійснювало шифрування даних на ПК з подальшою можливістю відновити доступ до них після сплати певної суми коштів. В пастку атаки NotPetya потрапило багато міжнародних компаній, включаючи Maersk, фармацевтичного гіганта Merck, європейську дочірню компанію FedEx TNT Express, Saint-Gobain, Mondelez і Reckitt Benckiser. Грошовий збиток, завданий шкідливим програмним забезпеченням, оцінюється у понад 10 млрд дол. США – це найзначніші збитки в історії кібератак. Також серед прикладів впливу фішингу можна зазначити подію, що мала місце у грудні 2015 р. в Україні, коли шляхом фішингової атаки зловмисники отримали доступ до управління енергомережою компаній «Київобленерго», «Чернівціобленерго» та «Прикарпаттяобленерго», результатом чого стало відключення електроенергії у понад 225 тис. споживачів Київської, Чернівецької та Івано-Франківської областей протягом декількох годин [21].

Наступним видом кіберзлочину є атака ПК шкідливими програмами. Такий вид злочину все ще є розповсюдженим, незважаючи на сучасні заходи протидії. До останніх прикладів подібних атак належать такі: Emotet Trojan, CovidLock, атаки на Colonial Pipeline, Microsoft Exchange Server та технологічного гіганта NVIDIA [22]. Одним із найвідоміших прикладів зловмисного програмного забезпечення за останні роки є троян Emotet. Ця надзвичайно складна форма зловмисного програмного забезпечення спочатку з'явилася приблизно у 2014 р. як банківський троян, призначений для викрадення фінансових даних. Проте з роками він перетворився на більш універсальну загрозу. Основним способом роботи Emotet є надсилання фішингових електронних листів жертвам. Ці електронні листи зазвичай містять зловмисне вкладення або посилання, яке під час відкриття дозволяє зловмисному програмному забезпеченню проникнути в систему жертви. Потрапивши всередину, Emotet може спричинити різноманітні проблеми: від крадіжки конфіденційної інформації до пошкодження програмного забезпечення. За звітом Американської Агенції Кібербезпеки, відновлення після кожного інциденту, пов'язаного з атакою Emotet, коштувало місцевим урядовим організаціям в середньому 1 млн дол. США [23]. CovidLock є ще одним прикладом зловмисного програмного забезпечення, яке було поширене під час пандемії COVID-19 і представляло собою додаток, який був схожий на той, що був запропонований урядами різних країн з метою відстежування пересування осіб під час карантинного режиму. Після встановлення додатку користувачі отримували повідомлення з вимогою сплатити 100 дол. США у біткойнах на рахунок шахраїв для відновлення доступу для пристрою. Здебільшого від CovidLock постраждали користувачі платформи Android [24]. У травні 2021 р. група програм-вимагачів, відома як DarkSide, здійснила атаку на компанію Colonial Pipeline, один із найбільших паливних трубопроводів у Сполучених Штатах. Результатом атаки була зупинка газопроводу на кілька днів, внаслідок чого виникли масовий дефіцит палива і зростання цін на нього. Компанія була вимушена сплатити викуп у розмірі приблизно 4,4 млн дол., щоб відновити контроль над своїми системами.

На початку 2021 р. корпорація Майкрософт повідомила, що виявила атаку шкідливого програмного забезпечення, що використовувалось для нанесення шкоди локальним версіям Microsoft Exchange

Server. Зловмисник, якого Microsoft вважає групою під назвою Hafnium, зміг отримати доступ до облікових записів електронної пошти та встановити додаткове шкідливе програмне забезпечення для тривалого доступу до середовища жертви. Атака торкнулася десятків тисяч організацій по всьому світу, що підкреслює потенційний масштаб таких загроз кібербезпеці. У лютому 2022 р. – провідний розробник графічних процесорів, американська компанія NVIDIA. Атака, яка, ймовірно, була здійснена групою програм-вимагачів, призвела до крадіжки конфіденційної інформації та спричинила значний збій у роботі компанії.

Ще одним видом кіберзлочинності є злочини, здійснені шляхом отримання доступу до сервісів інтернет-банкінгу. Цей тип шахрайства відбувається, коли шахрай отримує доступ до рахунку банку жертви через інтернет-банкінг з використанням скомпрометованих особистих даних та паролів та здійснює несанкціонований переказ грошей. Згідно до звіту організації UK Finance, за період з 2018 по 2022 рр. було зафіксовано понад 285 тис. випадків такого виду злочину, а загальні втрати склали понад 860 млн фунтів [25]. Варто зазначити, що жертвами цього виду злочину можуть стати як фізичні, так і юридичні особи.

Відносно новим видом кіберзлочину є криптовалютний джекінг, сутність якого полягає в тому, що зловмисники вдаються до дистанційного злому серверів і пристроїв різноманітних організацій та використовують їх ресурси шляхом встановлення шкідливого програмного забезпечення, що змушує обладнання майнити криптовалюту та біткойни без відома власників. За звітом провідної американської компанії зі сфери кібербезпеки SonicWall, останніми роками відбувається значне зростання випадків криптоджекінгу. За перше півріччя зафіксовано понад 330 млн випадків криптоджекінгу, що 2,4 рази більше за увесь 2022 р. і спостерігається подальша тенденція до зростання. Найбільша кількість випадків зафіксована в Сполучених Штатах Америки, Данії, Німеччині, Франції та Об'єднаних Арабських Еміратах [26]. На жаль, нині питання оцінки збитків від цього виду злочину є досить складним, оскільки у корпоративному середовищі ефект може бути посилений, якщо для криптоджекінгу використовуються кілька пристроїв одночасно. Головним чином, захоплення контролю за обладнанням з метою майнингу криптовалют може призвести до серйозних втрат продуктивності обладнання, потенційних втрат та витоків інформації і відповідних фінансових наслідків. Крім того, компанії можуть понести додаткові витрати на вирішення проблем безпеки та відновлення нормальної роботи обладнання.

Останнім, але не менш значущим видом кіберзлочину є крадіжка інтелектуальної власності. Інтелектуальна власність є джерелом життя будь-якої сучасної економіки, за даними Бюро патентів і товарних знаків Сполучених Штатів, станом на 2019 р. на інтелектуальну власність припадає понад 7 трлн дол. ВВП США, тому крадіжка інтелектуальної власності завдає значних витрат не лише економіці США, але й світовій економіці [27]. Крадіжка інтелектуальної власності проявляється в різних формах, кожна з яких має свої відмінні характеристики та наслідки. Нижче наведено чотири основні типи крадіжки ІВ:

– порушення авторських прав: використання без дозволу законного власника захищених авторським правом матеріалів, як-от: музика, літературні твори чи програмний код. Несанкціоноване використання позбавляє творців їхніх належних роялті та контролю над тим, як їхні творіння розповсюджуються чи використовуються;

– підробка товарних знаків: несанкціоноване використання зареєстрованих товарних знаків. Ця шахрайська практика вводить споживачів в оману щодо походження або якості товарів і паплюжить репутацію справжніх брендів;

– порушення патенту: несанкціоноване використання, продаж або виготовлення запатентованих винаходів. Цей вид злочину підриває суть патентів, яка полягає в наданні винахідникам виняткових прав на їхні винаходи, заохочення інновацій;

– крадіжка комерційної таємниці: несанкціоноване отримання та використання конфіденційної ділової інформації. Викрадена інформація, яка часто має вирішальне значення для конкурентної переваги бізнесу, може бути використана конкурентами несправедливо, порушуючи ринкову динаміку та цілісність.

До найпоширеніших методів, за допомогою яких зазвичай відбувається крадіжка комерційної таємниці, належать:

– несанкціонований доступ: отримання доступу до комерційних секретів підприємств шляхом кібератак хакерів;

– неправомірне привласнення інформації: розкриття певної комерційної інформації третім особам. Кіберзлочинці або недобросовісні організації можуть використовувати ці розкриття для отримання конкурентної переваги;

– зловживання працівниками: неправомірне привласнення комерційної таємниці, викликане внутрішнім невдоволенням або зовнішніми спокусами, внаслідок чого комерційні секрети можуть бути використані конкуруючими підприємствами, що винаймають таких співробітників;

Згідно до звіту 301 Торгової Палати США за 2023 р. до списку країн, в яких спостерігається недостатній захист прав інтелектуальної власності і які підлягають першочерговому спостереженню, входять Аргентина, Чилі, Китай, Індія, Індонезія, росія та Венесуела [28].

Серед найбільш резонансних злочинів по відношенню до інтелектуальної власності варто виділити конфлікт між технологічними гігантами Apple і Samsung, які були втягнуті в тривалу судову тяганину через порушення компанією Samsung декількох патентів на дизайн пристроїв, власником яких була корпорація Apple. У 2012 р. суд США постановив, що Samsung має відшкодувати збитки у розмірі 1 млрд дол. Відтоді між компаніями тривають суперечки щодо питань інтелектуальної власності й судові процеси в різних країнах світу.

На основі приведених вище видів кіберзлочинів вважаємо доцільним провести класифікацію ризиків, пов'язаних з ними, з точки зору ступеню притаманності суб'єктам господарювання. Запропонована авторами класифікація наведена на рис. 1.

Рис. 1. Класифікація ризиків кіберзлочинів за суб'єктами господарювання

Джерело: побудовано авторами.

Кіберзлочинність, як і інформаційні технології в цілому останніми роками набуває все більшого поширення, починаючи зі злочинів зі зламу сторінок в соціальних мережах фізичних осіб з метою розсилання шкідливих повідомлень та отримання коштів на рахунок шахраїв, отримання доступу до банківських рахунків шляхом здійснення маніпуляцій з номерами телефонів, асоційованих з ними, і закінчуючи комбінованими хакерськими атаками з використанням різноманітних методів соціальної інженерії, що можуть призвести до повної зупинки діяльності підприємства.

Висновки. На поточний момент в умовах війни, яка розповсюджується в тому числі і на кіберпростір, питання кібербезпеки стають все більш актуальними і ризики, пов'язані з кібербезпекою повинні мати найбільш високий пріоритет під час процесів аналізу та контролю. Як показали останні події, що сталися у грудні 2023 р. з найбільшими українським оператором стільникового зв'язку Kyivstar, мережа якого була

атакована хакерським угрупованням, недостатнє приділення уваги кібербезпеці може призвести до значних збитків (до 8 % річної виручки) і повного припинення діяльності підприємства на декілька днів до її повного відновлення. Враховуючи наведене у статті, темою подальших досліджень буде аналіз та контроль ризиків, пов'язаних із кіберзлочинами, що здійснюються по відношенню до підприємств технологічної галузі.

Література:

1. Кундеус В. Г. Поняття та види кіберзлочинів. *Держава і злочинність. Нові виклики в епоху постмодерну: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті віце-президента Кримінологічної асоціації України, професора, ОМ Литвака (м. Харків, 23 квіт. 2020 р.)*. 2020. С. 44–45. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6e42bc23-7a3f-41b5-b4cf-9a5a737e8184/content>

Kundeus, V. G. (2020). Poniattia ta vydy kiberzlochyniv. [Concepts and types of cybercrimes]. *Derzhava i zlochynnist' . Novi Vyklyky v epohu postmodernu: materialy naukovo-praktychnoi konferencii, prysviachenoi pam`iati vice-prezydenta Kryminologichnoi asociacii Ukrainy, profesora O.M. Lytvaka (m. Kharkiv, 23 kvitnia 2020 r.)* [State and crime. New challenges in the postmodern era: collection of theses of science and practice conference, in memory of the vice-president of the Criminological Association of Ukraine, professor, OM Litvak (Kharkiv, April 23, 2020)], 44-45 [in Ukrainian]

2. Шемчук В. В. Кіберзлочинність як перешкода розвитку інформаційного суспільства в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2018. № 29 (68), 6. С. 119–124.

Schemchuk, V.V. (2018). Kiberzlochynnist' iak pereshkoda rozvytku informatsiynoho suspil'stva v Ukraini. [Cybercrime as an obstacle to the development of the information society in Ukraine]. *Vcheni zapysky Tavriys'koho nacional'noho universytetu imeni V. I. Vernadsk'oho. Serii: Iurydychni nauky*. [Academic notes of the Tavri National University named after V.I. Vernadskyi. Series: Legal Sciences], (29 (68), 6), 119-124. [in Ukrainian]

3. Гребенюк М., Черняк А. Проблеми протидії організованій злочинності у сфері цифрової економіки. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 3. С. 297–303.

Grebeniuk, M., Cherniak, A. (2019). Problemy protyidii orhanizovaniy zlochynnosti u sferi cyfrovoii ekonomiky. [Problems of combating organized crime in the field of digital economy]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo* [Entrepreneurship, economy and law], 3, 297-303.

4. Саєнко М. І., Савела Є. А., Тополянський Ю. Ю. Міжнародний досвід протидії кіберзлочинності та кібершахрайству. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. № 64. С. 386–391.

Saienko, M.I., Savela, I. A., Topolians'kyu, I.I. (2021). Mizhnarodnyy dosvid protyidii kiberzlochynnosti ta kibershakhraystvu. [International experience in combating cybercrime and cyberfraud]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodsk'oho nacional'noho universytetu. Serii: Pravo*. [Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law], 64, 386-391. [in Ukrainian]

5. Боженко В. В., Койбічук В. В., Габенко М. М. Вплив кібершахрайств на фінансову систему на прикладі країн Євросоюзу. *Вісник Сумського державного університету. Серія: Економіка*. 2021. № 2. С. 47–52.

Bozhenko, V. V., Koibichuk, V. V., Habenko, M. M. (2021). Vplyv kibershakhraystv na finansovu systemu na prykladi kraiin Ievrosoiuzu. [The impact of cyber fraud on the financial system on the example of the countries of the European Union]. *Visnyk Sums'koho derzhavnoho universytetu. Serii: ekonomika* [Bulletin of Sumy State University. Series: economy], 2, 47-52 [in Ukrainian]

6. Дзяд О. В., Стародуб Д. С. Економічні втрати та механізми протидії кіберзлочинності. *Ефективна економіка*. 2022. № 1. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/1_2022/93.pdf (дата звернення: 21.01.2024).

Dziad, O.V., Starodub, D.S. (2022). Ekonomichni vtraty ta mekhanizmy protyidii kiberzlochynnosti. [Economic losses and cybercrime prevention mechanisms]. *Efektivna ekonomika* [Effective economy], 1 < http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/1_2022/93.pdf > (21 January 2024). [in Ukrainian]

7. Пушкаренко П. І. Кіберзлочинність як новітній феномен тіньової економіки. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2006. № 17. С. 75–82.

Pushkarenko P. I. (2006). Kiberzlochynnist' iak novitniy fenomen tin'ovoi ekonomiky. [The cybercriminal as a new phenomenon of the shadow economy], *Problemy i perspektivy rozvytku bankivsk'oi systemy Ukrainy: zbirnyk naukovykh prac* [Problems and prospects of the development of the banking system of Ukraine: a collection of scientific papers], 17, 75-82. [in Ukrainian]

8. Ксьонжик І., Жовта Н., Павліна А. Страхування ризиків кібербезпеки діяльності суб'єктів господарювання в сучасному інформаційному просторі. *Економіка та суспільство*. 2021. № 34.

Ks'onzhuk, I., Zhovta, N., Pavlina, A. (2021). Strahuvannya ryzykiv kiberbezpeky diial'nosti sub'iektiv hospodariuvannya v suchasnomu informatsiynomu prostori. [Monitoring of cyber security risks of business entities in the modern information space]. *Ekonomika ta suspil'stvo* [Economy and society], 34

9. Cybercrime. (European Commission) < https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/internal-security/cybercrime_en > (2024, січень, 21)

Cybercrime. (European Commission) < https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/internal-security/cybercrime_en > (21 January 2024)

10. Tenth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders. Vienna, 10-17 April 2000. (United Nations) < https://www.unodc.org/documents/congress/Previous_Congresses/10th_Congress_2000/017_ACONF.187.10_Crimes_Related_to_Computer_Networks.pdf > (2024, січень, 21)

Tenth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders. Vienna, 10-17 April 2000. (United Nations) < https://www.unodc.org/documents/congress/Previous_Congresses/10th_Congress_2000/017_ACONF.187.10_Crimes_Related_to_Computer_Networks.pdf > (21 January 2024)

11. Закон України Про основні засади забезпечення кібербезпеки України. 2017 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 21.01.2024).

Zakon Ukrainy Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy. 2017 (Verkhovna Rada Ukrainy). [The Law of Ukraine On the Basic Principles of Ensuring Cyber Security of Ukraine. 2017 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. Ofitsiyniy sayt Verkhovnoii Rady Ukrainy [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine] < <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> > (21 January 2024)

12. What is Cybercrime? Types, Examples, and Prevention (Cyber Talents) < <https://cybertalents.com/blog/what-is-cyber-crime-types-examples-and-prevention> > (2024, січень, 21)

What is Cybercrime? Types, Examples, and Prevention (Cyber Talents) < <https://cybertalents.com/blog/what-is-cyber-crime-types-examples-and-prevention> > (21 January 2024)

13. Ransomware attacks in finance hit new high (2024 report) (Invenio IT) < <https://invenioit.com/continuity/ransomware-attacks-finance/> > (2024, січень, 21)

Ransomware attacks in finance hit new high (2024 report) (Invenio IT) < <https://invenioit.com/continuity/ransomware-attacks-finance/> > (21 January 2024)

14. FBI 2022 Congressional Report on BEC and Real Estate Wire Fraud (FBI) < <https://www.fbi.gov/file-repository/fy-2022-fbi-congressional-report-business-email-compromise-and-real-estate-wire-fraud-111422.pdf/view> > (2024, січень, 21)

FBI 2022 Congressional Report on BEC and Real Estate Wire Fraud (FBI) < <https://www.fbi.gov/file-repository/fy-2022-fbi-congressional-report-business-email-compromise-and-real-estate-wire-fraud-111422.pdf/view> > (21 January 2024)

15. Lithuanian Man Sentenced To 5 Years In Prison For Theft Of Over \$120 Million In Fraudulent Business Email Compromise Scheme (United States Attorney's Office) < <https://www.justice.gov/usao-sdny/pr/lithuanian-man-sentenced-5-years-prison-theft-over-120-million-fraudulent-business> > (2024, січень, 21)

Lithuanian Man Sentenced To 5 Years In Prison For Theft Of Over \$120 Million In Fraudulent Business Email Compromise Scheme (United States Attorney's Office) < <https://www.justice.gov/usao-sdny/pr/lithuanian-man-sentenced-5-years-prison-theft-over-120-million-fraudulent-business> > (21 January 2024)

16. Current report pursuant to Section 13 or 15(d) of the securities exchange act of 1934 (United States Securities and Exchange Commission) < https://www.sec.gov/Archives/edgar/data/1511737/000157104915006288/t1501817_8k.htm > (2024, січень, 21)

Current report pursuant to Section 13 or 15(d) of the securities exchange act of 1934 (United States Securities and Exchange Commission) < https://www.sec.gov/Archives/edgar/data/1511737/000157104915006288/t1501817_8k.htm > (21 January 2024)

17. Toyota Subsidiary Loses \$37 Million Due to BEC Scam (CPO Magazine) < <https://www.cpomagazine.com/cyber-security/toyota-subsidiary-loses-37-million-due-to-bec-scam/> > (2024, січень, 21)

Toyota Subsidiary Loses \$37 Million Due to BEC Scam (CPO Magazine) < <https://www.cpomagazine.com/cyber-security/toyota-subsidiary-loses-37-million-due-to-bec-scam/> > (21 January 2024)

18. The biggest data breach fines, penalties, and settlements so far (CSO) < <https://www.csoonline.com/article/567531/the-biggest-data-breach-fines-penalties-and-settlements-so-far.html> > (2024, січень, 21)

The biggest data breach fines, penalties, and settlements so far (CSO) < <https://www.csoonline.com/article/567531/the-biggest-data-breach-fines-penalties-and-settlements-so-far.html> > (21 January 2024)

19. Card fraud in Europe declined notably in 2021 amid the implementation of regulatory measures (European Central Bank) < <https://www.ecb.europa.eu/pub/cardfraud/html/ecb.cardfraudreport202305~5d832d6515.en.html> > (2024, січень, 21)

Card fraud in Europe declined notably in 2021 amid the implementation of regulatory measures (European Central Bank) < <https://www.ecb.europa.eu/pub/cardfraud/html/ecb.cardfraudreport202305~5d832d6515.en.html> > (21 January 2024)

20. The biggest ID fraud cases of all time: lots of money and damage (Techradar Pro) < <https://www.techradar.com/how-to/the-biggest-id-fraud-cases-of-all-time-lots-of-money-and-damage> > (2024, січень, 21)

The biggest ID fraud cases of all time: lots of money and damage (Techradar Pro) < <https://www.techradar.com/how-to/the-biggest-id-fraud-cases-of-all-time-lots-of-money-and-damage> > (21 January 2024)

21. The Worst Phishing Attacks in History (Graphus) < <https://www.graphus.ai/blog/worst-phishing-attacks-in-history/> > (2024, січень, 21)

The Worst Phishing Attacks in History (Graphus) < <https://www.graphus.ai/blog/worst-phishing-attacks-in-history/> > (21 January 2024)

22. 10 Malware Examples and 6 World Famous Attacks (Perception Point) < <https://perception-point.io/guides/malware/10-malware-examples-and-6-world-famous-attacks/> > (2024, січень, 21)

10 Malware Examples and 6 World Famous Attacks (Perception Point) < <https://perception-point.io/guides/malware/10-malware-examples-and-6-world-famous-attacks/> > (21 January 2024)

23. Emotet Malware (Cybersecurity & Infrastructure Security Agency) < <https://www.cisa.gov/news-events/alerts/2018/07/20/emotet-malware> > (2024, січень, 21)

Emotet Malware (Cybersecurity & Infrastructure Security Agency) < <https://www.cisa.gov/news-events/alerts/2018/07/20/emotet-malware> > (21 January 2024)

24. CovidLock ransomware exploits coronavirus with malicious Android app (TechRepublic) < <https://www.techrepublic.com/article/covidlock-ransomware-exploits-coronavirus-with-malicious-android-app/> > (2024, січень, 21)

CovidLock ransomware exploits coronavirus with malicious Android app (TechRepublic) < <https://www.techrepublic.com/article/covidlock-ransomware-exploits-coronavirus-with-malicious-android-app/> > (21 January 2024)

25. Annual Fraud Report. The definitive overview of payment industry fraud in 2022 (UK Finance) < https://www.ukfinance.org.uk/system/files/2023-05/Annual%20Fraud%20Report%202023_0.pdf > (2024, січень, 21)

Annual Fraud Report. The definitive overview of payment industry fraud in 2022 (UK Finance) < https://www.ukfinance.org.uk/system/files/2023-05/Annual%20Fraud%20Report%202023_0.pdf > (21 January 2024)

26. 2023 SONICWALL CYBER THREAT REPORT (Sonicwall) < <https://www.sonicwall.com/medialibrary/en/white-paper/mid-year-2023-cyber-threat-report.pdf> > (2024, січень, 21)

2023 SONICWALL CYBER THREAT REPORT (Sonicwall) < <https://www.sonicwall.com/medialibrary/en/white-paper/mid-year-2023-cyber-threat-report.pdf> > (21 January 2024)

27. Top IP theft statistics and stories in 2023 (Cyberhaven) < <https://www.cyberhaven.com/guides/top-ip-theft-statistics> > (2024, січень, 21)

Top IP theft statistics and stories in 2023 (Cyberhaven) < <https://www.cyberhaven.com/guides/top-ip-theft-statistics> > (21 January 2024)

28. 2023 Special 301 Report (Office of the United States Trade Representative) < <https://ustr.gov/sites/default/files/2023-04/2023%20Special%20301%20Report.pdf> > (2024, січень, 21)

2023 Special 301 Report (Office of the United States Trade Representative) < <https://ustr.gov/sites/default/files/2023-04/2023%20Special%20301%20Report.pdf> > (21 January 2024)

Отримано: 28 лютого 2024 р.

Прорецензовано: 17 березня 2024 р.

Прийнято до друку: 21 березня 2024 р.

e-mail: polkin87@ukr.net

e-mail: oleksii.isaienko@gmail.com

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-1525-7736>

DOI: 10.25264/2311-5149-2024-32(60)-47-52

Рудаченко О. О., Ісаєнко О. В. Стратегічне управління інвестиційною діяльністю на підприємствах з переробки твердих побутових відходів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острого : Вид-во НаУОА, березень 2024. № 32(60). С. 47–52.

УДК: 330.3

JEL-класифікація: E 22, L 10

Рудаченко Ольга Олександрівна,

доктор економічних наук, доцент, професор кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування
Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

Ісаєнко Олексій Володимирович,

аспірант кафедри менеджменту і публічного адміністрування
Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ НА ПІДПРИЄМСТВАХ З ПЕРЕРОБКИ ТВЕРДИХ ПОБУТОВИХ ВІДХОДІВ

У статті доведено, що Україна має значні проблеми у сфері управління твердими побутовими відходами. Ці проблеми включають у себе відсутність чіткої стратегії, що спрямована на утилізацію відходів, і недостатню увагу до екологічної безпеки. Більшість сміттєзвалищ в Україні не відповідають вимогам стандартів безпеки та екологічних норм, що створює загрозу для навколишнього середовища. Обґрунтовано, що ефективне стратегічне управління інвестиційною діяльністю на підприємствах з переробки твердих побутових відходів є важливим чинником їх успішного розвитку та досягнення конкурентної переваги на ринку. Доведено, що на основі аналізу потреб та можливостей підприємства необхідно розробити інвестиційну стратегію, яка відповідатиме стратегічним цілям та сприятиме збільшенню його конкурентоспроможності. Така стратегія передбачає оптимальне використання ресурсів для забезпечення сталого розвитку підприємства з переробки ТПВ та максимізації його фінансових результатів.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, стратегія, управління, підприємства, тверді побутові відходи.

Olha Rudachenko,

Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Entrepreneurship and business administration,
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

Oleksii Isaienko,

Postgraduate student of the Department of Management and Public Administration,
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

STRATEGIC MANAGEMENT OF INVESTMENT ACTIVITIES IN SOLID HOUSEHOLD WASTE PROCESSING ENTERPRISES

The article demonstrates that Ukraine faces significant challenges in the management of solid household waste. These issues include the absence of a clear waste disposal strategy and insufficient attention to environmental safety. Most landfills in Ukraine fail to meet safety standards and environmental norms, posing a threat to the surrounding environment. Effective resolution of these problems involves the implementation of advanced solid household waste processing technologies and the improvement of waste management systems to ensure sustainable resource utilization and reduce negative environmental impact.

The prospects for the development of enterprises involved in solid household waste processing are discussed, including societal awareness of environmental pollution issues and the need for protection, legislative initiatives aimed at reducing waste volumes, and technological progress enabling the creation of new products from recycled waste while minimizing environmental impact. It is argued that the development of this sector can stimulate investments and contribute to the creation of new jobs in the environmental economy.

It is argued that effective strategic management of investment activities in enterprises dealing with solid household waste processing is a crucial factor in their successful development and achieving competitive advantage in the market. It is demonstrated that based on the analysis of the enterprise's needs and opportunities, an investment strategy should be developed to align with strategic goals and enhance its competitiveness. This strategy involves optimal resource utilization to ensure sustainable development and maximize financial results.

The main stages of developing and implementing the investment management strategy in enterprises dealing with solid household waste processing include market and needs analysis, selection of investment directions, evaluation of investment projects, development of an investment plan, implementation of investment projects, monitoring and control, evaluation

of results, and strategy adjustment. It is proposed that for maximum effectiveness, these stages of the strategy should be implemented comprehensively.

Keywords: investment activity, strategy, management, enterprises, solid household waste.

Постановка проблеми. За даними місцевих органів самоврядування та Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури [1], до кінця 2023 р. в Україні з'явилося понад 450 тис. тонн будівельних відходів внаслідок руйнувань, спричинених воєнними діями країни агресора – росії, на території незалежної України. На початку 2024 р. обсяги таких відходів на місцях тимчасового зберігання та полігонах склали приблизно 600 тис. тонн. Також, слід зазначити, що ці дані стосуються виключно підконтрольної території України та не враховують відходи, що утворилися в тимчасово окупованих районах та в зонах активних бойових дій. Отже, наразі Україна має значні проблеми, пов'язані зі спалюванням, захороненням, утилізацією та переробкою твердих побутових відходів (ТПВ). Особливої уваги заслуговують підприємства з переробки ТПВ, які в країнах Європейського Союзу викликають інтерес інвесторів з огляду на потенційні можливості розширення підприємницької діяльності з метою отримання прибутку. Однак, в Україні такі підприємства стикаються з рядом проблем, а саме: складність управління великими обсягами відходів, нестабільність постачання сировини, недостатня ефективність технологічних процесів переробки, високі витрати на утилізацію та відновлення ресурсів, а також екологічні проблеми, пов'язані з викидами та впливом переробки на навколишнє середовище. Для вирішення цих проблем необхідний комплексний підхід, який враховуватиме як технічні, так і організаційні аспекти управління відходами, вдосконалення технологій переробки, підвищення ефективності використання ресурсів та розробку екологічно стійких стратегій управління відходами, що і робить дослідження особливо актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичним основам управління підприємствами з переробки ТПВ присвячено багато наукових праць, як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Серед них Ю. В. Іванова, Н. І. Муратова [2], Є. О. Михайлова, Г. М. Панчева, Г. М. Резніченко [3], Н. О. Кондратенко [4], Л. М. Мельник [5] та ін.

Особливої уваги заслуговують праці вчених-економістів, які досліджували інвестиційну складу в галузі утилізації відходів: В. Голян [6], Н. І. Горбаль, Ю. Р. Ломага [7], Л. Г. Квасній, І. Л. Татомир [8] та ін.

Проте, деякі аспекти, пов'язані з розробкою стратегічного управління інвестиційною діяльністю на підприємствах з переробки ТПВ, залишаються недостатньо дослідженими та вимагають подальшого вивчення.

Мета дослідження: проаналізувати та розглянути стратегічне управління інвестиційною діяльністю на підприємствах з переробки твердих побутових відходів з метою виявлення оптимальних підходів та рекомендацій для забезпечення їх стійкого розвитку та підвищення ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тверді побутові відходи виникають у повсякденному житті та діяльності людини і збираються при житлових будинках, соціально-культурних закладах, громадських, навчальних, лікувальних, торговельних та інших установах. До цих відходів належать матеріали, що утворюються під час поточного ремонту квартир, відходи від згоряння у місцевих опалювальних пристроях, сміття, опале листя, великогабаритні предмети домашнього вжитку, а також значні обсяги відходів, що накопичуються внаслідок руйнування об'єктів інфраструктури країною-агресором. ТПВ не підлягають подальшому використанню на місці їх утворення. Тому, більшість відходів вивозять на спеціально віддалені сміттєзвалища. Так, згідно з офіційними даними Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, в Україні зафіксовано значну кількість сміттєзвалищ і полігонів – 5 455 одиниць, що охоплює понад 8500 гектарів [7]. На рис. 1 наведено зведені дані щодо кількості сміттєзвалищ за регіонами України.

Найбільша кількість сміттєзвалищ зафіксована в Вінницькому регіоні – 786 од., Житомирському – 767 од. та Одеському – 628 од. Однак, варто зазначити, що місто-мільйонник (м. Київ) обслуговують лише 2 офіційно зареєстровані сміттєзвалища і Київський регіон, загалом, 38 од., що свідчить про те, що Україна має значні проблеми з утилізацією, спалюванням та переробкою ТПВ. Так, в рамках Національної стратегії управління відходами до 2030 р. [10], Україна планує переробляти 65 % усіх відходів, хоча такий показник значно менший, ніж у країнах Європейського Союзу, який складає – 90 %. Таким чином, пріоритетним напрямком для України, який дасть змогу залучити додаткові інвестиції, є розвиток підприємств з переробки ТПВ. Підприємства з переробки твердих побутових відходів відіграють ключову роль у їх збиранні та утилізації. Ця діяльність має велике значення для країни з екологічної, економічної та соціальної перспективи. По-перше, вони сприяють відновленню ресурсів через переробку відходів та зменшенню негативного впливу на навколишнє середовище. По-друге, ці підприємства стимулюють економіку, створюючи нові робочі місця, сприяють інноваціям у сфері вторинної переробки матеріалів,

залучають інвесторів та сприяють підвищенню свідомості населення щодо важливості відповідального ставлення до відходів і збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь. Отже, діяльність підприємств з переробки ТПВ сприяє створенню стійкого та екологічно свідомого суспільства. Однак, на сьогоднішній день на території України функціонує лише 17 підприємств, які спеціалізуються на переробці макулатури, 39 – на переробці полімерів, 19 – на переробці пластикових пляшок, 16 – на переробці скла та 44 підприємства, які займаються переробкою металу [11].

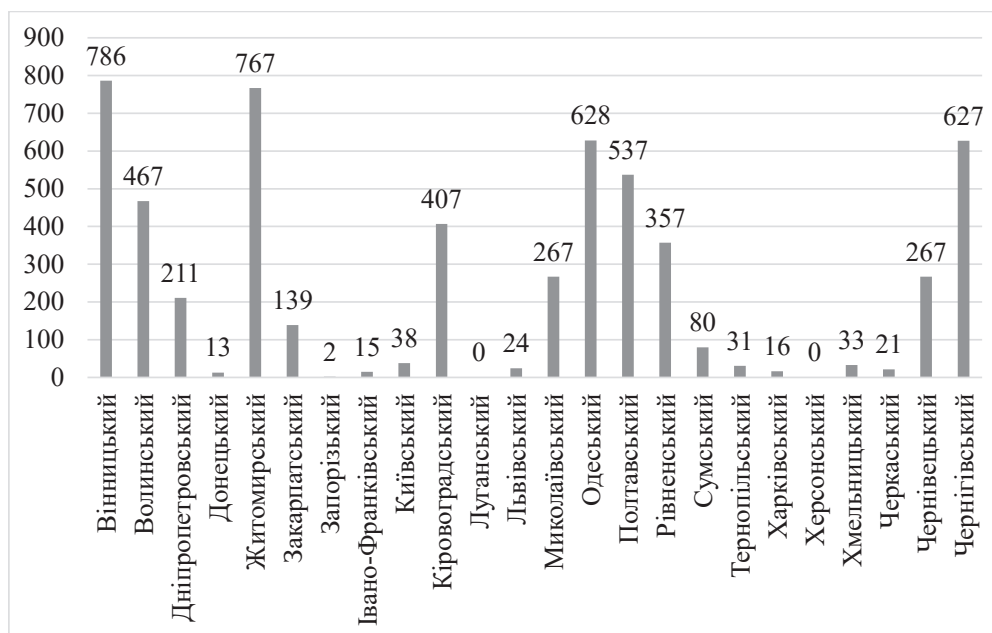

Рис. 1. Кількість сміттєзвалищ в Україні, станом на 2022 р., одиниць

Джерело: [1; 9].

Варто також зазначити, що підприємства з переробки твердих побутових відходів мають значні переваги для України як шлях до залучення інвестицій (рис. 2).

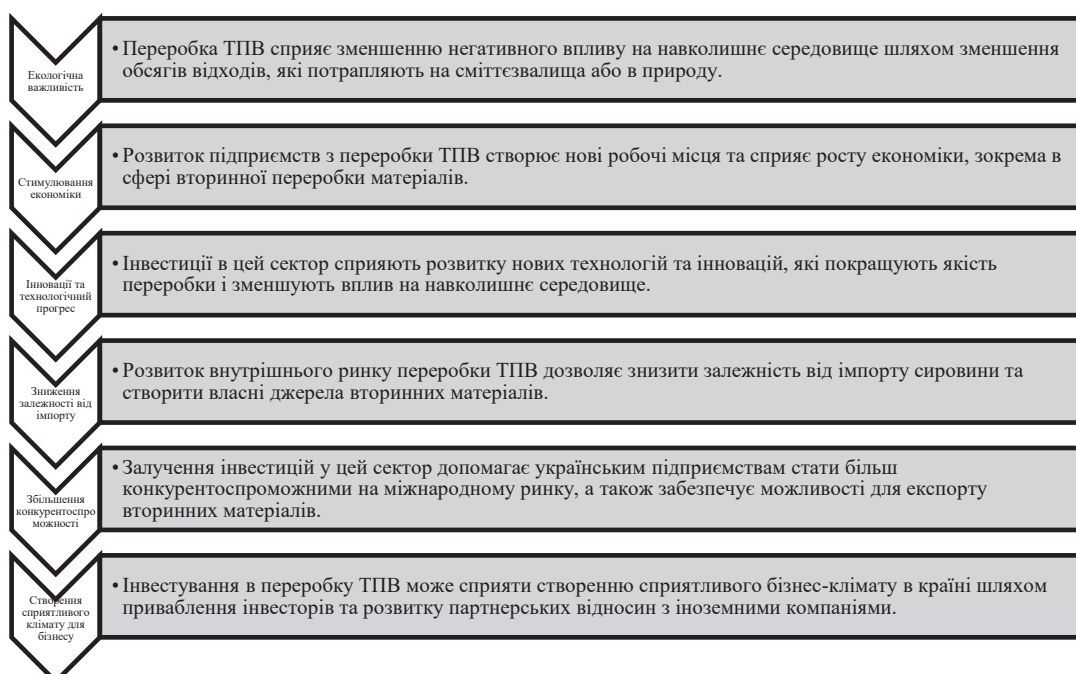

Рис. 2. Особливості діяльності підприємств з переробки ТПВ, що виступають як потенціал в залученні інвестицій

Враховуючи ці переваги, розвиток галузі з переробки ТПВ є привабливим для залучення інвестицій в Україну, що сприятиме як сталому економічному зростанню, так і збереженню навколишнього середовища для майбутніх поколінь. Тому, негайною потребою в Україні є саме стратегічне управління інвестиційною діяльністю підприємств з переробки ТПВ, що передбачає розробку детального плану стратегії, яка визначатиме найефективніші методи та шляхи вкладення інвестиційних ресурсів у процес, спрямований на впровадження інноваційних передових технологій та методів переробки й утилізації ТПВ (ресайклінг, апсайклінг, фрїсайклінг), що сприяють оптимізації виробничих процесів, зниженню витрат та підвищенню якості переробленої продукції.

Розробка стратегії управління інвестиційною діяльністю підприємства є вкрай важливою для залучення додаткових інвестицій в галузь переробки ТПВ, впровадження інновацій, відновлення конкурентоспроможного виробництва та зростання зайнятості населення країни. Це сприятиме захисту населення та забезпеченню фінансовими ресурсами соціальної сфери країни. Для досягнення цих цілей інвестиційна стратегія підприємства повинна бути комплексною, цільовою, безперервною та містити чіткий напрямок розвитку на довгострокову перспективу.

Отже, на рис. 3 сформовано основні етапи розробки та впровадження стратегії управління інвестиційною діяльністю на підприємствах з переробки ТПВ. Детальний опис характеристик етапів стратегії наведено нижче.

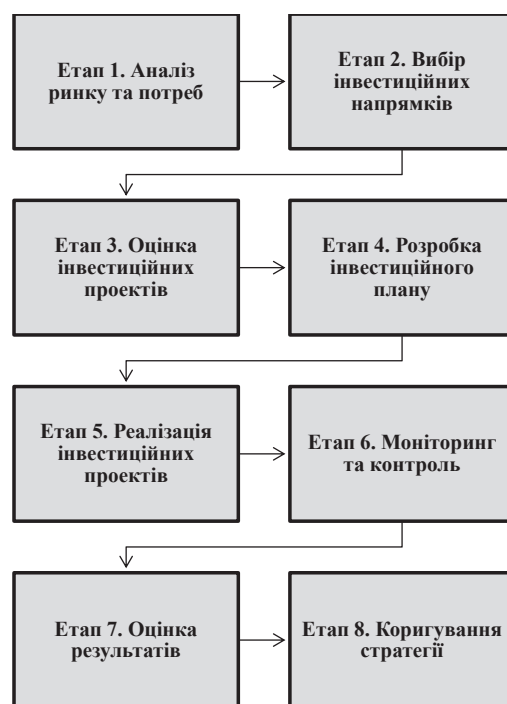

Рис. 3. Основні етапи розробки та впровадження стратегії управління інвестиційною діяльністю на підприємствах з переробки ТПВ

У рамках 1 етапу – «Аналіз ринку та потреб» – передбачається оцінка попиту на переробку ТПВ, вивчення конкурентної ситуації на ринку та ідентифікація можливостей для введення нових технологій чи розширення виробництва.

У рамках 2 етапу – «Вибір інвестиційних напрямків» – передбачається визначення конкретних напрямків для вкладення інвестицій, таких як модернізація обладнання для покращення ефективності переробки, впровадження нових технологій або розширення виробничих потужностей.

У рамках 3 етапу – «Оцінка інвестиційних проектів» – передбачається аналіз інвестиційних проектів з урахуванням їхньої прибутковості, ризиків та відповідності стратегічним цілям підприємства.

У рамках 4 етапу – «Розробка інвестиційного плану» – передбачається створення докладного плану інвестицій, включаючи розподіл коштів, графік введення проектів в експлуатацію та очікувані результати.

У рамках 5 етапу – «Реалізація інвестиційних проектів» – передбачається проведення необхідних заходів для впровадження обраних проектів, включаючи закупівлю обладнання, проведення будівельних робіт та навчання персоналу.

У рамках 6 етапу – «Моніторинг та контроль» – передбачається систематичний аналіз прогресу реалізації інвестиційних проєктів, виявлення та вирішення можливих проблем та відхилень від поставлених цілей.

У рамках 7 етапу – «Оцінка результатів» – передбачається аналіз ефективності залучених інвестицій та їх вплив на фінансові показники та ринкову позицію підприємства.

У рамках 8 етапу – «Коригування стратегії» – передбачається врахування отриманих даних та досвіду для коригування інвестиційної стратегії з метою досягнення кращих результатів та вирішення нових завдань.

Висновки. Отже, підприємства з переробки твердих побутових відходів повинні визначити основні стратегічні цілі та напрямки розвитку, зокрема, розширення виробничих потужностей, вдосконалення технологічних процесів та підвищення якості виробленої продукції. Ефективне стратегічне управління передбачає глибокий аналіз ринкових тенденцій, попиту на продукцію та конкурентної ситуації для визначення оптимальної стратегії розвитку підприємства. Ключовим аспектом стратегічного управління є оптимальне використання ресурсів для забезпечення сталого розвитку підприємства з переробки ТПВ та максимізації його фінансових результатів.

Стратегічне управління інвестиційною діяльністю на підприємствах з переробки твердих побутових відходів має бути постійним процесом, який враховує зміни в економічному, технологічному та соціальному середовищі та забезпечує адаптацію до безперервної та стабільної діяльності навіть в умовах війни.

Література:

1. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 02.02.2024 р.). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukraine].
2. Іванова Ю. В., Муратова Н. І. Стан і проблеми утилізації і видалення побутових і промислових відходів в Україні і країнах ЄС. *Наукова-технічна інформація*. 2015. № 2 (64). С. 46–52.
Ivanova, Y. V., Muratova, N. I. (2015). Stan i problemy utylizatsiyi i vydalennya pobutovykh i promyslovykh vidkhodiv v Ukraini i krayinakh ES [State and problems of utilization and removal of household and industrial waste in Ukraine and EU countries]. *Naukova-tekhnichna informatsiya* [Scientific and technical information]. № 2 (64), pp. 46-52 [in Ukraine].
3. Михайлова Є. О., Панчева Г. М., Резніченко Г. М. Ефективні механізми поводження з твердими побутовими відходами в Україні. *Комунальне господарство міст*. 2019. Т. 5. Вип. 151. С. 37–44.
Mykhaylova, Y. O., Pancheva, H. M., Reznichenko, H. M. (2019). Efektyvni mekhanizmy povodzhennya z tverdymy pobutovymy vidkhodamy v Ukraini [Effective mechanisms of solid household waste management in Ukraine]. *Komunal'ne hospodarstvo mist* [Communal management of cities]. Tom 5, vyp. 151, pp. 37-44 [in Ukraine].
4. Кондратенко Н. О. Теоретико-методологічні засади стратегії ресурсозбереження у регіональних економічних системах : дис. д-ра екон. наук: 08.00.05. Київ, 2011. 469 с.
Kondratenko N. O. Teoretyko-metodolohichni zasady stratehiyi resursozberezhennya u rehional'nykh ekonomichnykh systemakh [Theoretical and methodological foundations of the strategy of resource conservation in regional economic systems]. *Dissertatsiya* [dissertation]. Kyiv. 2011. 469 p. [in Ukraine].
5. Мельник Л. М. Утилізація відходів як один із шляхів екологізації виробництва. URL: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/21344> (дата звернення: 06.02.2024 р.).
Melnyk, L. M. Utylizatsiya vidkhodiv yak odyin iz shlyakhiv ekolohizatsiyi vyrobnytstva [Waste disposal as one of the ways of greening production] URL: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/21344> [in Ukraine].
6. Голян В. Інвестиції в переробку відходів: як по долати пасивність влади та бізнесу. *Дзеркало тижня*. 2018. № 13 (359). С. 9.
Holyan, V. (2018). Investytsiyi v pererobku vidkhodiv: yak po dolaty pasyvnist' vldy ta biznesu [Investments in waste processing: how to overcome the passivity of government and business]. *Dzerkalo tyzhnya* [Mirror of the week]. № 13 (359), pp. 9 [in Ukraine].
7. Горбаль Н. І., Ломага Ю. Р. Циркулярна економіка – основа сталого розвитку підприємств. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми економіки та управління». 2022. № 6 (1). С. 9–24.
Horbal, N.I., Lomaha, Yu.R. (2022). Tsyrkuliarna ekonomika – osnova staloho rozvytku pidpriemstv [Circular economy is the basis of sustainable development of enterprises]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Seriya «Problemy ekonomiky ta upravlinnia» [Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series “Problems of economics and management”]. 6(1), s. 9-24 [in Ukraine].
8. Квасній Л. Г., Татомир І. Л. Циркулярна економіка: як новий спосіб господарювання в умовах цифрової трансформації. *Посвіт*. 2021. С. 47–54.
Kvasnii, L. H., Tatomyr, I. L. (2021). Tsyrkuliarna ekonomika: yak novyi sposib hospodariuvannia v umovakh tsyfrovoyi transformatsii [Circular economy: as a new way of business in the conditions of digital transformation]. *Posvit* [Enlightenment], 47-54 [in Ukraine].

9. Найбільше сміттєзвалищ у Вінницькій та Полтавській областях. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/12/04/infografika/suspilstvo/najbilshe-smittiezvalyshh-vinnyczkij-ta-poltavskij-oblastyah> (дата звернення: 06.02.2024 р.).

Naibilshe smittiezvalyshch u Vinnytskii ta Poltavskii oblastiakh [The largest number of landfills in the Vinnytsia and Poltava regions]. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/12/04/infografika/suspilstvo/najbilshe-smittiezvalyshh-vinnyczkij-ta-poltavskij-oblastyah> [in Ukraine].

10. Національна стратегія управління відходами до 2030. URL: [rokyhttps://www.kmu.gov.ua/npas/250431673](https://www.kmu.gov.ua/npas/250431673) (дата звернення: 06.02.2024 р.).

Natsionalna stratehiia upravlinnia vidkhodamy do 2030 [National waste management strategy until 2030]. URL: [rokuhttps://www.kmu.gov.ua/npas/250431673](https://www.kmu.gov.ua/npas/250431673) [in Ukraine].

11. Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури. URL: <https://mtu.gov.ua>

Ministerstvo rozvytku hromad, terytorii ta infrastruktury [Ministry of Development of Communities, Territories and Infrastructure]. URL: <https://mtu.gov.ua> [in Ukraine].

**ЕКОНОМІКА ПРАЦІ
ТА РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА**

Отримано: 21 лютого 2024 р.

Прорецензовано: 12 березня 2024 р.

Прийнято до друку: 15 березня 2024 р.

e-mail: natalya.topishko@oa.edu.ua

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0001-9823-0805>

e-mail: nazar.dushko@oa.edu.ua

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0009-0009-7295-8967>

e-mail: tanya.galetska@oa.edu.ua

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-0795-008X>

DOI: 10.25264/2311-5149-2024-32(60)-54-60

Топішко Н. П., Душко Н. І., Галецька Т. І. Сучасні підходи до управління професійно-особистісним розвитком персоналу ІТ-підприємств (досвід компанії «SoftServe»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острого : Вид-во НаУОА, березень 2024. № 32(60). С. 54–60.

УДК: 330.338

JEL-класифікація: L 12, M 11, Q 13

Топішко Наталія Петрівна,

кандидатка економічних наук, доцентка кафедри економічної теорії, менеджменту і маркетингу
Національного університету «Острозька академія»

Душко Назар Ігорович,

магістр, кафедра економічної теорії, менеджменту і маркетингу
Національного університету «Острозька академія»

Галецька Тетяна Іванівна,

кандидатка економічних наук, доцентка кафедри економічної теорії, менеджменту і маркетингу
Національного університету «Острозька академія»

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНИМ РОЗВИТКОМ ПЕРСОНАЛУ ІТ-ПІДПРИЄМСТВ (ДОСВІД КОМПАНІЇ «SOFTSERVE»)

У статті акцентовано увагу на актуальності дослідження впливу НТП і зміни ринкових умов на зростання вимог до професійно-особистісного рівня персоналу ІТ-підприємства. На прикладі компанії SoftServe здійснено аналіз системи кадрового менеджменту. Охарактеризовано стратегію розвитку талантів і підготовки ІТ-фахівців. Дано оцінку ефективності управління професійно-особистісним розвитком персоналу SoftServe. Визначено шляхи удосконалення стратегії навчання персоналу за допомогою інструментів штучного інтелекту (ШІ). Розглянуто ризики та потенціал інтеграції NLP та ML-технологій у професійну підготовку персоналу. Для оцінки потенційних ризиків, пов'язаних з інтеграцією ШІ у систему навчання та розвитку персоналу, використано метод Failure Mode and Effects Analysis (FMEA).

Ключові слова: система управління персоналом, ІТ-індустрія, компанія «SoftServe», корпоративне навчання, інноваційні освітні стратегії, розвиток.

Natalia Topishko,

PhD, Associate Professor of the Department of Economic Theory, Management and Marketing
at the National University "Ostroh Academy"

Nazar Dushko,

MA at the Department of Economic Theory, Management and Marketing
at the National University "Ostroh Academy"

Tetiana Galetska,

PhD, Associate Professor of the Department of Economic Theory, Management and Marketing
at the National University "Ostroh Academy"

MODERN APPROACHES TO PERSONNEL PROFESSIONAL DEVELOPMENT MANAGEMENT IN IT ENTERPRISES: THE EXPERIENCE OF SOFTSERVE

The article examines the impact of scientific and technological progress (STP) and market changes on the evolving requirements for professional and personal development of enterprise personnel. It discusses the evolution of theoretical and methodological approaches to staff professional development management, emphasizing the strategic significance of continuous learning and adaptation to new market demands for maintaining competitiveness in the IT industry.

Through a case study of SoftServe Enterprises Limited, a leading IT company offering consulting and digital technology services, the author analyzes the company's personnel management system. The study highlights SoftServe's comprehensive strategy for talent development and training highly qualified IT specialists, focusing on various initiatives ranging from mentoring programs to specialized training courses.

The effectiveness of managing the professional and personal development of SoftServe's staff is evaluated, and prospective strategies and management tools to enhance the quality and efficiency of professional development are proposed. Recommendations for improving SoftServe's HR management system are developed, considering the economic impact of implementation.

The study also explores ways to enhance staff development and training strategies using artificial intelligence (AI) tools. It identifies risks and potential benefits of integrating natural language processing (NLP) and machine learning (ML) technologies into SoftServe's professional development programs. The Failure Mode and Effects Analysis (FMEA) method is utilized to assess potential risks associated with AI integration into SoftServe's training and development system.

Keywords: *personnel management, IT-industry, company SoftServe, corporate training, leadership, innovative educational strategies, career development.*

Постановка проблеми. У сучасному інформаційному суспільстві спостерігається стрімке зростання значущості знань. Постає проблема адаптивного та гнучкого підходу до модернізації систем управління персоналом на основі розробки нових моделей, орієнтованих на мотивацію професійного зростання і саморозвиток працівників. Підвищення їх компетентності та стабільності колективу формує довгострокову стратегічну конкурентну перевагу компанії. Однак зростають витрати на покращення якості та ефективності професійного росту співробітників, що відображається на собівартості продукції. Необхідним є вивчення досвіду провідних ІТ-компаній у цій сфері, аналіз економічної ефективності інвестицій у навчання і розвиток персоналу. У цьому ракурсі цікавим є досвід управління професійно-особистісним розвитком персоналу провідної україно-американської ІТ-компанії «SoftServe».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти професійної підготовки та особистісного розвитку персоналу різнобічно відображено в економічній, педагогічній, психологічній, філософській, соціологічній науках. Фундаментальними є наукові доробки К. Альдерфера, М. Армстронга, В. Врума, Е. Мейо, Л. Портера, Ф. Тейлора. У вітчизняній економіці цій тематиці присвячені багато досліджень, зокрема О. Грішнєвої, А. Кібанова, Є. Маслової, О. Морозова, В. Савченко, О. Стельмашенко та ін. Різноманітні аспекти менеджменту персоналу в ІТ-галузі розглядаються в публікаціях О. Журана [1; 2], Л. Лінгур [2], Козак [3], Т. Капшуренко [4], О. Гетьмана [5], А. Білодіда [5], Л. Пуховської [6] та ін. Проблема удосконалення системи розвитку персоналу (особливо в ІТ-підприємствах) залишається актуальною.

Мета дослідження: проаналізувати теоретико-методологічні та практичні засади формування ефективних стратегій управління професійно-особистісним розвитком персоналу в ІТ-компаніях із врахуванням сучасних викликів НТР; проаналізувати ризики й потенціал упровадження ШІ у професійний розвиток персоналу.

Виклад основного матеріалу. ІТ-підприємства функціонують у складних та швидкозмінних умовах бурхливого розвитку НТР, які зумовлюють високі вимоги до навичок та вмінь персоналу. Теоретико-методологічні засади побудови ефективної системи управління персоналом підприємства є досить розробленими у науковій літературі. У системі менеджменту цю складову представлено процесами планування, добору, обліку, оцінювання, мотивації, навчання, розвитку персоналу з метою досягнення високих показників діяльності організації. Управління персоналом є багатоаспектним процесом і має техніко-технологічну, організаційно-економічну, правову, соціально-психологічну та педагогічну складові [3, с. 21].

Побудова цілеспрямованої системи керування людськими ресурсами передбачає визначення цілей і напрямків роботи з персоналом; форм, методів і засобів досягнення цілей; організацію, координацію і контроль за виконанням запланованих рішень; мотивацію персоналу. Розробка цього процесу та підтримання його на належному рівні вимагають величезних затрат. Управління персоналом здійснюється на трьох рівнях: стратегічному (визначення цілей та напрямків роботи); тактичному (визначення форм, методів, засобів досягнення поставлених цілей) та оперативному (організація процесу їх реалізації).

Узагальнення практики менеджменту персоналу організацій в цілому (та ІТ-підприємств зокрема) показує, що складовими ефективною системи управління персоналом є рекрутинг, управління трудовими відносинами, вирішення конфліктів у колективі, збереження кадрів, підвищення лояльності працівників до компанії, оцінка та управління продуктивністю, винагорода за працю та компенсаційні виплати, навчання та розвиток персоналу [3, с. 21].

Серед численних визначень категорії «управління розвитком персоналу» виокремимо розкриття його змісту Л. А. Сиволапом, С. С. Хавальцем та Р. Б. Ніколаєнко, як організаційно-економічного процесу, який за допомогою використання сучасних методів та інструментів дозволяє підвищити якісний та професійний рівень працівників, отримати соціально-економічний ефект для підприємства і працівників [7, с. 3]. Складовими процесу розвитку персоналу є його адаптація, навчання, оцінювання, делегування повноважень, ротація, управління кар'єрою, робота з кадровим резервом [8, с. 105].

Форми професійного навчання персоналу в організації можуть бути різноманітними, а саме: первинний інструктаж, навчання на робочому місці, коучинг, наставництво, ротація, метод ускладнених завдань, цільові професійні тренінги. Поза межами організації є курси підвищення кваліфікації, семінари, тренінги [8, с. 109]. Надається вагоме значення особистісному розвитку працівника, здатності до неперервного навчання, адаптації до нових вимог. Поняття «особистість» І. Л. Прошукало визначає як усталену систему соціально значущих рис, що всебічно характеризують індивіда [9]. Система розвитку персоналу сприяє підвищенню компетенцій співробітників, продуктивності праці, показників ефективності роботи підприємства. Досягаються поточні та стратегічні цілі організації. Працівник стає цінним для роботодавця.

Моделі професійного-особистісного розвитку персоналу зазнають постійної модернізації [10]. Прикладом такої трансформації є система управління персоналом ІТ-компанії SoftServe, одного з лідерів на ринку цифрових технологій у Центральній та Східній Європі у сфері розробки програмного забезпечення, надання консалтингових послуг. Компанія є провідним консалтинговим партнером Amazon Web Services та ключовим сервісним партнером Google Cloud. Клієнтами компанії є Cisco, IBM, Deutsche Bank, Panasonic, Cloudera, Atlassian. Компанія акцентує діяльність на передових технологіях (квантові обчислення, сенсорні технології та штучний інтелект) у сфері медицини, хімії, фінансових послуг, торгівлі, енергетиці, виробництві, сільському господарстві, автомобільній промисловості та освіті. У 2021 р. компанію включено до рейтингу 25 найрозумніших компаній України [11].

У 2022 р. персонал компанії становив 12405 чоловік (з них 8700 чоловік працювало в Україні). Працівниками компанії є переважно молодь: близько 65 % співробітників віком від 21 до 35 років; 23 % віком від 35 до 45 років; професіонали понад 45 років складають близько 5 % персоналу. Серед працівників 36 % жінки. З них 55 % займали управлінські посади, зокрема 23 % жінок працювали на високотехнологічних посадах [12].

Свою місію SoftServe формує як надання талановитим людям можливості змінювати світ. Компанія активно впроваджує інноваційну корпоративну навчальну екосистему, спрямовану на всебічний розвиток професійних (функціональних) навичок та компетенцій співробітників, здатності до неперервного навчання, адаптації до нових вимог. Формування м'яких навичок (Soft Skills) є ключовими для успіху в сучасному ІТ-секторі. Це самоорганізованість, комунікативні навички, критичне мислення, лідерські якості, емоційний інтелект, позитивне мислення, вміння працювати в команді та адаптуватися до умов середовища, що змінюється. Вони показують наскільки людина взаємодіє з соціумом, вміє оптимізувати роботу, досягати нового рівня.

Ця система є засадничою для реалізації стратегічних цілей компанії. Для цього впроваджено широкий спектр освітніх програм та ініціатив (від внутрішнього навчання до співпраці з освітніми установами). Компанією реалізовано 1150 навчальних проєктів, що охоплюють різноманітні формати та методи навчання (дистанційне навчання, самоосвіту, очні курси, а також спеціалізовані клуби, як-от: Bleisure club, Travel club та Online Speaking Club). Розроблено та впроваджено 78 нових онлайн-програм, які дозволяють співробітникам отримувати нові знання та навички в умовах, що відповідають сучасним тенденціям дистанційного навчання [11]. Діють тренінгові програми, що зосереджені на цифровому розвитку співробітників, а також заходи, що сприяють набуттю комунікативних навичок та формуванню лідерського потенціалу. У навчальних програмах використовуються інтерактивні та гейміфіковані елементи.

Поглибленню знань та вмінь в інтерактивному форматі сприяють неформальні методи навчання (воркшопи та онлайн-курси). Вони дозволяють працівникам обмінюватися досвідом та ідеями, формують корпоративну культуру неперервного навчання. Завдяки цьому зросла кількість співробітників SoftServe, які активно беруть участь у різноманітних програмах професійного розвитку. Це стосується як внутрішніх, так й зовнішніх освітніх ініціатив.

Для забезпечення довгострокового розвитку та інновацій компанія інвестує свої знання та досвід у процес підготовки висококласних ІТ-фахівців нового покоління. Створено власний навчальний центр «SoftServe University» («Softserve IT Academy»). Комплексна система навчальних програм містить сім ключових напрямків: програми розвитку талантів; спеціалізовані курси для технічних фахівців; навчальні модулі для спеціалістів, що прагнуть зростати у управлінській кар'єрі; курси міжкультурної комунікації; програми, що надають можливості для отримання внутрішньої та зовнішньої сертифікації; безперервне онлайн-навчання; програма навчальної майстерності. Освітня система прогностично спрямована і здатна адаптуватися до новацій в управлінні, функціональному, ресурсному та освітньому аспектах. Інтенсивні дев'ятимісячні курси надають слухачам глибокі базові знання, які дозволяють їм розпочати кар'єру в 12 різних технологічних напрямках. Такий підхід значною мірою задовольняє потреби компанії у фахівцях початкового рівня.

Структура «SoftServe University» дозволяє інтегрувати можливості зовнішнього і внутрішнього навчання різних форм, забезпечити повний цикл навчання працівників компанії на всіх рівнях. Повний цикл навчання охоплює визначення потреби у навчанні HR-відділом відповідно до моделі компетенцій; визначення формату та проведення навчання; підтвердження рівня ефективності навчання, професійних знань і навичок шляхом проходження іспитів у «Центрі сертифікації SoftServe». Цей Центр відіграє ключову роль у кар'єрному зростанні співробітників на основі неперервного навчання та саморозвитку. Системою внутрішньої оцінки кваліфікацій здійснено понад 16500 внутрішніх тестувань за власно розробленими критеріями [11]. У рамках цього проекту «SoftServe IT Academy» і «Центр міжкультурної комунікації» вводять нові стандарти доступності та підходи до атестації, сприяючи ефективній адаптації співробітників до різноманітних умов роботи.

Зовнішні програми, що розроблені та ліцензовані провідними IT-компаніями, адаптовано до внутрішніх потреб. Доступ до програм забезпечено членством компанії в Microsoft IT Academy, Sun Academy, Learning Solutions. Воно забезпечується в межах підрозділу тренінг-центру «Академія зовнішніх ініціатив». Самоосвіта та вдосконалення здійснюється за допомогою e-learning курсів, online-тренінгів, семінарів, вебінарів, участі в конференціях, професійних змаганнях. Спеціалісти компанії підвищують рівень кваліфікації, як у ролі учасника, так й доповідача (експерта чи консультанта).

У 2021 р. компанія SoftServe запустила амбітний проект інклюзивного університету, метою якого є розширення креативного потенціалу та підтримка різноманітності серед співробітників. Сформовано команду професіоналів: архітекторів навчальних рішень, координаторів освіти, партнерів з навчання та експертів у галузі розвитку компетенцій. Ця команда працює над інтеграцією інклюзивних і універсальних принципів у дизайн навчальних програм. Підтримка менторів SoftServe та місцевих експертів забезпечує високу якість навчання та вирішення актуальних практичних завдань. 80–90 % випускників курсів отримують пропозиції щодо роботи в компанії. У 2022 р. SoftServe запустила нові програми дуальної освіти у вищих навчальних закладах Києва, Харкова та Дніпра. Розширила свої освітні програми до Колумбії, Мексики, Румунії та інших регіонів. Створила понад 20 нових партнерств.

Компанія шукає способи підтримки розвитку та якості освітніх систем підготовки майбутніх IT-спеціалістів на основі принципу навчання протягом усього життя. У 2022 р. було впроваджено новий підхід до оцінки та аналізу навчальних потреб. З метою всебічного аналізу та кращого узгодження проектних вимог з індивідуальними потребами співробітників та місцевими особливостями щоквартально оцінюються навчальні потреби на трьох рівнях: стратегічному, командному та індивідуальному. Розширення присутності SoftServe в якості «Країнного Партнера з Навчання» дозволяє компанії ідентифікувати конкретні місцеві навчальні потреби, запровадити відповідні ініціативи. Згодом вони розгортаються на рівні усієї компанії. Результатом такого підходу стало 31 % зростання в області навчання.

Молодих спеціалістів SoftServe готує своїми силами (у «SoftServe IT Academy») та співпрацюючи з університетами. Складніше з досвідченими R&D-інженерами, спеціалістами з Big Data, Data Science, Computer Vision та інших популярних напрямків. Більшість IT-фахівців мотивують не так зарплати і соцпакет, як можливості для розвитку. Компанія спрямовує значні фінансові, кадрові і часові зусилля у навчання і збереження висококваліфікованого персоналу. Оптимізація цього процесу є пріоритетним завданням,

В управлінні професійно-особистісним розвитком персоналу значна увага надається внутрішнім програмам підвищення кваліфікації та розвитку ключових навичок співробітників. Вони містять різноманітні тренінги та курси. Майже 80 % усіх навчальних заходів, що проводяться компанією, припадає саме на внутрішні ініціативи [11]. Підвищити професійну компетентність, розвинути креативність та гнучкість мислення допомагають програми менторства, риторики, публічних виступів та комунікаційного коучингу.

У 2018 р. розпочато новаторський проект щодо розвитку внутрішньої системи корпоративного коучингу як ключового інструменту внутрішнього професійного розвитку персоналу. За стратегічну мету ставиться створення міцної основи для професійного зростання співробітників, покращення загальної робочої атмосфери, підвищення ефективності роботи. Реалізація програми розпочалася з підготовки майбутніх корпоративних коучів [12]. Особливістю програми є гнучкість вибору коуча, який відповідає індивідуальним потребам та рівню кваліфікації співробітника. У SoftServe працюють 16 внутрішніх сертифікованих коучів, доступних для співробітників різних рівнів; 18 зовнішніх коучів, які зосереджені на роботі з більш досвідченими фахівцями (рівень 3+).

В управлінні професійно-особистісним розвитком персоналу компанії діє система інтеграції нових працівників до «професійних спільнот» (competence groups). Групи організовано відповідно до функціональних напрямків діяльності компанії. Вони об'єднують співробітників з різних офісів компанії по всій Україні, створюючи мережу співпраці та обміну досвідом. Спільноти відіграють важливу роль

у координації професійного обміну знаннями та досвідом, надають взаємодопомогу у вирішенні робочих завдань, проводять оцінку професійних знань. Для забезпечення ефективного обміну інформацією та сприяння професійному розвитку своїх членів використовується широкий спектр засобів комунікації (особисті зустрічі, відеоконференції, різні інструменти інтернету). Така мережева структура розвиває як технічні, так й м'які навички (робота в команді, лідерство та комунікативні здібності), допомагає підтримувати сильний корпоративний дух і культуру співпраці в компанії.

З метою управління процесом набуття професійної компетентності розроблено три етапи розвитку працівника. Перший етап – це його особистий та професійний розвиток. Другий етап – особистий та професійний розвиток + розвиток інших працівників компанії. Третій етап – особистий та професійний розвиток + розвиток інших працівників компанії + участь і підтримка аналогічної спільноти за межами компанії (або створення такої спільноти, якщо мова програмування є унікальна).

У SoftServe існує система, яка детально оцінює кожен професійний профіль за визначеними критеріями та вимогами. Критерії охоплюють рівень освіти та професійні вимоги, вміння та навички працівника, досвід і сертифікації. Кожному професійному профілю призначено чіткий опис рівнів відповідальності та обов'язків. Структуровано підхід до професійного розвитку і кар'єрного росту. Це отримання зовнішніх сертифікацій, оцінка компетенцій згідно з встановленими моделями, аналіз ефективності роботи, володіння іноземними мовами тощо. Такий підхід створює впевненість у працівників щодо своїх кар'єрних перспектив, дозволяє ефективно планувати своє професійне зростання та навчання. Оцінка роботи співробітників проводиться кілька разів на рік. Враховується їх рівень та досягнення, надаються рекомендації щодо подальшого розвитку та встановлення нових цілей.

В компанії розроблено і діє унікальна модель інтеграції зовнішнього і внутрішнього навчання. Для забезпечення поточних потреб, що вимагають додаткових навчальних програм, керівник підрозділу може замовити додаткове навчання для своїх підлеглих у «SoftServe University», заповнивши для цього спеціальну форму. Керівник описує бізнес-проблему; визначає цілі навчального курсу та очікуваний результат; описує профіль учасників; визначає дату та можливого тренера. Для програм тривалістю понад 8 год та які охоплюють працівників із різних розробничих центрів компанії розробляється документ, де зазначається організаційна модель навчання, необхідні ресурси (вартість тренерських годин, витрати на відрядження, обіди, матеріали).

У стимулюванні співробітників стратегія компанії базується на інтеграції матеріальних стимулів та визнанні досягнень. Діють програми розвитку лідерських якостей, що відповідають кар'єрним очікуванням та позиційним рівням. Програми «Майбутні менеджери» і «Лідери та керівники» спрямовано на розвиток стратегічного мислення, формування бачення майбутнього. Менеджери з компетенцій відповідають за формування кваліфікаційних вимог і моделей компетенцій для різних посад у компанії. Наприклад, менеджер з управління компетенціями бізнес-аналізу визначає критерії для оцінки ефективності бізнес-аналітиків на різних кар'єрних рівнях. На основі цих вимог розробляються нові програми професійної підготовки, до яких можуть бути залучені як внутрішні, так й зовнішні експерти. З метою інтеграції передових офісних рішень та цифрових інновацій створено спеціалізовані експертні команди. Наприклад, команди з аналізу бізнесу, управління продуктами, DevOps, підтримки, безпеки, новітніх технологій, великих даних, Data Science та IoT, що підтримують всебічний розвиток фахівців [11]. SoftServe застосовує певні аспекти дизайн-мислення у своєму проєкті «Employee Journey Project», де центральне місце займає аналіз досвіду співробітників.

У межах корпоративної культури компанія уважно ставиться до зворотного зв'язку від співробітників. Для стимулювання активної участі у функціональних оглядах, спрямованих на вдосконалення процесів роботи, керівники мають можливість ініціювати онлайн-дискусії. Результати опитувань, що стосуються здійснених та майбутніх покращень, регулярно комунікуються серед персоналу. Ефективність підходу підтверджується високими рівнями участі в опитуваннях ESAT (відсоток участі коливається у межах 65–70 щокварталу) [11].

Важливим аспектом стратегічного управління персоналом є оцінка ефективності системи професійного розвитку працівників. Це періодична оцінка досягнень, встановлення цілей, моніторинг професійного та особистісного розвитку кадрів на принципах контролю, прозорості, системності. Така система сприяє підвищенню їх мотивації та задоволеності роботою. Ключовими напрямками, де спостерігається значна потреба у розвитку навичок серед працівників компанії, є сфери загального управління, інформаційних технологій та цифрової компетентності, обслуговування клієнтів.

Стратегічно систему розвитку персоналу спрямовано на підвищення бізнес-ефективності компанії. Для кращого розуміння співробітниками потреб споживачів застосовується технологія дизайн-мислення у проєкті «Employee Journey Project». Дизайн-мислення – це методологія, яка ставить користувача в центр

процесу розробки продукту компанії для розуміння його потреб і креативного вирішення поставлених завдань.

Сучасні тренди НТР формують нові вимоги до персоналу. Усе частіше розробка навчальних процесів і виявлення індивідуальних потреб кожного співробітника здійснюється з використанням штучного інтелекту (ШІ). Він пропонує інноваційні підходи для оптимізації професійного та особистого розвитку працівників. Це економія часу, надання оптимальної інформації та рекомендації майже в реальному часі. ШІ представлено системою управління навчанням (LMS); системою управління досвідом співробітників Medallia's Athena, MLOps; набором практик MLOps тощо. Інтеграція технологій штучного інтелекту у процеси управління персоналом компанії SoftServe відкриває нові можливості для автоматизації та ефективності HR-функцій. Оптимізація обробки резюме, відбору кандидатів та проведення автоматизованих інтерв'ю за допомогою алгоритмів NLP спрощує процеси відбору та найму персоналу, забезпечує вищу точність та об'єктивність в оцінці кандидатів.

Системи на основі NLP можуть аналізувати великі обсяги текстових даних, ідентифікуючи ключові слова, фрази, контексти. Це дозволяє виявити найбільш відповідних кандидатів згідно з вакансією та корпоративною культурою SoftServe. Використання ШІ (чат-ботів) сприяє вдосконаленню HR-процесів, зниженню витрат. Системи можуть бути налаштовані на аналіз відгуків співробітників, надаючи HR-менеджерам аналітичні звіти щодо робочого клімату, рівня задоволеності, потреби в змінах чи покращеннях. Це сприяє економії часу та ресурсів, необхідних для обробки складної інформації.

Для оцінки потенційних ризиків при впровадженні ШІ у професійний розвиток персоналу використовується метод Failure Mode and Effects Analysis (FMEA). Методологія підходу FMEA ґрунтується на ідентифікації потенційних відмов; аналізі наслідків відмови; оцінці щодо серйозності, ймовірності та частоти виявлення збоїв. Сукупність параметрів формує ризик-пріоритетне число (RPN), що дозволяє пріоритизувати ризики.

Висновки. Стратегію управління персоналом компанії SoftServe спрямовано на підвищення фахової майстерності та особистісного зростання спеціалістів, підвищення їх продуктивності, зниженні рівня плинності кадрів, оптимізації процесу адаптації нових співробітників, створення стійкого та інноваційного середовища компанії, сприяє її успіху. Висока залученість персоналу, інноваційний підхід до навчання та розвитку, різноманітність можливостей для професійного зростання роблять модель управління професійно-особистісним розвитком компанії SoftServe прикладом ефективного управління персоналом у сфері ІТ з метою підвищення бізнес-ефективності та інноваційного потенціалу.

Література:

- Журан О. А., Філатова Т. В., Чернишов О. О. Модель формування сучасних компетенцій ІТ-фахівців. *Informatics & Mathematical Methods in Simulation*. 2019. № 9 (3). С. 195–202.
- Zhuran, O. A., Filatova, T. V., Chernyshov, O. O. (2019). Model' formuvannya suchasnykh kompetentsiy IT-fakhivtsiv [Model of formation of modern competencies of IT specialists]. *Informatics & Mathematical Methods in Simulation*. Vol. 9 (3). pp. 195–202. [in Ukrainian].
- Журан О., Лінгур Л., Філатова Т. Особливості управління персоналом в ІТ-сфері на засадах корпоративної соціальної відповідальності. *Економіка та суспільство*. 2021. № 30.
- Zhuran, O., Linhur, L., Filatova, T. (2021). Osoblyvosti upravlinnya personalom v IT-sferi na zasadakh korporativnoyi sotsial'noyi vidpovidal'nosti [Peculiarities of personnel management in the IT sphere on the basis of corporate social responsibility]. *Ekonomika ta suspil'stvo [Economy and society]*. Vol. 30. [in Ukrainian].
- Козак Л. М., Дорош С. Ю. Формування ефективної системи управління персоналом підприємств ІТ-галузі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2023. № 29 (57). С. 19–24.
- Kozak, L. M., Dorosh, S. YU. (2023). Formuvannya efektyvnoyi systemy upravlinnya personalom pidpryyemstv IT-haluzi [Formation of an effective personnel management system of enterprises in the IT industry]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya». Seriya «Ekonomika»: naukovyy zhurnal [Scientific notes of the National University «Ostroh Academy». «Economics» series: scientific journal]*. 29(57). pp. 19–24. [in Ukrainian].
- Кашпуренко Т. О., Кривда О. В. Ризики впровадження штучного інтелекту на підприємствах. URL: <http://C:/Users/comp/Downloads/279883.pdf>
- Kashpurenko, T. O., Kryvda, O. V. Ryzky vprovadzhennya shtuchnoho intelektu na pidpryyemstvakh [Risks of introducing artificial intelligence at enterprises]. file://C:/Users/comp/Downloads/279883.pdf [in Ukrainian].
- Гетьман О. О. Білодід А. О. Інноваційні методи розвитку персоналу. 2017. URL: <http://global-national.in.ua/archive/17-2017/116.pdf>
- Het'man, O. O. Bilodid, A. O. (2017). Innovatsiyni metody rozvytku personalu [Innovative methods of personnel development]. <http://global-national.in.ua/archive/17-2017/116.pdf> [in Ukrainian].
- Пуховська Л. П., Ворначев А. О., Лей С. О. Професійний розвиток персоналу підприємств у країнах Європейського Союзу: посібник. 2015. 176 с.

Pukhovs'ka, L. P., Vornachev, A. O., Leu, S. O. (2015). Profesiynny rozvytok personalu pidpryyemstv u krayinakh Yevropeys'koho Soyuzu: posibnyk [Professional development of enterprise personnel in the countries of the European Union: a guide]. 176 p. [in Ukrainian].

7. Сиволап Л. А., Хавалиць С. С., Ніколаєнко Р. Б. Аналіз розвитку персоналу підприємства в сучасних умовах господарювання. 2021. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2021/15.pdf

Syvolap, L.A., Khavalyts', S.S., Nikolayenko, R.B. (2021). Analiz rozvytku personalu pidpryyemstva v suchasnykh umovakh hospodaryuvannya [Analysis of the development of enterprise personnel in modern business conditions]. http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2021/15.pdf [in Ukrainian].

8. Дяків О. П., Коцур А. С., Островерхов В. М. Менеджмент персоналу : навч.-методич. посіб. 2022. 280 с.

Dyakiv, O. P., Kotsur, A. S., Ostroverkhov, V. M. (2022). Menedzhment personalu: navch.-metodych. posib. [Personnel management: educational and methodological. manual]. 280 p. [in Ukrainian].

9. Прошукало І. Л. Особистісний розвиток персоналу як фактор підвищення конкурентоспроможності компаній у сфері послуг. 2020. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2020/18-2020/part%201/18.pdf>

Proshukalo, I. L. (2020). Osobystisnyy rozvytok personalu yak faktor pidvyshchennya konkurentospromozhnosti kompaniy u sferi posluh [Personal development of personnel as a factor in increasing the competitiveness of companies in the service sector]. <http://habitus.od.ua/journals/2020/18-2020/part%201/18.pdf> [in Ukrainian].

10. Ситник Н. Трансформація моделі професійного навчання персоналу сучасних організацій. 2012. URL: <http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/201208>

Sytnyk, N. (2012). Transformatsiya modeli profesiynoho navchannya personalu suchasnykh orhanizatsiy [Transformation of the model of professional training of personnel of modern organizations]. <http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/201208> [in Ukrainian].

11. <https://www.softserveinc.com/uk-ua/corporate-social-responsibility/csr-report-2022>

12. <https://www.softserveinc.com/files/csr/softserve-corporate-social-responsibility-report-2022.pdf>

**ФІНАНСИ,
ГРОШОВИЙ ОБІГ ТА КРЕДИТ**

Отримано: 19 лютого 2024 р.

Прорецензовано: 06 березня 2024 р.

Прийнято до друку: 12 березня 2024 р.

e-mail: bereslav@bigmir.net

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0001-8856-2478>ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0009-0006-7762-4470>

DOI: 10.25264/2311-5149-2024-32(60)-62-68

Береславська О. І., Підсосонна Я. Г. Інституціональні основи регулювання криптоактивів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : науковий журнал.* Острог : Вид-во НаУОА, березень 2024. № 32(60). С. 62–68.

УДК: 339.7

JEL-класифікація: E 44; F 30; G 15, G 20, G 28

Береславська Олена Іванівна,*доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансових ринків та технологій
Державного податкового університету***Підсосонна Яна Григорівна,***старший викладач кафедри фінансових ринків та технологій
Державного податкового університету*

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ КРИПТОАКТИВІВ

У статті розглянуто інституціональні основи регулювання криптоактивів. Обґрунтовано авторський підхід до змістовного наповнення наведеного поняття, що дозволило представити інституціонально-економічні відносини регулювання криптоактивів, які охоплюють три сфери: захист прав власності, державне регулювання, управління інститутами. Виявлено, що поки неможливо чітко визначити тенденції у регулюванні криптоактивами на національних та міжнародному ринках. Виокремлено чотири групи країн, які відрізняються за різними підходами у регулюванні криптоактивів та крипторинків. На основі узагальнення та аналізу практики регулювання криптоактивів сформульовано перелік рекомендацій та стандартів, якими держави повинні керуватися при обмеженні ризиків з криптоактивами.

Ключові слова: криптоактиви, криптовалюта, інститути, інституції, державне регулювання, грошовий обіг, блокчейн, крипторинки, біткойн.

Olena Bereslavska,*Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Financial Markets and technologies,
State Tax University***Yana Pidsosonna,***senior lecturer at the Department of Financial Markets and technologies,
State Tax University*

INSTITUTIONAL BASIS OF CRYPTOASSETS' REGULATION

The article delves into the institutional underpinnings of cryptoasset regulation, asserting that institutional relations and connections among entities extend beyond formal and informal norms and rules. These are complemented by the formation of relevant institutions and organizational relations between them, thereby shaping the institutional environment. This environment consists of the legislative and regulatory framework and the socio-economic mechanisms for regulation, all aimed at achieving collective benefits. The proposal is to view the institutional and economic relations in cryptoasset regulation as encompassing areas such as the protection of cryptoasset ownership rights, state regulation of cryptoasset circulation on markets and exchanges to ensure the industry's full functionality, and the management of organizational and economic relations within the cryptomarket.

Given the varied stances of countries towards cryptoassets, identifying clear regulatory trends is challenging. The article categorizes countries into four groups based on their regulatory approach to cryptoassets: centralized, decentralized, restrictive, or prohibited. Analyzing the regulatory practices in these groups allows for certain conclusions, notably that despite cryptocurrencies being commonly contrasted with fiat money, there's a noticeable shift towards recognizing cryptoassets' viability parallel to national currencies.

The conclusion drawn from the analysis is that a unified global regulatory framework for cryptocurrencies has yet to emerge. However, national and international institutions are making significant strides in this domain, offering recommendations and standards for cryptoasset regulation aimed at mitigating associated transactional risks. Key recommendations include incorporating FATF-prescribed global principles and approaches into national laws, employing specific tools for national regulators to control and monitor risks (particularly concerning electronic wallets and exchanges, as well as financial institution risks), and enhancing international cooperation in supervising and implementing restrictions on cryptoasset circulation.

Keywords: cryptoassets, cryptocurrency, institutions, state regulation institutions, money circulation, blockchain, cryptomarkets, bitcoin.

Постановка проблеми. Криптоактиви існують уже близько 15 років, але тільки в теперішній час зусилля щодо їх регулювання стали займати одне з перших місць на порядку денному економічної та фінансової політики країни. Частково це пов'язано з тим, що останніми роками криптоактиви перейшли з розряду нішевих продуктів без визначення чіткої мети їх існування до більш масового використання для спекулятивних інвестицій, хеджування ризиків слабких валют і, потенційно, як платіжних інструментів.

Значне, хоч і нестабільне, зростання ринкової капіталізації криптоактивів (на кінець 2023 р., за даними Binance Research, її обсяг дорівнює 1,17 трлн дол.) та їх проникнення в достатньо сформовану у всіх аспектах фінансову систему призвели до активізації зусиль та пошуку ефективних механізмів з їх регулювання. Цьому також сприяло зростання великої кількості різних інноваційних продуктів та технологій, що полегшують випуск криптоактивів і проведення операцій з ними. Випадки краху емітентів (майнерів), біржових майданчиків та хеджевих фондів, що працювали з криптоактивами, а також значна волатильність їх котировань надають додатковий імпульс зусиллям країн у необхідності формування та розвитку систем їх регулювання.

Застосування вже існуючої нормативної бази до регулювання криптоактивів або розробка нових норм є складним завданням з низки причин. Зокрема, криптосвіт надзвичайно швидко розвивається. Тому на шляху у регулюючих органів з'являються проблеми з залученням кадрів і освоєнням специфічних компетентностей, щоб не відстати від змін, які відбуваються у криптоіндустрії через обмежені ресурси та наявність багатьох інших пріоритетів. Моніторинг крипторинків ускладнений через наявність розрізних даних, і регуляторам досить складно стежити за тисячами суб'єктів, які можуть не підпадати під типові вимоги до розкриття інформації або надання звітності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З моменту появи криптоактивів як альтернативи фіатним грошам їх децентралізований характер, формування окремого виду фінансової індустрії, попит з боку інвесторів та їх висока волатильність, питання регулювання криптоактивів знаходяться у полі зору як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників, серед яких Р. Менон [1], А. Нараїн, М. Моретті [2], Т. Дмитренко, В. Волкова [3], В. Захарченко [4], В. Корнєєв, О. Чеберяко [5], Т. Павленко, М. Дудченко [6] та ін. У більшості наукових досліджень розглядаються питання механізмів законодавчого регулювання криптовалютного ринку, його сильні та слабкі сторони. При цьому недостатньо уваги приділено інституціональним основам регулювання криптоактивів, які ґрунтуються на взаємодії сформованих інститутів та інституцій для досягнення колективних цілей.

Виклад основного матеріалу. За останнє десятиліття поняття регулювання набуло як політичного, так і економічного змісту. Теоретики та практики теорії економічного регулювання розглядають останнє як новий спосіб поєднання можливостей держави і недержавних структур (інституцій) та формування між ними інституціональних взаємовигідних відносин, які не обмежуються пошуком ефективних шляхів спільного виробництва певних товарів (випуск активів) і послуг. Це стосується головним чином досягнення колективних вигод, які складаються із окремих частин та формують специфічні інституціональні зв'язки. Вони є різноманітними та переплітаються з юридичними, соціальними та політичними відносинами, що призводить до різних підходів щодо оцінки явищ та процесів.

Інституціональні відносини та зв'язки, що виникають та складаються між суб'єктами, не обмежуються лише проблемами формування та використання формальних і неформальних норм та правил. Доповненням до них може бути створення відповідних інститутів та інституцій і встановлення організаційних відносин між ними. Таким чином формується інституційне середовище – законодавчо-нормативна база та створені на її основі структури і соціально-економічні механізми їх регулювання. Це дає можливість розуміти під інституціональними основами регулювання криптоактивів формування системи, наповнення якої є сукупність специфічних норм і правил, що сприяють організаційному управлінню ними за допомогою відповідних інститутів та інституцій. Такий підхід дає можливість представити інституціонально-економічні відносини у регулюванні криптоактивів, які повинні охоплювати такі сфери:

- захист прав власності на криптоактиви;
- державне регулювання обігу криптоактивів на крипторинках та криптобіржах з метою створення належних умов для повноцінного функціонування цієї галузі;
- управління організаційно-економічними відносинами та інститутами крипторинку, зокрема з регулювання біржових та позабіржових майданчиків, з функціонування розподілених реєстрів облікових записів, з організації безпеки та гарантій децентралізованої довіри між учасниками ринку та ін.

Незважаючи на достатньо довгий термін існування та обігу криптоактивів, до теперішнього часу ще важко однозначно виявити провідні тенденції у регулюванні крипторинку на світовому та національному рівнях. Це зумовлюється тим, що ставлення до криптоактивів у всьому світі є неоднозначним. Є країни, в яких криптовалюти прирівняні до основних валют та легалізовані (legal tender) на законодавчому

рівні з метою наповнення бюджету та захисту власних інтересів. Таких країн всього дві: Сальвадор та Центральнаафриканська Республіка (ЦАР). Влада обох країн визнали біткоїн як законний засіб платежу з вільним обігом. Багато країн намагаються обмежити повну активність криптовалютного ринку, щоб не нашкодити національній економіці та водночас скоротити переведення її фінансових ресурсів у тіньовий сегмент. Такими країнами є США, Японія, Індія, країни ЄС тощо. Але є і країни, які повністю забороняють віртуальні гроші та їх обіг, що пояснюється низкою причин, зокрема прагненням забезпечити свою економіку від іноземного впливу, відсутністю ресурсів, слабкою кваліфікацією кадрів. Це – Китай, Країни Північної Африки тощо. Є ще одна група країн, в яких криптовалюта чи окремі цифрові монети є платіжним засобом, але не є *legal tender*, наприклад Бразилія, Великобританія, Китайська Республіка (Тайвань), Україна.

Таким чином всі країни можна розподілити на чотири групи, зокрема:

- країни з економічно орієнтованим підходом і використанням у криптоіндустрії діючих законів з регулювання грошового обороту;
- країни з централізованим регулюванням грошового обороту за участю криптовалют з активною розробкою нових законів;
- країни, що не забороняють розрахунки у криптовалютах, але й не визнають їх офіційного статусу (обмежувальний підхід);
- країни із заборонаю на застосування обігу криптоактивів.

Захист прав власності на криптоактиви передбачає формування правового середовища, у якому здійснюється регулювання необхідних аспектів діяльності з криптовалютами: правовий статус цифрових активів, роботу біржових платформ, можливість платежів у криптовалютах та оподаткування. На умови правового регулювання впливає ступінь реалізації принципів верховенства права. У певній країні можуть бути прийняті закони, що сприяють розвитку блокчейну та обігу криптовалют, однак, якщо інститути правового захисту та верховенство права в країні слабкі, – це створить значні ризики для ведення бізнесу [8].

Країни з економічно орієнтованим підходом акцентують увагу та спрямовують законодавство на інтеграцію криптоіндустрії в економіку держави та забезпечення належних умов для її розвитку. Держава не створює спеціального законодавства, а тільки вносить відповідні зміни до актів, що вже регулюють фінансову діяльність у країні. Для прикладу, розглянемо такі країни, як США та Японія.

США є економікою з розвиненим фінансовим ринком. Тому законодавець обрав такий варіант дій, як використовувати вже існуючі закони щодо обігу фінансових активів, але при необхідності їх удосконалювати та розробляти нові. Отже, ще у 2016 р. Верховний суд США зобов'язав регулятора визнавати біткоїн та інші криптовалюти як повноцінні активи. Тим самим всі операції з ними підпадають під управління Комісії з цінних паперів та бірж (SEC) поряд з акціями та облигаціями. Згодом були прийняті нові поправки для розподілу понять та створення для криптовалюти окремих норм і структур регулювання. Так, для ідентифікації віртуального активу як інвестиційного контракту у США використовують різні методи оцінювання, відомі як *Howey Test*, *Family Resemblance Test*, *Capital Risk Test*. Якщо віртуальний актив має ознаки платіжного засобу, то регулюється Службою внутрішніх доходів (IRS).

Особливістю законодавчого регулювання криптоактивів у США є поєднання федерального та регіонального рівнів (штатів). Тим самим створено умови для часткової децентралізації регулювання ринку криптоактивів. На федеральному рівні здійснюється регулювання відповідно норм Уніфікованого закону про регулювання бізнесу віртуальної валюти (*Uniform Regulation of Virtual Currency Business Act (URVCBA)*). Цей документ має рекомендаційний характер, проте служить орієнтиром для прийняття законодавчих актів на рівні штатів та розвитку одноманітної практики.

Ще одним регулятором у США є Комісія з торгівлі товарними ф'ючерсами (CFTC), яка вважає криптовалюту товаром і обіг якого підпадає під дію *The Commodity Exchange Act 1936 р.*, що регулює торгівлю на товарних біржах такими фінансовими інструментами, як ф'ючерси та опціони. Компанії мають реєструватись у відповідному регулювальному відомстві, якщо є ознаки того чи іншого регульованого об'єкта [8]. При цьому, операції з криптоактивами підлягають оподаткуванню, але ставки податку в кожному штаті є різними.

Регулювання криптоактивів в США змушує компанії дотримуватися величезної кількості нормативних актів, оплачувати за проведення постійного моніторингу численними державними установами і бути в курсі відмінностей у регулюванні від штату до штату. Основна вимога американських фінансових регуляторів – гарантувати захист інтересів інвесторів при збереженні можливостей для інновацій. Проте, незважаючи на наявність трьох регуляторів і складні умови ведення криптовалютного бізнесу, США залишаються світовим лідером за кількістю блокчейн-компаній.

В Японії чинними законами криптоактиви не визнаються грошима і не порівнюються з традиційними паперовими валютами. Однак у квітні 2017 р. Японія визнала криптовалюту легальними засобами платежу і прийняла відповідний закон про платіжні послуги. Це означає, що японське законодавство дозволяє купівлю, продаж віртуальної валюти та її обмін на інші криптоактиви. Обіг криптоактивів у Японії регулюється Японським агентством фінансових послуг (FSA), яке співпрацює з двома ключовими асоціаціями: Японською асоціацією обміну віртуальних валют (JVCEA) та Японською асоціацією пропозиції tokenів безпеки (JSTOA). JVCEA займається створенням правил і політик для постачальників послуг з обміну криптоактивами, а JSTOA займається пропозиціями tokenів і краудфандингових заходів. Японські законодавці поступово посилюють правила, особливо щодо торгівлі деривативами цифрових активів. У жовтні 2022 р. уряд оголосив про плани оцифрування національних посвідчень *dent* (вид криптовалюти), включаючи видачу NFT місцевій владі за допомогою цифрових рішень, а також активно просуває використання сервісів Web3, інтегрованих з метавсесвітом.

Закон Японії про платіжні послуги (PSA) класифікує криптоактиви як нефіатні способи оплати для невказаних платежів. Він вимагає, щоб служби обміну криптоактивами реєструвалися в Агентстві фінансових послуг. Важливо відзначити, що японські громадяни не обмежені у володінні та інвестуванні в криптовалюту.

Різні види діяльності, пов'язані з криптоактивами, підпадають під дію конкретної нормативної бази. PSA регулює діяльність постачальників послуг зі зберігання криптовалюти, а компанії, що виробляють криптовалютні деривативи, регулюються Законом про фінансові інструменти та біржі (FIEA).

Правила боротьби з відмиванням грошей (AML), викладені у Законі про запобігання переказу доходів, отриманих злочинним шляхом (ARTCP), застосовуються до бірж, і ці стандарти забезпечуються Японським центром фінансової розвідки (JAFIC) та Підрозділом фінансової розвідки (FIU). Японські законодавці ввели правила, які вимагають від постачальників депозитарних послуг проводити перевірку *dent*-клієнтів для підтримки цілісності ринку. Біржі повинні дотримуватись суворих стандартів ведення обліку та подавати до FSA щорічні звіти про відповідність. Що стосується транзакцій з криптовалютою, влада може запросити інформацію про користувача, таку як адреси гаманців, географічні дані та *dent*-номери клієнтів.

Стосовно оподаткування, Національне податкове агентство (NTA) Японії розглядає доходи від криптовалюти як «різні доходи» та стягує відповідні податки, зокрема: постійні *dent* Японії повинні сплачувати податки на доходи, отримані від діяльності з криптовалютою, зокрема торгівлю, Bitcoin та кредитування DeFi. Податкові ставки можуть змінюватись до 55 %, залежно від рівня доходу. Непостійні резиденти *dent* сплачують фіксовану ставку податку у розмірі 20 % на всі доходи від операцій з криптовалютою. Важливо, що на додаток до прибуткового податку є також фіксована ставка місцевого податку на рівні 10 % [9].

Отже, аналіз інституціональних основ регулювання обігу криптоактивів у США та Японії засвідчив, що, незважаючи на відсутність законодавчого регулювання на загальнонаціональному рівні, практика федеральних органів США активно розвивається та спрямована на вбудовування нових понять у існуюче правове регулювання. Активно пропонують свої варіанти законів у окремих штатах. Насамперед це стосується сфер, які торкаються публічних інтересів: законодавства про цінні папери, податків та кримінального права. Щодо Японії, то регулювання криптоактивів має ознаки ліберальної моделі, яка полягає, по-перше, у збереженні загальних правил з можливістю допущення різноманітності підходів; по-друге, допускається відносно вільний обіг криптоактивів за одночасного збереження монополізму єдиної національної фіатної валюти, що створює можливість поєднання централізованого та децентралізованого регулювання; по-третє, є консенсус інтересів влади з бізнесом – великим, середнім та малим, завдяки чому створюються прийнятні суспільству інститути регулювання.

До країн з економічно орієнтованим підходом можна зарахувати ті, що входять до Європейського Союзу (ЄС). Зокрема, у 2012 р. Європейський центральний банк (ЕЦБ) визначав віртуальну валюту як «тип нерегульованих цифрових грошей, який випускається і контролюється їх розробниками, використовується та приймається серед членів певного віртуального співтовариства». ЕЦБ класифікує біткоїняк децентралізовану віртуальну валюту, воліючи використовувати термін «віртуальна валюта», а не «цифрова» або «крипто». Це була перша спроба визначитися з предметом регулювання. У 2015 р. ЕЦБ оцінив та проаналізував ризики та визначив юридичний і економічний характер криптовалют. Наступним етапом став 2016 р., коли було ухвалено закони проти відмивання грошей та фінансування тероризму. Була запропонована поправка, відома як «Директива 5 AML», яка встановлює, що біржі та обмінні пункти криптовалют мають працювати за правилами боротьби з відмиванням грошей: повинні зареєструватися в уповноваженому від AML органі та виконувати ретельну перевірку клієнтів і передавати звіти відповідним органам. З цього погляду, було продовжено уточнення визначення криптовалюти. «Директива 5 AML» визначає віртуальні валюти як «цифрове уявлення цінності, яке не видається або не забезпечується центральним банком

або державним органом, який не прив'язується до юридично встановленої валюти та не має юридичного статусу валюти чи грошей, але приймається фізичними чи юридичними особами як засіб обміну, який може бути передано, збережено та продано в електронному вигляді». Європейський парламент підтвердив останній текст Директиви 26 квітня 2018 р. Тим самим цей правовий документ запроваджує перше юридично обов'язкове визначення віртуальних валют у ЄС [2]. У такому підході, на наш погляд, проглядаються три особливості. Перша – протиставлення криптовалюти фіатній (державній) валюті. Друга – криптовалюти властиві деякі ознаки звичайних фіатних грошей. Третя – позитивна еволюція поглядів на сутність криптовалюти.

Оскільки в країнах ЄС існували суттєві розбіжності у оцінках криптоактивів та їх регулюванні, у 2023 р. було ухвалено єдиний нормативний акт MiCA (Markets in Crypto assets), низка окремих положень якого вже набула чинності. У 2024 р. будуть введені в дію положення щодо обігу стейблкоїнів. Цей акт представляє собою перелік правил, які застосовуються для всього європейського крипторинку та бірж і мають на меті суттєво спростити життя регуляторам. Мета акту MiCA полягає у визначенні та виписанні єдиного стандарту якості, забезпеченні учасників ринку від шахраїв, унеможливленні процесу відмивання коштів за допомогою криптовалют, а також створенні рівних умов для всіх видів приватних інвесторів [10].

Великобританія належить до країн, що не забороняють розрахунки у криптоактивах, але й не визнають їх офіційного статусу. Криптоактиви не є законним платіжним засобом у країні. Водночас криптобіржі та криптообмінні пункти повинні отримати державну реєстрацію в Управлінні фінансового регулювання та нагляду (FCA). Британські регулятори вимагають від операторів криптовалютних бірж і електронних гаманців дотримуватися вимог щодо ідентифікації клієнтів, яка дозволяє відокремити чисту криптовалюту від «зараженої». Це робиться для протидії незаконній діяльності, як-от: відмивання грошей, фінансування тероризму, торгівля зброєю чи наркотичними засобами. Практика відстеження походження криптоактивів у Великобританії має на меті підштовхнути недобросовісних гравців на тіньові ринки, де їхні віртуальні активи піддаються відкритому порушенню закону. Країна вимагає, щоб суми в національній валюті, еквівалентні сумі криптовалюти, вводилися в податкові документи. Прибуток від криптовалют обкладається податком на приріст капіталу [11].

Британський регулятор прагне захистити інвесторів, не змінюючи чинне законодавство. У той же час, завдяки синергії технології блокчейн зі штучним інтелектом (AI) та Інтернетом речей (IoT), Великобританія створює додатковий простір для інновацій вдома.

Обмежувального підходу дотримуються держави, які сприймають криптоіндустрію як цілковиту загрозу їхній фінансовій стабільності та вживають відповідні стримувальні заходи. Цей підхід характеризується повною або частковою заборонаю діяльності, що пов'язана з обігом криптоактивів. До таких країн належить Китай, який дуже обережно вводить регулятивні заходи щодо обігу криптовалюти через можливий ризик послаблення юаня, загострення конкуренції на фінансовому ринку та посилення корупції. Вперше питання про статус криптовалют у Китаї виникло у 2013 р., коли Народний банк Китаю (People's Bank of China (PBoC)) заявив, що біткоїн (Bitcoin) не є законним платіжним засобом і не підлягає захисту держави. Ця заява була зроблена з метою застерегти громадян від можливих ризиків, пов'язаних із використанням криптовалют. Крім того, було оголошено про заборону використання біткоїну для комерційних операцій. Однак, незважаючи на таку позицію PBoC, біткоїн активно використовувався, а китайські інвестори та підприємці почали створювати біржі для торгівлі криптовалютою, а також проводити ICO (Initial Coin Offering – метод залучення інвестицій за допомогою випуску та продажу токенів). На початку 2017 р. уряд Китаю заборонив діяльність криптобірж в країні. Такі біржі, як BTCC, OKCoin та Huobi, були змушені закрити свою діяльність або переїхати до інших юрисдикцій. Причиною цієї заборони була ризикована спекулятивна діяльність та непрозорість у роботі бірж.

Також забороні підлягало первинне розміщення токенів (ICO). Офіційні органи фінансового регулювання країни заявили, що ICO становлять серйозні ризики для інвесторів з точки зору можливого шахрайства. З початку 2021 р. китайська влада почала проводити жорстку кампанію проти криптоіндустрії, оголосивши про заборону використання криптовалют для фінансових операцій у банках і платіжних системах. Наразі громадянам Китаю законодавчо заборонено проводити операції з криптоактивами, зокрема купівлю та продаж. Однак, незважаючи на заборону, окремі громадяни можуть все ж таки брати участь в операціях з криптовалютою за допомогою закордонних бірж та торгових платформ. Такі дії часто не відповідають офіційній правовій позиції Китаю і можуть бути розглянуті як порушення законодавства. Для іноземців у Китаї також діють обмеження через офіційні канали на обмін та переведення в готівку криптовалюти в юані.

Стосовно оподаткування операцій з криптоактивами, то через швидкі зміни податкова система Китаю виявилася неадаптованою до подібних операцій та їх заборони. За чинним законодавством країни

з кожної операції, де фігурує криптовалюта, знімається податкове стягнення: податок на доходи, податок на збільшення майнового стану, податок на додану вартість. Удосконалювати податкову систему уряд має намір найближчим часом.

Таким чином, суперечливий розвиток системи регулювання у Китаї відображає важливу тенденцію – коливання між потребою отримувати доходи від нових технологій та прагненням зберегти централізований вплив на криптоіндустрію.

Відмітимо країни, в яких існує заборона на застосування криптоактивів. Такими країнами є Зімбабве, Румунія, Киргизстан, Еквадор, Тайвань, В'єтнам, Бангладеш. Однак заборони призводять до появи негативних тенденцій. Зокрема, у Зімбабве обіг криптовалюти заборонений ще з 2017 р., але на тлі цього виник великий тіньовий ринок. Так, ціна біткоїну для користувачів платформи LocalBitcoins у 2018 р. у Зімбабве досягла 76 тис. дол., тобто біткоїн торгувався з націнкою майже 600 % [12].

Окремо зупинимося на регулюванні ринку криптоактивів в Україні. Поки що країну можна зарахувати до таких, що не забороняють розрахунки у криптовалютах, але й не визнають їх офіційного статусу. З ухваленням профільного законопроекту «Про віртуальні активи» правовідносини у сфері криптовалют будуть визначені як ринок віртуальних активів, що відповідає міжнародній практиці регулювання цієї індустрії. Провайдери послуг (біржові та позабіржові ринки) віртуальних активів, які працюють з фіатними грошима, підлягатимуть державній реєстрації, що створить умови для запобігання ризикам, зокрема пов'язаним з шахрайством та відмиванням коштів. Регулятором ринку віртуальних активів буде Міністерство цифрової трансформації України. При наданні послуг щодо операцій з фінансовими віртуальними активами, необхідно буде отримати ліцензію відповідного регулятора – Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку або Національного банку України [8].

Міжнародна підприємницька діяльність без визначених правових умов не викликає довіри у інвесторів та підприємців. Тому парламент ухвалив закон 361-ІХ «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», щоб увійти до рамки європейського законодавства.

Легалізація ринку віртуальних активів в Україні дозволить вивести операції з віртуальними активами на відкритий ринок, компаніям, що спеціалізуються на криптоактивах, зареєструвати бізнес, офіційно працювати з банківською системою та залучити іноземні інвестиції, а місцеві блокчейн-фахівці розвинути екосистему проєкти в українській юрисдикції. Закон «Про віртуальні активи» сприятиме усуненню ризиків для роботи міжнародних блокчейн-компаній. Водночас користувачі та учасники ринку зможуть декларувати свої доходи у віртуальних активах і захищати власні криптоактиви від можливих зловживань чи шахрайства [8]. Таким чином, Україну з введенням в дію зазначеного закону можливо зарахувати до країн з централізованим регулюванням грошового обороту за участю криптовалют з активною розробкою нових законів.

Висновки. Інституціональні основи регулювання криптоактивів передбачають створення системи, змістовне наповнення якої полягає у формуванні державою сукупності специфічних норм і правил, які реалізуються за допомогою відповідних інститутів з метою досягнення колективних цілей. Проведене дослідження міжнародного досвіду державного регулювання криптоактивів дало можливість сформулювати певні висновки.

У теперішній час глобальний підхід до регулювання криптовалют поки остаточно не сформований. Однак національні та міжнародні інституції активно працюють над цим питанням і вже сформулювали перелік рекомендацій та стандартів, якими регулятори повинні керуватися при обмеженні ризиків за операціями з криптоактивами. Зокрема:

– національним регуляторам необхідно здійснювати імплементацію у своє законодавство вже існуючі глобальні принципи та підходи, що застосовуються до діяльності, пов'язаної з криптовалютами, прописаними у стандартах ФАТФ¹;

– використовувати наявні інструменти, які мають у своєму розпорядженні національні регулятори, з метою контролю та моніторингу ризиків, особливо в частині електронних гаманців, діяльності бірж та у розрізі ризиків для фінансових інститутів. Тимчасові заходи можуть включати публікацію попереджень про ризики вкладень у криптовалюту, а також організацію освітніх програм для інвесторів;

– сформулювати гнучку національну систему регулювання, яка дозволить своєчасно приводити національні стандарти у відповідність до глобальних, які можуть бути прийняті у майбутньому;

¹ Керівництво ФАТФ з ризик-орієнтованого підходу до віртуальних активів та діяльності провайдерів послуг у сфері віртуальних активів, доповідь «Індикатори відмивання доходів та фінансування тероризму з використанням віртуальних активів» (вересень 2020 р.). Також під егідою ФАТФ готуються щорічні огляди застосування Стандартів ФАТФ щодо віртуальних активів.

– посилити транскордонну співпрацю щодо нагляду та застосуванням обмежувальних заходів щодо обігу криптовалют. Введення заборон в одних країнах призводить до переведення угод з криптовалютами в інші країни, тому необхідно забезпечити ефективну взаємодію з національними регуляторами та міжнародними органами, що встановлюють стандарти, з метою підвищення ефективності дії введених обмежувальних заходів та зниження ризиків регуляторного арбітражу;

– забезпечити більш високий рівень стандартизації даних, що дозволить підвищити рівень обізнаності регуляторів щодо ризиків, пов'язаних із криптовалютами.

Література:

1. Revy Menon. Solve the digital puzzle. Finance & development. September, 2022. PP. 14-17. <<https://www.imf.org/ru/Publications/fandd/issues>> (5 February 2024) [in America]
2. Narain Aditya and Moretti Marina. Regulation of crypto assets. Finance & development. September, 2022. PP. 18-19. <<https://www.imf.org/ru/Publications/fandd/issues>> (5 February 2024) [in America]
3. Дмитренко Т. Л., Волкова В. М. Особливості регулювання операцій із віртуальними активами щодо діяльності у сфері майнінгу. *Наукові праці НДФІ*. 2021. № 2. С. 85–95.
4. Dmytrenko, T. L., Volkova, V. M. Peculiarities of regulation of transactions with virtual assets in the sphere of mining. *Naukovi pratsi NDFI*, no. 2, pp. 85-95 [in Ukrainian].
5. Захарченко В. І. Регулювання криптовалют як механізм нейтралізації їх слабких сторін: модельний підхід. *Збірник наукових праць ЧДТУ*. 2022. № 65. С. 46–60. URL: <http://ven.chdtu.edu.ua/article/view/262904> (дата звернення: 07.02.2024).
6. Zakharchenko V.I. Rehulivannia kryptovaliut yak mekhanizm neutralizatsii yikh slabkykh storin: modelnyi pidkhid. *Zbirnyk naukovykh prats ChDTU*. 2022. Vypusk 65. S.46-60. <<http://ven.chdtu.edu.ua/article/view/262904>> (7 February 2024) [in Ukrainian].
7. Корнеев В. В., Чеберяко О. В. Криптовалюти: ера і сфера фінансових інновацій. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка*. 2018. Вип. 1. С. 40–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2018_1_8 (дата звернення: 07.02.2024).
8. Kornieiev, V. V., Cheberiakō, O. V. (2018) Cryptocurrencies: the era and sphere of financial innovations. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, vol. 1, pp. 40-46. < http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2018_1_8> (7 February 2024) [in Ukrainian].
9. Павленко Т. В., Дученко М. М. Регулювання криптовалют: досвід ЄС. *Інфраструктура ринку*. 2019. № 27. С. 322–328. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/27_2019_ukr/52.pdf (дата звернення: 07.02.2024).
10. Pavlenko, T. V., Duchenko, M. M. (2019) Regulation of cryptocurrencies: EU experience. *Infrastruktura rynku*, vol. 27, pp. 322-328. <http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/27_2019_ukr/52.pdf> (7 February 2024)[in Ukrainian].
11. Прядко І. В. Інституціональні основи регулювання інноваційної діяльності промислового сектора України. С. 44–49. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/388403.pdf> (дата звернення: 08.02.2024).
12. Priadko I.V. Instytutsionalni osnovy rehulivannia innovatsiinoi diialnosti promyslovoho sektora Ukrainy. S. 44-49. < <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/388403.pdf>>(7 February 2024) [in Ukrainian].
13. Дем'янюк М. Як у світі регулюють криптовалюти і коли цього очікувати в Україні? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/12/1/668690/> (дата звернення: 08.02.2024).
14. Demianiuk M. Yak u sviti rehuliuut kryptovaliuty i koly tsoho ochikuvaty v Ukraini? <<https://www.epravda.com.ua/columns/2020/12/1/668690/>> (8 February 2024) [in Ukrainian].
15. Особливості регулювання криптовалют в Японії. URL: <https://gncrypto.news/ua/news/cryptocurrency-regulations-in-japan-key-features/> (дата звернення: 12.02.2024).
16. Osoblyvosti rehulivannia kryptovaliut v Yaponii. < <https://gncrypto.news/ua/news/cryptocurrency-regulations-in-japan-key-features/>> (12 February 2024) [in Ukrainian].
17. Павлиш О. Європарламент затвердив правила регулювання криптовалют. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/04/20/699321/> (дата звернення: 12.02.2024).
18. Pavlysh O. Yevroparlament zatverdyy pravyla rehulivannia kryptovaliut. < <https://www.epravda.com.ua/news/2023/04/20/699321/>> (12 February 2024) [in Ukrainian].
19. Більш ніж половина країн світу легалізували криптоактиви: хто лідери і де криптовалюта заборонена взагалі. URL: <https://fin.informator.ua/uk/bilsh-nizh-polovina-krajin-svitu-legalizovali-kriptoaktiv-i-hto-lideri-i-de-kriptovalyuta-zaboronena-vzagali> (дата звернення: 14.02.2024).
20. Bilsh nizh polovyna krain svitu lehalizuvaly kriptoaktyvy: khto lidery i de kriptovaliuta zaboronena vzhali. <<https://fin.informator.ua/uk/bilsh-nizh-polovina-krajin-svitu-legalizovali-kriptoaktiv-i-hto-lideri-i-de-kriptovalyuta-zaboronena-vzagali>> (14 February 2024) [in Ukrainian].
21. Заборона на торгівлю криптовалютою в Зімбабве. URL: <https://cryptodnes.bg/uk/zabrana-za-targoviya-s-kriptoaluti-vz/> (дата звернення: 14.02.2024).
22. Zaborona na torhivliu kryptovaliutoiu v Zimbabve. <<https://cryptodnes.bg/uk/zabrana-za-targoviya-s-kriptoaluti-vz/>> (14 February 2024) [in Ukrainian].

Отримано: 28 лютого 2024 р.

Прорецензовано: 18 березня 2024 р.

Прийнято до друку: 21 березня 2024 р.

e-mail: olha.demianchuk@oa.edu.ua

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0001-9282-3589>

e-mail: olha.panova@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2024-32(60)-69-74

Дем'янчук О. І., Панова О. С. Боргова безпека України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2024. № 32(60). С. 69–74.

УДК: 336.76

JEL-класифікація: G 32, H 56

Дем'янчук Ольга Іванівна,доктор економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту
Національного університету «Острозька академія»**Панова Ольга Сергіївна,**студентка другого рівня (магістерського) вищої освіти
Національного університету «Острозька академія»**БОРГОВА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ**

Дослідження розглядає боргову безпеку України в контексті внутрішніх та зовнішніх факторів, зокрема впливу війни та геополітичних змін. Зростання державного боргу та його структури аналізується з точки зору впливу на економіку та національну стабільність. Рекомендації включають прискорення економічного розвитку, оптимізацію управління боргом та балансування структури запозичень. За період з 2009 р. по січень 2024 р. державний борг збільшився з 316 884,6 млн грн до 5 154,47 млрд грн, де зовнішній борг становить 64,72 % від загальної суми. Рекомендації включають прискорення економічного зростання, оптимізацію управління боргом та збалансування структури запозичень для забезпечення сталого розвитку та національної безпеки.

Ключові слова: боргова безпека, державний борг, кредит, заборгованість, зовнішній борг, внутрішній борг.

Olha Demianchuk,PhD, professor of Finance, Accounting and Auditing Department,
The National University of Ostroh Academy**Olha Panova,**

MA student at the National University of Ostroh Academy

DEBT SECURITY OF UKRAINE

This study scrutinizes Ukraine's debt security amidst internal and external challenges, including war impacts and geopolitical shifts. It dissects the escalation of national debt and its configuration, focusing on repercussions for the economy and national equilibrium. Recommendations are proposed for expediting economic growth, refining debt administration, and equilibrating the debt acquisition framework. Background: From 2009 to January 2024, Ukraine witnessed its state debt mushroom from UAH 316,884.6 million to a staggering UAH 5,154.47 billion. Notably, external liabilities constituted 64.72% of this quantum. Key Findings: The ongoing conflict and geopolitical dynamics have substantially magnified Ukraine's debt load, casting shadows on economic steadiness and sovereign integrity. There's an urgent call for debt administration enhancements to lighten the fiscal load and bolster sustainability. Recommendations: Propel economic advancement to boost state revenues, thus diminishing the debt-to-GDP quotient. Refine debt governance through debt portfolio restructuring and maturity prolongation. Harmonize the borrowing mix by elevating the proportion of internal debt, simultaneously diminishing external borrowing dependency. Conclusion: Upholding debt security emerges as a pivotal factor for Ukraine's fiscal stability and national safeguarding. Through the execution of these advisories, Ukraine aims to alleviate its debt pressure, augment credit standing, and navigate towards enduring progress.

Keywords: debt security, public debt, credit, debt, external debt, internal debt.

Постановка проблеми. Зростання заборгованості України, як внутрішньої, так і зовнішньої, викликає серйозні турбулентності в економіці та може мати подальші наслідки для національної безпеки України, адже зростаюча заборгованість може порушити фінансову стабільність країни, що загрожує економічному зростанню та соціальній стабільності, особливо в сьогоденних реаліях війни, де наша держава не може жити без фінансової допомоги, а отже, і зберігати територіальну цілісність в боротьбі за незалежність, тому боргова безпека стає складовою стратегічного вибору країни та її відносин з іншими державами.

Зовнішній борг може призвести до збільшення залежності від інших країн або фінансових установ, що може обмежити суверенітет та вплинути на рішення країни. Високий рівень заборгованості може обмежити можливості уряду проводити ефективну економічну політику та реагувати на негативні економічні

виклики. Зростання боргового тягаря може вплинути на рейтинг країни на міжнародних фінансових ринках та ускладнити доступ до кредитів за сприятливими умовами.

Загальна інформація та оцінка основних показників боргової безпеки України стає критично важливою для розробки ефективних стратегій управління боргом та забезпечення сталого розвитку країни в умовах складної економічної та політичної ситуації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у дослідження боргової безпеки зробили Т. Боголіб, В. Гейць, І. Запатріна, Л. Козарезенко, Г. Кучер, І. Лук'яненко, Л. Меренкова, А. Митрофанова, Г. П'ятаченко, В. Федосов, І. Чугунов, А. Чухна. Дослідження цих учених спрямовані на визначення індикаторів боргової безпеки та розробці методик їх оцінки. В останні роки державний борг України щороку зростає, тому виникає необхідність дослідження нових тенденцій та їх наслідків.

Мета і завдання дослідження: оцінити й проаналізувати стан боргової безпеки України з урахуванням внутрішніх та зовнішніх факторів та розробити рекомендації щодо покращення стратегій управління боргом для забезпечення фінансової та національної безпеки країни.

Виклад основного матеріалу. Державний борг, як основний елемент боргової безпеки, визначається не лише його розміром, але й структурою. Обсяг та склад заборгованості визначають рівень боргового навантаження та платоспроможність країни. Одним із ключових показників, що відображає цю проблему, є відношення боргу до ВВП. Цей показник не лише вказує на заборгованість країни, але й слугує індикатором її здатності сплатити боргові зобов'язання країнам-позичальникам чи міжнародним організаціям.

Формування державного боргу в Україні розпочалося з моменту її незалежності, але зростання його розміру в останні роки через війну викликає серйозні турбулентності та може мати негативний вплив на економічну та соціальну сфери. Підвищення рівня державного боргу призводить до зниження боргової безпеки, загрожує фінансовій стабільності та викликає ряд негативних наслідків, як-от: підвищення відсоткових ставок, збільшення податкового навантаження, що негативно впливає на малий та середній бізнес, обмеження можливостей соціальних витрат та інші економічні виклики.

Поняття «боргова стійкість» важливо розглядати як стан обсягу і структури заборгованості, що дозволяє країні виконувати свої зобов'язання щодо обслуговування боргу без потреби в списанні чи реструктуризації. Це ширше поняття, яке враховує не лише розмір боргу, але і його структурні аспекти, що може бути корисним при розробці стратегій боргового управління.

Для зменшення обсягів та негативних наслідків боргового навантаження Україна повинна впроваджувати раціональну боргову політику. Це включає в себе оптимізацію структури державних запозичень, зменшення дефіциту державного бюджету, покращення управління державним боргом та нарощування боргової безпеки. При розкритті сутності поняття «боргова безпека» нами було виокремлено такі підходи (рис. 1):

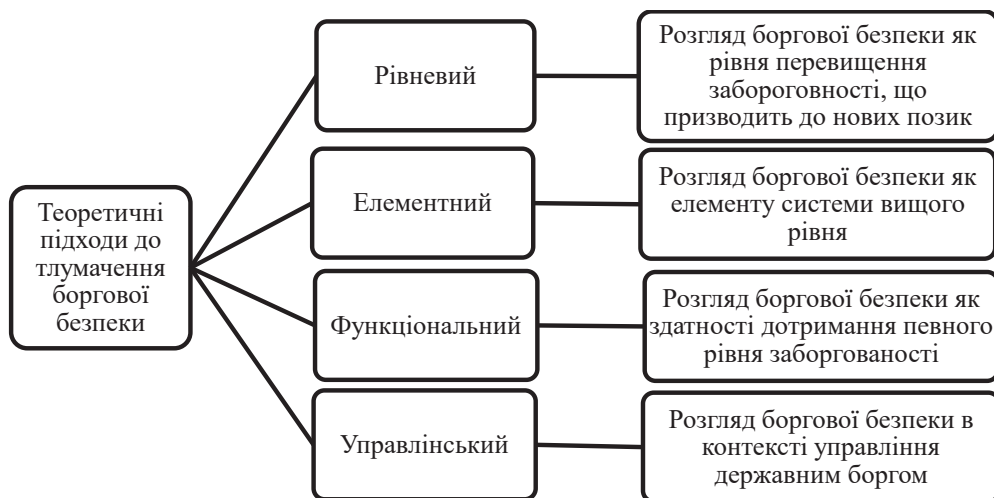

Рис. 1. Підходи до тлумачення поняття «боргова безпека»

Джерело: [1; 6].

Проаналізувавши доступні наукові дослідження з питання боргової безпеки України, можна визначити ключові фактори, що впливають на рівень безпеки. Здебільшого, ступінь інформаційного та нормативно-правового забезпечення системи управління регламентує стратегію та тактику боргової політики в Україні, наприклад, програма управління державним боргом визначає основні напрями та заходи для його

зменшення, що позитивно вплине на загальний обсяг, динаміку і структуру держборгу. Ці параметри, зокрема джерела запозичень, види валют, строки погашення, визначають ефективність управління боргом. Великі розміри боргу можуть призвести до значних витрат на його обслуговування, ставши головною причиною бюджетного дефіциту. Так за 2023 р. державний бюджет було виконано з дефіцитом у сумі 1,33 трлн грн, повідомляє Міністерство фінансів. Зокрема, загальний фонд – 1,36 трлн грн проти заплановано-го на рік дефіциту у сумі 1,83 трлн грн [4].

Аналізуючи державний борг України протягом періоду з 2009 р. по січень 2024 р., варто відзначити значні та динамічні зміни, що відображають економічні та політичні виклики, з якими стикалася країна (табл. 1.)

Таблиця 1

Державний та гарантований державою борг України з 2009 по 2024 рр.

Дата	Загальний борг	Зовнішній борг	Внутрішній борг
на 31.12.2009	316 884,6	211 751,7	105 132,9
на 31.12.2010	432 235,4	276 745,6	155 489,8
на 31.12.2011	473 121,6	299 413,9	173 707,7
на 31.12.2012	515 510,6	308 999,8	206 510,7
на 31.12.2013	584 114,1	300 025,4	284 088,7
на 31.12.2014	1 100 564,0	611 697,1	488 866,9
на 31.12.2015	1 572 180,2	1 042 719,6	529 460,6
на 31.12.2016	1 929 758,7	1 240 028,7	689 730,0
на 31.12.2017	2 141 674,4	1 374 995,5	766 678,9
на 31.12.2018	2 168 627,1	1 397 217,8	771 409,3
на 31.12.2019	1 998 275,4	1 159 221,6	839 053,8
на 31.12.2020	2 551 935,6	1 518 934,8	1 033 000,8
на 31.12.2021	2 671 827,6	1 560 230,0	1 111 597,6
на 31.12.2022	4 071 683,1	2 610 945,6	1 460 737,5
на 31.12.2023	5 519 483,9	3 862 987,6	1 656 496,3
на 31.01.2024	5 488 047,3	3 817 649,8	1 670 397,5

Джерело: [3].

З 2009 р. по 2014 р. державний борг України відзначався стабільним, але зростаючим темпом. Загальний борг збільшився з 316 884,6 млн грн до 1 100 564,0 млн грн, що вказує на потребу в додаткових фінансових ресурсах.

2014 р. виявився ключовим у фінансовій історії України через події, пов'язані з анексією Криму та війною, яку розв'язала росія на сході України. Зовнішній борг значно збільшився, реагуючи на екстрені потреби у фінансуванні армії та погіршення зовнішньоекономічної ситуації через зменшення торгівлі з росією, яка була основним ринком збуту продукції.

В період з 2015 р. по 2017 р. була помітна тенденція подальшого збільшення загального боргу. Однак стабілізація ситуації дозволила стримувати темпи зростання боргу, хоча його загальна величина залишалася високою.

З таблиці видно, що динаміка внутрішнього боргу показує його зростання протягом всього розглянутого періоду. Після 2016 р. темпи зростання внутрішнього боргу видаються меншими, але його значення залишається високим.

Зовнішній борг значно зростав у період з 2014 р. по 2016 р., що може бути пов'язане з необхідністю фінансування в умовах екстремальної нестабільності. Після 2016 р. темпи його збільшення сповільнилися, але вони залишалися на високому рівні.

На початку 2020-х рр. відбулося зміщення відношення зовнішнього та внутрішнього боргу. Зовнішній борг став меншим за внутрішній, вказуючи на зміни в стратегії управління боргом та можливу залежність від власних ресурсів.

Станом на 31 січня 2024 р. державний та гарантований державою борг України становив 5 488,05 млрд грн, або 144,90 млрд дол. США, в тому числі: державний та гарантований державою зовнішній борг становив 3 817,65 млрд грн (69,56 % від загальної суми державного та гарантованого державою боргу), або 100,80 млрд дол. США; державний та гарантований державою внутрішній борг – 1 670,40 млрд грн (30,44 %) або 44,10 млрд дол. США [2; 3].

Держборг України станом на 2024 р. становив 5 154,47 млрд грн (93,92 % загальної суми державного та гарантованого державою боргу), або 136,09 млрд дол. США. Зовнішній держборг України

склав 3 551,83 млрд грн (64,72 % загальної суми державою боргу), або 93,78 млрд дол. США. Внутрішній державний борг України становив 1 602,64 млрд грн (29,20 % загальної суми державою боргу), або 42,31 млрд дол. США.

Гарантований державою борг України становив 333,58 млрд грн (6,08 %), або 8,81 млрд дол. США, в тому числі: гарантований державою зовнішній борг – 265,82 млрд грн (4,84 %), або 7,02 млрд дол. США; гарантований державою внутрішній борг – 67,75 млрд грн (1,23 %), або 1,79 млрд дол. США [2; 3].

Протягом січня 2024 р. сума боргу України зменшилась у гривневому еквіваленті на 31,44 млрд грн та у доларовому еквіваленті державний та гарантований державою борг зменшився на 0,42 млрд дол. США.

Основною причиною зростання обсягу державного боргу України є зростання дефіциту бюджету, це можна побачити на зміні двох показників, рівня дефіциту бюджету та рівня державного боргу до ВВП (рис. 1). У 2016–2018 рр. рух кривої рівня державного боргу України відбувався до зменшення його величини, як і рівня дефіциту бюджету, починаючи з 2019 р., ми спостерігаємо протилежну тенденцію і, зокрема, її загострення у період 2022–2023 рр.

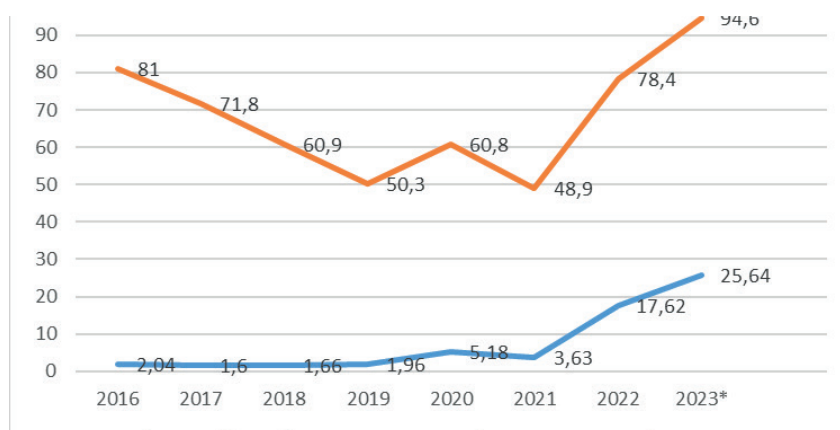

Рис. 1. Зміна рівня дефіциту бюджету та рівня державного боргу до ВВП України за 2016–2023 рр.

Джерело: Мінфін України.

Для оцінки боргової безпеки України, нами було використано вітчизняну методику відповідно Наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», було розраховано п'ять основних індикаторів боргової безпеки (табл. 2) [7]. Впродовж усього досліджуваного періоду всі індикатори боргової безпеки мали критичні значення і суттєво перевищували порогові значення.

Таблиця 2

Значення індикаторів боргової безпеки України у 2018 – II кварталі 2023 рр.

Індикатори	Задовільні/оптимальні значення	Роки					II квартал 2023 р.
		2018	2019	2020	2021	2022	
Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, відсотків	20	60,94	50,28	60,85	48,94	78,44	216,63
Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, відсотків	40	89,25	72,55	84,73	64,81	50,30	141,05
Середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку, відсотків	4	17,79	16,93	10,20	11,34	18,26	18,91
Індекс EMBI+Україна	200	571,00	723,00	1084,00	1082,10	404,09	в/д
Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, відсотків	45(L)-50(R)	18,15	20,78	23,18	23,85	21,59	26,24

Визначивши X-нормування індикаторів боргової безпеки України за 2018 – II квартал 2023 р., що відображено у табл. 3, ми вказуємо на те, що основні індикатори боргової безпеки – відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП перевищує нормативне значення у 3,5 рази і є дестимулятором. Аналогічна ситуація з відношенням обсягу валового боргу до ВВП, критичне значення якого перевищує нормативне вдвічі.

Таблиця 3

**Значення індикаторів боргової безпеки відповідно X-нормування України
у 2018 – II кварталі 2023 рр.**

Індикатори	Роки					II квартал 2023 р.
	2018	2019	2020	2021	2022	
Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП	X ^R _{крит}	X ^R _{крит}	X ^R _{крит}	X ^R _{крит}	X ^R _{крит}	у 3,5 рази вище X ^R _{крит}
Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП	X ^R _{крит}	X ^R _{крит}	X ^R _{крит}	X ^R _{крит}	X ^R _{небезп}	у 2 рази вище X ^R _{крит}
Середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку	X ^R _{крит}	X ^R _{крит}	X ^R _{крит}	X ^R _{крит}	X ^R _{крит}	X ^R _{крит}
Індекс ЕМВІ+Україна	X ^R _{незав}	X ^R _{небезп}	X ^R _{крит}	X ^R _{крит}	X ^R _{зав}	в/д
Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу	X ^L _{крит}	X ^L _{крит}	X ^L _{крит}	X ^L _{крит}	X ^L _{крит}	X ^L _{крит}

L – для індикаторів, які є стимуляторами, нормування відбувається за критеріями лівої частини;

R – для індикаторів, які є дестимуляторами, нормування відбувається за критеріями правої частини.

З метою стабілізації ситуації із борговою безпекою в Україні в умовах воєнного стану дієвими заходами можуть стати:

- прискорення темпів економічного зростання через зменшення податкового навантаження на реальний сектор економіки, а також його пільгове кредитування;
- збільшення обсягів фінансування оборонного комплексу України;
- можливість здійснення масштабних капіталовкладень і реалізації довгострокових програм розвитку.

Проте збільшення державного боргу може спричинити вразливість вітчизняної фінансової системи від кон'юнктури світової фінансової системи та нестабільність валютних курсів, яка може вплинути на можливість виконання зобов'язань у визначені строки [5].

Розгляд державного боргу повинен враховувати економічний контекст та макроекономічні фактори, а саме: ВВП, інфляція, та інші, які можуть впливати на спроможність країни здійснювати сплату боргових зобов'язань.

Висновки. Боргова безпека України представляє виклики, обумовлені складнощами економічного та політичного середовища. Зростаючий державний борг, особливо в умовах війни та геополітичних турбулентностей, створює значний тиск на фінансову стабільність та національну безпеку. Ключовими факторами для подолання цього виклику є прискорення економічного зростання, раціональне управління боргом, збалансована структура запозичень та реформи у сфері боргового управління. Це вимагає комплексного підходу та ефективного впровадження стратегій, спрямованих на забезпечення фінансової та національної стійкості України в умовах невизначеності та глобальних викликів.

Література:

1. Дахнова О. Є. Оцінка стану боргової безпеки України. *Інфраструктура ринку*. 2019. № 31. С. 625–630.
- Dakhnova O.E. (2019). Ocinka stany borgovoy bezpeku Ukrainu. [Assessment of the state of Ukraine's debt security.]. *Market infrastructure*. № 31. С. 625-630. [in Ukrainian].
2. Державний борг та гарантований державою борг. URL: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg> (дата звернення: 28.02.2024).
- Dergavnyy borg ta garantovanyy dergavou borg. [State debt and state-guaranteed debt]. URL: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg> [in Ukrainian]. (2024, february, 28).
3. Державний борг України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/> (дата звернення: 28.02.2024).
- Dergavnyy borg Ukrainu. [State debt Ukraine]. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/> [in Ukrainian]. (2024, february, 28).
4. Дефіцит держбюджету за рік сягнув 1,3 трлн грн – Мінфін. URL: <https://forbes.ua/news/defitsit-derzhbyudzhetu-za-rik-syagnuv-13-trln-grn-minfin-02012024-18269> (дата звернення: 28.02.2024).
- Deficit dergbudgetu za rik sagnuv 1,3 trln grn – Minfin. [The state budget deficit for the year reached UAH 1.3 trillion – Ministry of Finance]/ URL: <https://forbes.ua/news/defitsit-derzhbyudzhetu-za-rik-syagnuv-13-trln-grn-minfin-02012024-18269> [in Ukrainian]. (2024, february, 28).
5. Меренкова Л. О. Боргова безпека України: теоретичні засади, стан, перспективи. *Гроші, фінанси і кредит*. 2018. № 15. С. 704–712.

Merenkova L.O. (2018) Borgova bezpeka Ukrainu: teoretichni zasadu, stan, perspektivu. [Debt security of Ukraine: theoretical foundations, state, prospects.]. *Groshi, finansy i kredut*. № 15. p. 704–712. [in Ukrainian].

6. Митрофанова А. С. Боргова стійкість України: стан, проблеми та політика. *Економіка та управління національним господарством*. 2017. № 1. С. 105–111.

Mitrofanova A.S. (2017) Borgova stiykisti Ukrainu: stan, problem ta polituka. [Debt sustainability of Ukraine: state, problems and policy]. *Ekonomika ta upravliny nacionalnum gospodarstvom*. № 1. С. 105–111. [in Ukrainian].

7. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення: 10.02.2024).

Pro zatverdgeny Metodichnuh rekomendaciy chodo rozrahunky rivny ekonomichnoi bezpeku Ukrainu. Nakaz Minaterstvs ekonomichnogo rozvutky I torgivli Ukrainu. [On the approval of Methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine. Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine]. 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> [in Ukrainian]. (2024, february, 10).

Отримано: 28 лютого 2024 р.

Прорецензовано: 18 березня 2024 р.

Прийнято до друку: 21 березня 2024 р.

e-mail: olha.demianchuk@oa.edu.ua

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0001-9282-3589>

e-mail: yriu.dziurakh@ukr.net

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0001-7131-7468>

e-mail: denys.leshchenko@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2024-32(60)-75-80

Дем'янчук О. І., Дзюрах Ю. М., Лещенко Д. Л. Оцінка рівня фінансової безпеки України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острого : Вид-во НаУОА, березень 2024. № 32(60). С. 75–80.

УДК: 336.76

JEL-класифікація: G 32, H 56

Дем'янчук Ольга Іванівна,

*доктор економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту
Національного університету «Острозька академія»*

Дзюрах Юрій Михайлович,

*доктор філософії з публічного управління та адміністрування,
доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту
Національного університету «Львівська політехніка»*

Лещенко Денис Олегович,

*студент другого рівня (магістерського) вищої освіти
Національного університету «Острозька академія»*

ОЦІНКА РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Фінансова безпека є однією з ключових складових національної безпеки країни. Україна, перебуваючи в епіцентрі складної геополітичної ситуації, змушена постійно оцінювати свій фінансовий стан та забезпечувати стійкість фінансової системи в умовах небезпеки. В контексті воєнного конфлікту Україна стикається зі складними викликами у забезпеченні фінансової стабільності та безпеки. Поглиблене дослідження і оцінка рівня фінансової безпеки стають важливими завданнями для урядових органів, експертів та громадськості.

Метою дослідження є аналіз рівня фінансової безпеки України в період 2018–2022 рр. Для виконання поставленої мети було обрано значення індикаторів банківської безпеки, безпеки небанківського фінансового ринку, боргової безпеки, бюджетної безпеки, валютної безпеки, грошово-кредитної безпеки. На основі цих індикаторів було обрано загальний індикатор фінансової безпеки.

Після початку повномасштабного вторгнення у 2022 р. найбільше зменшення показав індикатор бюджетної безпеки. Найкраще себе показали сфери банківської безпеки та безпеки небанківського фінансового сектору.

Ключові слова: фінансова безпека, показники фінансової безпеки, фінансова система.

Olha Demianchuk,

*PhD, professor of Finance, Accounting and Auditing Department,
The National University of Ostroh Academy*

Yurii Dziurakh,

*PhD (Public Administration), Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Management
Lviv Polytechnic National University*

Denys Leshchenko,

MA student at the National University of Ostroh Academy

ASSESSMENT OF UKRAINE'S FINANCIAL SECURITY LEVEL

Financial security represents a pivotal aspect of a country's national security. Situated at the heart of a complex geopolitical landscape, Ukraine is compelled to continually evaluate its financial health and uphold the resilience of its financial system amidst threats. The ongoing military conflict presents Ukraine with multifaceted challenges in maintaining financial stability and security. Consequently, conducting thorough research and assessment of financial security levels has emerged as a crucial undertaking for government agencies, experts, and the general populace.

This study aims to scrutinize Ukraine's financial security from 2018 to 2022. To achieve this objective, we analyzed various indicators, including those related to banking security, the security of the non-banking financial market, debt security, budgetary security, currency stability, and monetary security. From these metrics, an aggregate financial security index was derived.

The outbreak of the full-scale invasion in 2022 significantly impacted budgetary security, marking the most pronounced decline among the evaluated indicators. Conversely, the domains of banking security and the non-banking financial sector demonstrated relative resilience.

Keywords: financial security, indicators of financial security, financial system.

Постановка проблеми. У контексті сучасного геополітичного конфлікту та воєнних дій Україна стикається із серйозними викликами у забезпеченні своєї фінансової безпеки. Воєнні дії не лише безпосередньо впливають на економічний стан країни, але й породжують ризики, що стосуються стійкості фінансового сектору, грошового обігу та зовнішньоекономічних відносин. Об'єктивна оцінка рівня фінансової безпеки в умовах війни стає надзвичайно важливою для розробки ефективних стратегій забезпечення економічної стабільності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням забезпечення фінансової стійкості держави цікавляться як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Теоретико-методологічним підґрунтям для цієї роботи стали наукові праці таких вчених: І. Барон, В. Геєць, М. Єрмошенко, Н. Калюжна, О. Прокопенко.

Мета дослідження: оцінити фінансову безпеку України. Завдання дослідження: обрахувати та проаналізувати динаміку індикаторів фінансової безпеки.

Виклад основного матеріалу. Умови війни завжди ставлять перед країною виклики, які безпосередньо впливають на всі сфери її життя. В умовах конфлікту, де держава стикається із викликами не лише на воєнному фронті, але й в економічному просторі, важливо ретельно вивчати та аналізувати фінансові процеси. Фінансова безпека є однією з ключових складових національної безпеки кожної держави, визначаючи її здатність до ефективного функціонування та стійкості у змінних умовах внутрішніх та зовнішніх викликів.

Згідно з Н. Калюжною та І. Бароном, фінансова безпека держави – це рівень забезпеченості стабільності, стійкості та захищеності в різних сферах фінансової системи, що досягається за допомогою заходів щодо нейтралізації зовнішніх та внутрішніх негативних чинників [1].

Індикатори, які характеризують стан фінансової сфери країни є найголовнішою вхідною інформацією, на основі якої має базуватися стратегічне планування фінансової безпеки [2]. Згідно з «Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» фінансова безпека містить такі складові: банківська безпека, безпека небанківського фінансового ринку, боргова безпека, бюджетна безпека, валютна безпека, грошово-кредитна безпека [3]. На основі цього наказу обрахуємо індикатори фінансової безпеки та її складових.

Таблиця 1

Індикатори банківської безпеки України за 2020–2022 рр.

Показник	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Стан показника у 2022 р.
Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, відсотків	41,01	30,02	38,12	Критичний
Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, відсотків	68,4	61,9	63,9	Небезпечний
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, відсотків	27,3	23,48	33,5	Незадовільний
Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів	3,3	3,5	3,7	Критичний
Рентабельність активів, відсотків	2,93	3,81	1,18	Задовільний
Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, відсотків	0,86	0,89	0,87	Оптимальний
Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, відсотків	53,9	59,4	54,3	Небезпечний
Інтегральний показник	0,44	0,43	0,40	-

Джерело: розроблено авторами на основі даних [4].

З табл. 1 можна зробити такі висновки. Частка простроченої заборгованості за кредитами значно зменшилась у 2021 р. в порівнянні з 2020 р., проте у 2022 р. цей індикатор зріс на 8,12 %. Протягом досліджуваного періоду значення співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті перебувають у небезпечній зоні. Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків з 2020 р. зросла до 33,5% у 2021 р., що є негативним для банківської безпеки України. За 2020–2023 рр. співвідношення довгострокових кредитів має тенденцію до росту, значення індикатора є вищим за критичне значення. Рентабельність активів зменшилась, проте значення індикатора перебуває в задовільному діапазоні. Значення індикатора співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань є відносно стабільним та перебуває в оптимальних межах. Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи мала найбільше значення у 2021 р. через переважання державних банків, проте у 2022 р. це показник зменшився. Протягом досліджуваного періоду інтегральний показник банківської безпеки зменшувався: у 2020 р. – 0,44, у 2021 р. – 0,43, у 2022 р. – 0,4.

Таблиця 2

Індикатори безпеки небанківського фінансового ринку України за 2020–2022 рр.

Показник	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Стан показника у 2022 р.
Рівень проникнення страхування, відсотків	1,08	0,91	1,2	Небезпечний
Рівень капіталізації лістингових компаній, відсотків ВВП	0,04	0,6	0,5	Критичний
Рівень волатильності індексу Першої фондової торговельної системи, кількість критичних відхилень	1	1	1	Оптимальний
Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя), відсотків	12,76	12,44	12,86	Задовільний
Інтегральний показник	0,32	0,32	0,31	-

Джерело: розроблено авторами на основі даних [4; 5].

З табл. 2 бачимо, що рівень проникнення страхування протягом досліджуваного періоду є відносно стабільним, проте показник перебуває в межах небезпечних значень. У 2021 р. значно зріс показник рівня капіталізації лістингових компаній з 0,04 % від ВВП до 0,6 % від ВВП, цей показник є значно меншим за критичне значення. Протягом досліджуваного періоду рівень волатильності індексу Першої фондової торговельної системи становив 1, тобто у цих роках було зафіксовано лише одне критичне відхилення. Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній є відносно стабільною та не перевищує незадовільного значення. Інтегральний показник безпеки небанківського фінансового ринку був стабільним у 2020 р. та 2021 р., а після повномасштабного вторгнення зменшився.

Таблиця 3

Індикатори боргової безпеки України за 2020–2022 рр.

Показник	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Стан показника у 2022 р.
Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, відсотків	60,8	48,9	78,44	Критичний
Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, відсотків	80,8	64,90	82,20	Критичний
Середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку, відсотків	10,2	10,16	18,26	Критичний
Індекс ЕМВІ+	1011,9	1082,1	404,09	Незадовільний
Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, відсотків	23,2	23,85	21,58	Небезпечний
Інтегральний показник	0,18	0,23	0,21	-

Джерело: розроблено авторами на основі даних [4; 6].

Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП у 2021 р. становило 48,9 %, проте у 2022 р. цей показник значно зріс та становив 78,44 %. У 2020 р. відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП становило 80,8 %, у 2021 р. – 64,9 %, у 2022 р. – 82,2%. Середньозважена дохідність ОВДП значно зросла у 2022 р. через підняття облікової ставки. У 2022 р. значно зменшився індекс ЕМВІ+, що позитивно. Через значний ріст зовнішніх зобов'язань та збільшення валютних інтервенцій НБУ індикатор відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу у 2022 р. зменшився. Інтегральний показник боргової безпеки України протягом досліджуваного періоду є на низькому рівні, хоча він у 2022 р. є більшим за 2020 р.

Таблиця 4

Індикатори бюджетної безпеки України за 2020–2022 рр.

Показник	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Стан показника у 2022 р.
Відношення дефіциту державного бюджету до ВВП, відсотків	5,18	3,63	17,62	Критичний
Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, відсотків до ВВП	10,83	9,01	25,61	Критичний
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, відсотків	32,82	30,45	42,31	Критичний
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, відсотків	42,5	35,2	25,07	Критичний
Інтегральний показник	0,61	0,73	0,34	-

Джерело: розроблено авторами на основі даних [6].

Показник відношення дефіциту державного бюджету до ВВП у 2020 р. становив 5,18 %, що є в межах небезпечних значень, у 2021 р. показник становив 3,63 %, що є в межах незадовільних значень, та у 2022 р. значно зріс до 17,62 % що є більшим за критичне значення. Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, відсотків до ВВП характеризує відповідність доходів органів державного управління до їх функцій. Протягом досліджуваного періоду цей індикатор є значно більшим за значення критичного стану. У 2022 р. значно зріс рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, що означає централізацію фінансових ресурсів у держави і зменшення приватного сектору економіки. Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету має низхідну тенденцію, проте цей показник є значно більшим за критичне значення. До 2022 р. бюджетна безпека була на досить високому рівні, про що свідчить інтегральний показник, який значно зменшився у 2022 р.

Таблиця 5

Індикатори валютної безпеки України за 2020–2022 рр.

Показник	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Стан показника у 2022 р.
Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період	104,31	101,22	130,7	Критичний
Різниця між форвардним і офіційним курсом гривні, гривень	0,077	0,082	0,36	Оптимальний
Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту	5,6	4,4	4	Оптимальний
Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, відсотків	21,1	20,24	41,11	Незадовільний
Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд дол. США	1,237	1,594	-0,879	Оптимальний
Рівень доларизації грошової маси, відсотків	26	23	28	Небезпечний
Інтегральний показник	0,88	0,91	0,65	-

Джерело: розроблено авторами на основі даних [4].

Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США у 2020 р. становив 104,31, що є задовільним значенням, у 2021 р. становив 101,22, що є оптимальним значенням, у 2022 р. через початок повномасштабного вторгнення цей показник становив 130,7, що є критичним значенням. У 2020–2021 рр. різниця між форвардним і офіційним курсом гривні була відносно стабільною, проте у 2022 р. цей показник зріс та становив 0,36 гривень. Значення індикатора валових міжнародних резервів протягом досліджуваного періоду зменшувалось, що є негативним. Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів значно зросла у 2022 р., що є негативним явищем для валютної безпеки. Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти у 2020–2021 рр. було позитивним, що означає переважання обсягу продажу валюти над обсягом купівлі. У 2022 р. цей показник мав негативне значення, тобто переважання обсягу купівлі іноземних валют над обсягом продажу. Рівень доларизації грошової маси у 2020 р. становив 26 %, у 2021 р. показник зменшився і становив 23 %, у 2022 р. показник становив 28 %. Інтегральний показник валютної безпеки був на високому рівні у 2020 р. та 2021 р., проте через збільшення недовіри до гривні інтегральний показник зменшився.

Таблиця 6

Індикатори грошово-кредитної безпеки України за 2020–2022 рр.

Показник	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Стан показника у 2022 р.
Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси, відсотків	25,25	28,01	28,5	Незадовільний
Різниця між процентними ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями у звітному періоді, та процентними ставками за депозитами, залученими депозитними установами, відсоткових пунктів	7,49	7,9	9	Небезпечний
Рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями в національній валюті, відносно індексу споживчих цін, відсоткових пунктів	11,4	1,1	0,5	Оптимальний
Частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам	18,3	21,9	25,14	Критичний
Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів, відсотків	20,25	17,86	14,31	Критичний
Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни, млрд дол. США	14	11	12	Небезпечний
Інтегральний показник	0,37	0,41	0,36	-

Джерело: розроблено авторами на основі даних [4].

Згідно з табл. 6 питома вага готівки поза банками має висхідну тенденцію, а значення індикатора є більшим за оптимальне значення. Значення показника різниці між процентними ставками за кредитами та депозитами також є більшим за оптимальне значення. Протягом досліджуваного періоду відбулося різке падіння рівня середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями в національній валюті, відносно індексу споживчих цін, і у 2022 р. значення цього показника становило 0,5 відсоткових пунктів, що є оптимальним значенням. Частка споживчих кредитів у 2022 р. становила 25,14 %, що є більшим за критичне значення. Ріст цього показника можна пояснити зниженням доходу населення. Через зростання невизначеності зменшувалась питома вага довгострокових кредитів. Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни у 2020 р. становив 14 млрд дол. США, у 2021 р. – 11 млрд дол. США, у 2022 р. – млрд дол. США. У 2021 р. у порівнянні з 2020 р. інтегральний показник зріс до 0,41, проте у 2022 р. цей показник знизився і становив 0,36.

Таблиця 7

Індикатори фінансової безпеки України за 2020–2022 рр.

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Банківська безпека	0,44	0,43	0,40
Безпека небанківського фінансового сектору	0,32	0,32	0,31
Боргова безпека	0,18	0,23	0,21
Бюджетна безпека	0,61	0,73	0,34
Валютна безпека	0,88	0,91	0,65
Грошово-кредитна безпека	0,37	0,41	0,36
Індекс фінансової безпеки	0,48	0,52	0,38

Джерело: розроблено авторами.

На основі обрахованих інтегральних показників було обраховано загальний показник фінансової безпеки (табл. 7). Так, можна зробити висновок, що найкращий стан фінансової безпеки припав на 2021 р. Проте через повномасштабне вторгнення цей показник зменшився. Серед секторів фінансової безпеки у 2022 р. найбільше зменшення показника безпеки показав індикатор бюджетної безпеки (-53 % у 2022 р. у порівнянні з 2021 р.). Найкраще себе показали сфери банківської безпеки (-6,9 % у 2022 р. у порівнянні з 2021 р.) та безпеки небанківського фінансового сектору (-2,3 % у 2022 р. у порівнянні з 2021 р.). Загальний індекс фінансової безпеки зменшився на 26,8 % у 2022 р.

Висновки. В умовах воєнного стану оцінка рівня фінансової безпеки України стає не лише актуальною, але й надзвичайно важливою для забезпечення сталості та адаптації економічної системи. Військові конфлікти породжують низку серйозних викликів для фінансової системи, зокрема збільшення витрат на оборону, зміни в торговельних зв'язках та загальну нестабільність економічного середовища. На фоні цих викликів важливою стає розробка та реалізація ефективних стратегій управління фінансами, для цього потрібно застосовувати комплексні підходи щодо оцінки поточного стану економіки.

У цій статті було проаналізовано стан фінансової безпеки України та її складових (банківська безпека, безпека небанківського фінансового сектору, боргова безпека, бюджетна безпека, валютна безпека, грошово-кредитна). Більшість показників безпеки мали своє найбільше значення у 2021 р., проте після початку повномасштабного вторгнення ці показники зменшились.

Література:

1. Калюжна Н. Г., Барон І. Г. Трансформація методичних підходів до оцінювання економічної безпеки України. *Бізнес Інформ*. 2018. № 11. С. 22–27.

Kalyuzhna N.G., Baron I.H. (2018). Transformatsiya metodychnykh pidkhodiv do otsinyuvannya ekonomichnoyi bezpeky [Transformation of Methodical Approaches to Assessing the Economic Security of Ukraine]. *Biznes Inform* [Business Inform], 11, 22-27. [in Ukrainian]

2. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001.

Ermoshenko M. M. (2001). Finansova bezpeka derzhavy: natsional'ni interesy, real'ni zahrozy, stratehiya zabezpechennya: monohrafiya [Financial security of the state: national interests, real threats, security strategy]. Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. [in Ukrainian]

3. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України 2013 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення: 26.02.2024).

Pro zatverdzhennya Metodichnykh rekomendatsiy shchodo rozrakhunku rivnya ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy 2013 (Verkhovna Rada Ukrainy) [Methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine 2013 (Verkhovna Rada of Ukraine)] Ofitsijnyj sait Verkhovnoji Rady Ukrainy [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>> [in Ukrainian]. (2024, February, 26)

4. Статистичні дані Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic> (дата звернення: 26.02.2024).

Statystichni dani Natsionalnoho banku Ukrainy. [Statistical data of the National Bank of Ukraine]. <<https://bank.gov.ua/ua/statistic>> [in Ukrainian]. (2024, February, 26)

5. Фондова біржа ПФТС. URL: <https://pfts.ua/> (дата звернення: 27.02.2024).

Fondova birzha PFTS. [PFTS Stock Exchange]. <<https://pfts.ua/>> [in Ukrainian]. (2024, February, 27)

6. Статистика показників державного боргу України (Міністерство фінансів України). URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg> (дата звернення: 27.02.2024).

Statystyka pokaznykiv derzhavnoho borhu Ukrainy [Statistics of public debt indicators of Ukraine (Ministry of Finance of Ukraine)] <<https://www.mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg>> [in Ukrainian]. (2024, February, 27).

Отримано: 26 лютого 2024 р.

Прорецензовано: 15 березня 2024 р.

Прийнято до друку: 19 березня 2024 р.

e-mail: veniamin.druz@oa.edu.ua

e-mail: yulia.shulyk@oa.edu.ua

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0003-3055-615X>

DOI: 10.25264/2311-5149-2024-32(60)-81-87

Друзь В. Л., Шулик Ю. В. Потреби секторів економіки України в іноземних інвестиціях у зв'язку зі збитками від війни. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, березень 2024. № 32(60). С. 81–87.

УДК: 330.3

JEL- класифікатор: G31, F34

Друзь Веніамін Леонідович,
магістрант Національного університету «Острозька академія»

Шулик Юлія Віталіївна,
кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку та аудиту
Національного університету «Острозька академія»

ПОТРЕБИ СЕКТОРІВ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЯХ У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗБИТКАМИ ВІД ВІЙНИ

У статті розглянуто вплив війни в Україні з росією через завдані збитки та потребу у відновленні економіки. Виокремлено сектори економіки, які найбільше постраждали від війни, потребують найбільшої допомоги, але одночасно є інвестиційно-привабливими галузями: житлове будівництво, промисловість, логістика та освіта. Проаналізовано потенційні можливості для інвестування та розвитку різних секторів економіки, потребу в іноземній допомозі та стратегічні напрями державного управління для забезпечення іноземного інвестування.

Ключові слова: іноземні інвестиції, збитки від війни, інвестиційна привабливість.

Veniamin Druz,
graduate student, The National University of Ostroh Academy

Yuliia Shulyk,
Candidate of Economic Sciences, Associated Professor of Finance, Accounting and Auditing Department,
The National University of Ostroh Academy

THE NEEDS OF UKRAINE'S ECONOMIC SECTORS FOR FOREIGN INVESTMENTS IN LIGHT OF THE DAMAGES CAUSED BY THE WAR

The article explores the economic repercussions of the conflict between Ukraine and Russia, focusing on the damage inflicted and the subsequent need for recovery. It identifies the most impacted sectors – residential construction, industry, logistics, and education – as a not only requiring significant aid but also presenting attractive investment opportunities. The analysis extends to potential investment avenues across these sectors, emphasizing the importance of foreign aid and strategic government intervention to secure foreign investment. Infrastructure, particularly housing, is pinpointed as a critical area for investment to support the return of refugees and internally displaced persons in the post-war period. Despite considerable losses, the industrial and trade sectors, including the military-industrial complex, logistics, and education, are highlighted for their investment potential. The energy sector, deemed strategically crucial, faces challenges from mine-infested territories and the European Union's ambitious renewable energy targets. Yet, it retains its competitiveness and ability to attract investments amidst the conflict. The article calls attention to significant obstacles, such as the dependency on fossil fuels and the need to align with the EU's renewable energy ambitions.

Keywords: foreign investments, damages of war, investment attractiveness.

Постановка проблеми. Україна вже два роки знаходиться в стані повномасштабної війни з росією. Без іноземної допомоги та відновлення економіки країни з кризи не вийти. Уряд України, Світовий банк, Європейська комісія та ООН щороку публікують звіти RDNA («Rapid Damage and Needs Assessment» – «Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення») про завдані збитки та потребу економіки в інвестиціях. Станом на 15 лютого 2024 р. наша країна має потребу для відбудови розміром 486 млрд дол. США у наступні 10 років [1]. Більшою чи меншою мірою, від війни страждають усі галузі економіки. Тож варто проаналізувати стан секторів, які зазнали найбільшої шкоди та визначити, завдяки чому вони можуть бути привабливими для інвесторів для відновлення та розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання потреб економіки країни в інвестиціях в умовах війни займається ряд вітчизняних науковців. До прикладу, В. Буняк, В. Гринькевич, О. Гринькевич, С. Квак вивчали стан та перспективи інвестиційного клімату в регіональному розрізі

країни. Висновки їх робіт полягають у тому, що за останні два роки найбільше постраждали ті області, які до повномасштабної війни були найбільш привабливими для інвесторів. Однак, за цей час бізнес в Україні встиг адаптуватися і частина підприємств вже відновили свою діяльність в нових безпечніших районах. Держава у свою чергу намагається заохочувати іноземних партнерів до фінансової допомоги, зокрема шляхом створення фонду Ukraine Facility, активній діяльності United24 та ін. [2].

В. І. Дмитрів у свою чергу досліджував питання впливу війни на економіку України [4]. Результати його роботи показують, що економіка країни потрапила у глибоку кризу, однак ситуація не безнадійна. Достатньо вдало на кризу відреагував банківський і фінансовий сектор. НБУ разом з Міністерством фінансів на початку війни прийняли ряд швидких і водночас дієвих рішень, зокрема про зворотній викуп ОВДП, жорсткі валютні обмеження, значні валютні інтервенції. Якщо говорити про міжнародну допомогу, то, на думку вченого, найбільшу вагу зараз мають гроші населення.

Визначенням збитків та потреб в інвестиціях займаються також такі міжнародні організації, як МВФ, Світовий банк, ООН, Європейська комісія, а також Міністерство економіки України. Разом вони розробляють ефективні шляхи залучення коштів для відбудови України. До прикладу, лише Світовий банк створив 7 різних фондів, через які іноземні приватні інвестори та уряди країн можуть допомагати Україні.

Мета дослідження: здійснити аналіз завданих збитків економіці України в розрізі секторів для визначення найбільш привабливих галузей для інвестицій.

Виклад основного матеріалу. Директорка МВФ К. Георгієва наприкінці минулого року заявила, що Україна потребує 42,9 млрд дол. США лише у 2024 р. [4]. Вона відзначила роботу Центрального банку країни, зокрема сміливе рішення про перехід від фіксованого курсу до режиму керування гнучкості. Для того, щоб аналізувати потреби секторів економіки країни в інвестиціях, варто розпочати із огляду наслідків війни для загальної економіки країни. На рис. 1 продемонстровано завдану шкоду за весь час війни, розрахункові витрати на відбудову та відновлення у порівнянні з реальним ВВП України.

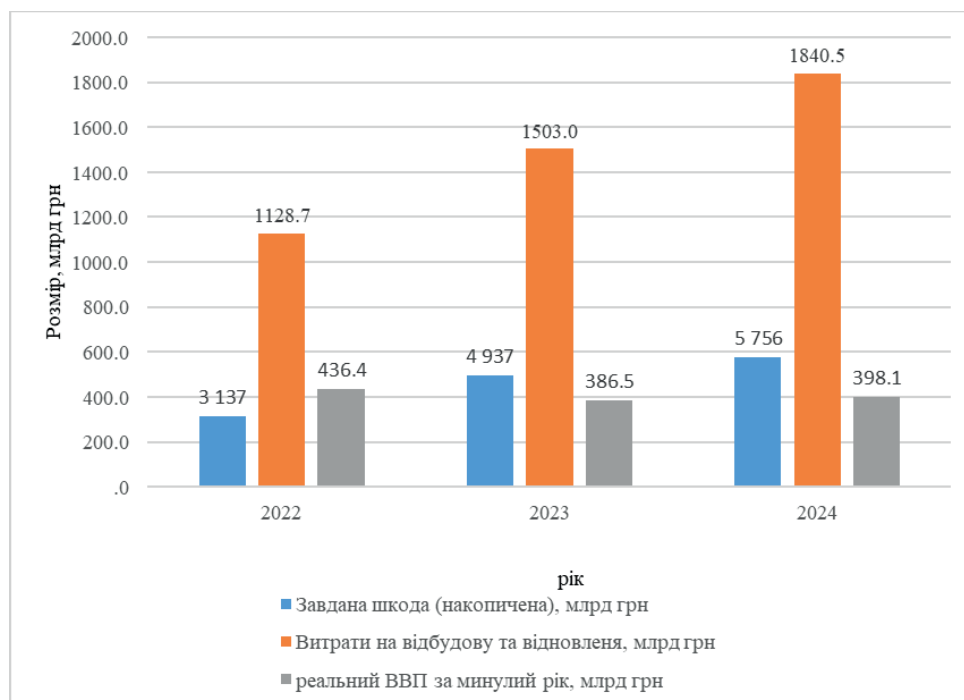

Рис. 1. Потреби економіки України в інвестиціях 2022–2024 рр., реальний ВВП, млрд грн

Джерело: складено авторами на основі [1; 5; 6].

Насамперед варто проаналізувати динаміку потреб всієї економіки країни в інвестиціях. За даними щорічного світу RDNA [5], у вересні 2022 р. Україна зазнала шкоди розміром у 3 трлн грн. У 2023 р. цей показник виріс до 5 трлн грн, а у 2024 р. – до 5,7 трлн грн. Тобто, у зв'язку з війною, щороку наша держава зазнає шкоди розміром 800 млрд грн. Варто зазначити, що з 2023 р. отримана шкода перевищує реальний ВВП України за попередній рік. У 2023 р. – на 29 %. У 2024 р. – прогнозовано на 46 %. Тому потреба допомоги для України від іноземних партнерів лише зростає.

Другий показник, який відображають у звітах RDNA – це витрати на відбудову та відновлення. У середньому, щоб відшкодувати 1 грн отриманих збитків, необхідно витратити 3 грн інвестицій.

Якщо аналізувати вже отриману допомогу від країн-союзниць, то за півтора року війни Україна отримала 165,4 млрд євро [6]. Серед найбільших союзників варто виділити США, Великобританію, Канаду, Німеччину, Австралію, Японію, та Європейські колективні інститути.

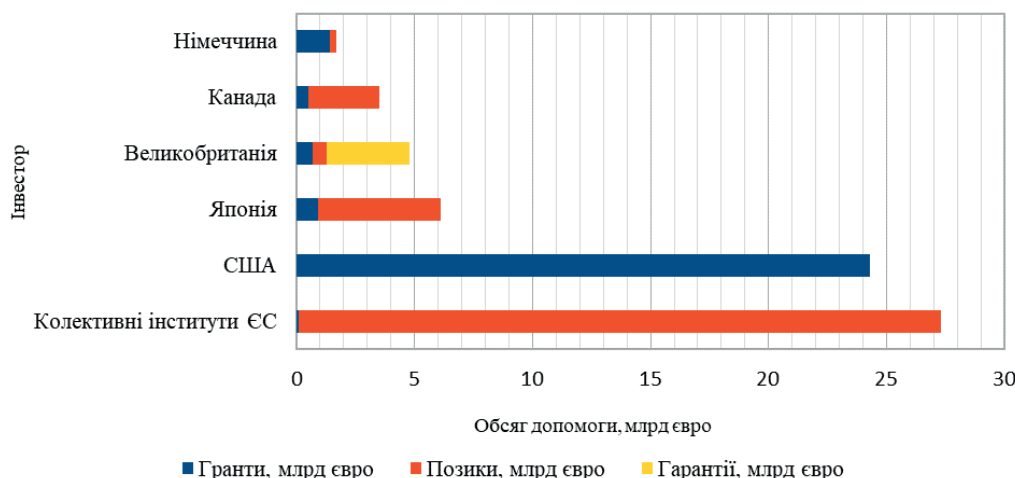

Рис. 2. Фінансова допомога для України від найбільших союзників у формі грантів, позик і гарантій до 1 червня 2023 р., млрд євро

Джерело: складено авторами на основі [7].

З рис. 2 видно, що безоплатна допомога Україні становила лише 42 % від загальних отриманих коштів. 90 % грантової допомоги держава отримала від США. Це означає, що Україні доведеться повертати половину вже одержаної підтримки на відновлення й відбудову, що ще більше затягне цей процес.

Умови війни та російське вторгнення в Україну ставлять перед її економікою великі виклики. Потрібна перебудова національної економіки для ефективної оборони та забезпечення функціонування країни. Активізація інвестиційних потоків, зокрема залучення іноземних інвестицій, є критично важливою для відновлення та розвитку економіки в часи війни та після неї.

Разом з тим, залучення іноземних інвестицій, особливо в період воєнного стану в країні, є складним процесом. Іноземні інвестори обережно підходять до цього процесу, дотримуючись визначених правил та критеріїв при виборі об'єкта, регіону, держави інвестування.

Отже, проаналізуємо, які сфери економіки країни потребують найбільших інвестицій та є найбільш привабливими для іноземних партнерів (рис. 3).

Згідно з рис. 3, найбільшої шкоди зазнали такі галузі, як житловий сектор, транспортна інфраструктура, промисловість, енергетика та сільське господарство. Ці 5 сфер економіки отримали 75 % загальної прямої шкоди від агресії росії. Ті ж самі галузі потребують найбільшої допомоги.

Рис. 3. Звіт про потреби відновлення України станом на 1 січня 2024 р., млрд дол. США

Джерело: [1].

За підрахунками Київської школи економіки [8], за два роки повномасштабної війни в Україні зруйновано 222 тис. приватних будинків, 27 тис. багатоквартирних споруд і 526 гуртожитків. Тобто, близько 20 млн осіб позбавлені житла внаслідок його прямого руйнування. Відповідно, сфера інфраструктури, зокрема житлової, насамперед потребуватиме інвестицій. Адже без необхідних умов неможливо буде проводити політику повернення українських біженців з-за кордону та внутрішньо-переміщених осіб.

Згідно зі звітами Верховної Ради, Кабінету Міністрів та Міністерства цифрової трансформації, найбільш постраждалими регіонами є Донецька, Луганська, Харківська, Київська, Чернігівська та Миколаївська області (табл. 1). Сумарно у цих 6 регіонах було зруйновано понад 1,5 тис. шкіл, 14 тис. км доріг, 600 лікарень і 55 млн м кв. житлової площі.

Тому, говорячи про потребу в інвестиціях в інфраструктуру, насамперед мається на увазі саме цивільна нерухомість. Особливо у цих шести областях. Звісно, головною умовою залучення допомоги є гарантія безпеки і цілісності як територій, так і будівель. Однак, після завершення повномасштабної фази війни сфера нерухомості буде найактивніше розвиватися, бо населення буде повертатися додому і будуть дуже вмотивовані відновлювати свої міста, села, дороги, лікарні, школи та інші соціальну й транспортну інфраструктуру.

Таблиця 1

Найбільш постраждалі регіони країни за період війни

Область	Кількість зруйнованих шкіл	Протяжність зруйнованих доріг, км	Кількість зруйнованих лікарень	Постраждала житлова площа, млн м кв.
Донецька	449	2695,2	176	17,324
Луганська	160	2959,4	20	12,021
Харківська	476	3890,8	145	9,578
Київська	167	1402,3	122	7,45
Чернігівська	125	1512	63	4,76
Миколаївська	158	1809,4	82	4,048

Джерело: складено авторами на основі [8].

Наступна сфера, яка має велику потребу та великий потенціал до інвестицій, – це галузь промисловості й торгівлі. За два роки війни вона зазнала шкоди у 16 млрд дол. США, а потреби у відновленні становлять 68 млрд дол. США. Донецька, Луганська, Запорізька, Харківська, Миколаївська, Дніпропетровська області – це ті регіони, які генерували найбільший ВВП України. І вони стали пріоритетною ціллю для ворожих обстрілів. Як наслідок, Україна лише в 2022 р. втратила 20 % свого ВВП. Міністерство фінансів оцінює падіння ВВП України у 2022 р. з 200 млрд дол. США до 161 млрд дол. США. Щоб збільшити ВВП за десять років до 1 трлн дол. США необхідний щорічний ріст ВВП на 20 %. [9]. Тобто отриманий збиток масштабний.

Звісно, частина бізнесу була релокована в західні області країни чи взагалі закордон, однак це зовсім незначна частина. Більшість промислових об'єктів та бізнесів не піддають евакуації. Тому такі області, як Рівненська, Львівська, Тернопільська, Київська та ін., отримали незначне збільшення ділової активності на другий рік війни. Та на противагу, східні та південні регіони майже позбавлені такої можливості.

Серед сфер бізнесу та торгівлі, які матимуть найбільші перспективи для розвитку й будуть привабливим для інвесторів, – це військово-промисловий комплекс, логістика та освіта.

Українці ще довго матимуть потребу в нарощенні свого військово-промислового комплексу. Значну роль у цьому процесі мають відігравати не лише державні, але й приватні підприємства. Зокрема ті, які займаються виробництвом дронів, засобів особистого захисту, пошиттям уніформи, засобів РЕБ та машин для розмінування.

Друга сфера бізнесу, яка може бути привабливою для інвесторів, – це логістика. Без якісних транспортних сполучень не буде розвиватися імпортно та експортно орієнтовані підприємства. Потреба у логістиці буде рости разом з розвитком інших галузей економіки. Вже навіть під час війни ця сфера користується значним попитом серед українців, які працюють як на вітчизняного, так і на закордонного користувача. Тобто вже напрацьовується значний досвід і база для майбутніх інвестицій у цю галузь.

Третя сфера, яка вже активно розвивається, однак ще не досягла свого максимуму в Україні, – освіта. Пандемія прискорила розвиток онлайн-навчання. Тому багато шкіл, університетів та інших закладів освіти вже були частково готові до викликів, пов'язаних з війною. Особливої популярності за останні два роки набули онлайн-курси для дорослих і студентів. Сприяли цьому такі ТНК, як Google, IBM, платформи

для навчання EdERA, CourseEra та ін. Тобто в українців за час війни можливість навчатися навіть виросла. Оскільки багато громадян втратили роботу, сфера освіти зараз є дуже привабливою для інвестицій.

Остання сфера, яку ми проаналізуємо, – це енергетика. Згідно статті YC.Market, українську енергетичну систему обслуговує близько 450 тис. спеціалістів, або 3 % населення. Водночас, енергетика є одним із найбільших платників податків і формує майже 25 % бюджету країни та 8 % ВВП. Україна розташовується на 28 місці в світі за рівнем споживання електроенергії і при цьому наші електростанції виробляють достатньо енергії, щоб її експортувати [10]. Тобто енергетична галузь має стратегічне значення для економіки України. Згідно цієї ж статті, за період війни 60 % галузі було пошкоджено чи зруйновано. Попри тяжкі умови роботи, постійні обстріли, енергетична галузь змогла експортувати електроенергію на суму 5 млрд грн у 2022 р. У 2023 р. було відремонтовано 62 % пошкоджених ТЕС, 70 % – ТЕЦ, 68 % – гідроелектростанцій.

Позитивну динаміку у галузі енергетики відзначила так само Європейська комісія щодо виконання Україною умов на шляху до членства в ЄС [11].

Насамперед Україна ефективно реформує енергетичне законодавство, яке все більше відповідає європейським стандартам. Відбувається лібералізація вітчизняного ринку енергоносіїв.

По-друге, Україна виконала всі технічні вимоги щодо системи передачі електроенергії ENTSO-E. Це друга вимога до української енергетичної системи задля інтеграції в ЄС. У цьому плані ми значно випередили інших претендентів на вступ в ЄС.

По-третє, українські енергостанції майже повністю перейшли на американське паливо. Цей процес зайняв близько десяти років. Однак зараз більш ніж половина атомних реакторів використовують паливо Westinghouse, а не «росатом».

Можна сказати, що українська енергетична промисловість, попри війну, здатна підтримувати конкурентоспроможність і навіть розвиватися. Тому ця галузь навіть під час війни є досить привабливою для інвестицій.

З перешкод варто відзначити питання замінованих територій, де неможливе енергозабезпечення. Окрім цього, ЄС ставить поки що недосягну ціль у плані частки «зеленої» енергетики в галузі. Поки що відсоток відновлюваних джерел енергії в українській системі не значний. І він так само постраждав внаслідок війни.

Звичайно, що, крім інвестиційно-привабливих і потребуючих галузей, при виборі об'єкта інвестування потенційний інвестор також розглядає інші фактори інвестиційної привабливості країни, як-от: відсутність корупції, готовність місцевих чиновників докладати зусиль для реалізації нових проєктів, сприятлива законодавча база, підтримка державою процесів інвестування, політична та соціально-економічна ситуація в країні, правова, судова безпека й ін.

Влада України активно працює над позитивним іміджем країни, що сприяє залученню іноземних інвестицій. Цьому активно посприяли укладення угоди про Асоціацію з Європейським Союзом та статус кандидата в ЄС, курс до НАТО, проведені конференції, виступи, обговорення (наприклад, Кримська платформа, зустрічі в форматі коаліції «Рамштайн»), введення санкцій проти росії, скасування мит та квот на український експорт й ін. Розроблене та функціонує законодавство для сприяння залучення великих інвестицій, працює офіс інвестицій, агентство державно-приватного партнерства, міністерства активно залучені до програм з співробітництва з інвесторами. Зокрема, офіс інвестицій здійснює оцінку галузей економіки України щодо інвестиційної привабливості. Запроваджено електронну платформу «Advantage Ukraine», на якій інвесторам пропонуються можливості інвестування у понад 500 інвестиційних проєктів в 10 ключових галузях економіки.

Важливою угодою для України є домовленість з Багатостороннім агентством з гарантування інвестицій (MIGA) про запуск механізму страхування інвестицій під час бойових дій. Активно запроваджуються напрями розвитку індустріальних парків, бізнес-інкубаторів, договорів державно-приватного партнерства. Звичайно на порядку денному залишаються питання енергетичної та кібербезпеки, відновлення інфраструктури, безпеки життя та інфраструктури власників бізнесів.

Висновки. Україна щодня зазнає значних збитків від війни з росією. Кожна гривня завданої шкоди буде коштувати 3–4 грн відновлення. Вже станом на початок 2024 р. ситуація склалася таким чином, що отримані прямі збитки перевищують реальний ВВП країни за один рік.

Найбільших втрат зазнали такі галузі економіки України: житловий сектор, транспортна інфраструктура, промисловість, енергетика та сільське господарство. Та всі вони виявилися досить стійкими та привабливими для інвестування. Державна влада, бізнес у свою чергу роблять все можливе, аби продовжувати функціонування, розвиватись, навіть в умовах війни. Без іноземної фінансової допомоги та інвестицій неможливо подолати наслідки війни та розвивати конкурентоспроможні галузі. Тому вкладення

інвестицій у енергетичну сферу, промисловість, освіту, будівництво є як потрібними для держави для відновлення у зв'язку з воєнними діями, так і інвестиційно-привабливими для іноземних інвесторів.

Література:

1. Потреби України у відновленні оцінюють у 486 мільярдів доларів: оновлений звіт RDNA3. Міністерство відновлення. URL: <https://mtu.gov.ua/news/35306.html> (дата звернення: 15.02.2024).

Potreby Ukrainy u vidnovlenni otsynuyut' u 486 mil'yardiv dolariv: onovlenyy zvit RDNA3. Ministerstvo vidnovlennya. URL: <https://mtu.gov.ua/news/35306.html> (15 lyutoho 2024 r.). [Ukraine's recovery needs estimated at \$486 billion: updated RDNA3 report. Ministry of Recovery. URL: <https://mtu.gov.ua/news/35306.html> (February 15, 2024)]. [In Ukrainian].

2. Гринькевич О., Буняк В., Квак С., Гринькевич В. Інвестиції в системі чинників соціально-економічної безпеки та відновлення економіки регіонів України. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2023. Вип. 64. С. 33–44. URL: https://www.researchgate.net/profile/Olha-Hrynkevych-2/publication/377377446_INVESTMENTS_IN_THE_SYSTEM_OF_SOCIAL_AND_ECONOMIC_SECURITY_FACTORS_AND_RECOVERY_OF_THE_UKRAINE_REGION_ECONOMIES/links/65c15cbe1bed776ae3326528/INVESTMENTS-IN-THE-SYSTEM-OF-SOCIAL-AND-ECONOMIC-SECURITY-FACTORS-AND-RECOVERY-OF-THE-UKRAINE-REGION-ECONOMIES.pdf (дата звернення: 17.02.2024).

Hryn'kevych O., Bunyak V., Kvak S., Hryn'kevych V. Investytsiyi v systemi chynnykiv sotsial'no-ekonomichnoyi bezpeky ta vidnovlennya ekonomiky rehioniv Ukrainy. *Visnyk L'vivskoho universytetu. Seriya ekonomichna*. 2023. Vypusk 64. S. 33–44. URL: https://www.researchgate.net/profile/Olha-Hrynkevych-2/publication/377377446_INVESTMENTS_IN_THE_SYSTEM_OF_SOCIAL_AND_ECONOMIC_SECURITY_FACTORS_AND_RECOVERY_OF_THE_UKRAINE_REGION_ECONOMIES/links/65c15cbe1bed776ae3326528/INVESTMENTS-IN-THE-SYSTEM-OF-SOCIAL-AND-ECONOMIC-SECURITY-FACTORS-AND-RECOVERY-OF-THE-UKRAINE-REGION-ECONOMIES.pdf. (15 lyutoho 2024 r.). [Hrynkevich O., Bunyak V., Kvak S., Hrynkevich V. Investments in the system of factors of social and economic security and recovery of the economy of the regions of Ukraine. *Bulletin of Lviv University. The series is economical*. 2023. Issue 64. P. 33–44. URL: https://www.researchgate.net/profile/Olha-Hrynkevych-2/publication/377377446_INVESTMENTS_IN_THE_SYSTEM_OF_SOCIAL_AND_ECONOMIC_SECURITY_FACTORS_AND_RECOVERY_OF_THE_UKRAINE_REGION_ECONOMICS/links/65c15cbe1bed776ae3326528/INVESTMENTS-IN-THE-SYSTEM-OF-SOCIAL-AND-ECONOMIC-OMIC-SECURITY-FACTORS-AND-RECOVERY-OF-THE-UKRAINE-REGION-ECONOMIES.pdf (accessed February 17, 2024)]. [In Ukrainian].

3. Дмитрів В. І. Вплив повномасштабної війни на економіку України. *Восьмі Всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія: збірник наукових праць (м. Тернопіль, 15 листопада 2022 р.)*. 2022. С. 67–72. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/46218/1/%D0%94%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B2%20%D0%92.pdf> (дата звернення: 18.02.2024).

Dmytriv V. I. (2022). Vplyv povnomasshtabnoyi viyny na ekonomiku Ukrainy. *Vos'mi Vseukrayins'ki naukovi chytannya pam'yati S. I. Yuriya: zbirnyk naukovykh prats' (m. Ternopil', 15 lystopada 2022 roku)*, 67-72. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/46218/1/%D0%94%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B2%20%D0%92.pdf> (data zvernennya 18 lyutoho 2024 r.). [Dmytriv V. I. (2022). The impact of a full-scale war on the economy of Ukraine. *Eighth All-Ukrainian scientific readings in memory of S. I. Yuriy: a collection of scientific works (Ternopil, November 15, 2022)*, 67-72. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/46218/1/%D0%94%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B2%20%D0%92.pdf> (access date February 18, 2024)]. [In Ukrainian].

4. Потреби України в зовнішньому фінансуванні у 2024 р. вищі за очікувані на \$3 млрд. *Inrerfax – Україна*. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/940699.html> (дата звернення: 18.02.2024).

Potreby Ukrainy v zovnishn'omu finansuvanni u 2024 r. vyshchi za ochikuvani na \$3 mlrd. *Inrerfax – Ukrayina*. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/940699.html> (data zvernennya 18 lyutoho 2024 r.). [Ukraine's external financing needs in 2024 are higher than expected by \$3 billion. *Inrerfax – Ukraine*. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/940699.html> (access date February 18, 2024)]. [In Ukrainian].

5. Потреби України на відновлення та відбудову оцінюються у 349 мільярдів доларів США. *The World bank*. URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2022/09/09/ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-estimated-349-billion> (дата звернення: 19.02.2024).

Potreby Ukrainy na vidnovlennya ta vidbudovu otsynuyut'sya u 349 mil'yardiv dolariv SSHA. *The World bank*. URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2022/09/09/ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-estimated-349-billion> (data zvernennya 19 lyutoho 2024 r.). [Ukraine's needs for recovery and reconstruction are estimated at 349 billion US dollars. *The World bank*. URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2022/09/09/ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-estimated-349-billion> (accessed February 19, 2024)]. [In Ukrainian].

6. Богдан Т. Військово-економічна допомога Заходу: підтримувальна терапія за дефіциту ліків. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/economics/2023/07/26/567143_viyskovoekonomichna_dopomoga.html (дата звернення: 19.02.2024).

Bohdan T. Viys'kovo-ekonomichna dopomoha Zakhodu: pidtrymuval'na terapiya za defitsytu likiv. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/economics/2023/07/26/567143_viyskovoekonomichna_dopomoga.html (data zvernennya 19 lyutoho 2024 r.). [Bohdan T. Military and economic aid to the West: maintenance therapy for drug shortages. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/economics/2023/07/26/567143_viyskovoekonomichna_dopomoga.html

https://lb.ua/economics/2023/07/26/567143_viyskovoekonomichna_dopomoga.html (access date February 19, 2024)]. [In Ukrainian].

7. Дубровенко А. Два роки війни – які збитки України від вторгнення РФ та рейтинг найбільш постраждалих областей. *Новини Live*. URL: <https://fin.novyny.live/dva-roki-viini-iaki-zbitki-ukrayini-vid-vtorgnennia-rf-ta-reiting-naibilsh-postrazhdalikh-oblastei-154222.html> (дата звернення: 19.02.2024).

Dubrovenko A. Dva roky viyny – yaki zbytky Ukrayiny vid vtornhennya RF ta reytynh naybil'sh postrazhdalikh oblastey. *Novyny Live*. URL: <https://fin.novyny.live/dva-roki-viini-iaki-zbitki-ukrayini-vid-vtorgnennia-rf-ta-reiting-naibilsh-postrazhdalikh-oblastei-154222.html> (data zvernennya 19 lyutoho 2024 r.). [Dubrovenko A. Two years of war what are the losses of Ukraine from the invasion of the Russian Federation and the rating of the most affected regions. *News Live*. URL: <https://fin.novyny.live/dva-roki-viini-iaki-zbitki-ukrayini-vid-vtorgnennia-rf-ta-reiting-naibilsh-postrazhdalikh-oblastei-154222.html> (access date February 19, 2024)]. [In Ukrainian].

8. План відновлення України. *Відновлення України*. URL: <https://recovery.gov.ua/> (дата звернення: 19.02.2024).

Plan vidnovlennya Ukrayiny. *Vidnovlennya Ukrayiny*. URL: <https://recovery.gov.ua/> (data zvernennya 19 lyutoho 2024 r.). [Ukraine recovery plan. *Restoration of Ukraine*. URL: <https://recovery.gov.ua/> (access date February 19, 2024)]. [In Ukrainian].

9. Україна ставить мету наростити доларовий ВВП у 6,2 раза за десять років – конференція у Лондоні. *Українська правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/06/21/701428/> (дата звернення: 22.02.2024).

Ukrayina stavyt' metu narostyty dolarovyy VVP u 6,2 raza za desyat' rokiv – konferentsiya u Londoni. *Ukrayins'ka pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/06/21/701428/> (data zvernennya 22 lyutoho 2024 r.). [Ukraine aims to increase the dollar GDP by 6.2 times in ten years – conference in London. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/06/21/701428/> (access date February 22, 2024)]. [In Ukrainian].

10. Електроенергетика України: стан і перспективи. *YC market*. URL: <https://blog.youcontrol.market/ieliektroienierghietika-ukrayini-stand-i-pierspiektivi/#%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96-%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0-%D1%82%D0%B0-%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96> (дата звернення: 25.02.2024).

Elektroenerhetyka Ukrayiny: stan i perspektyvy. *YC market*. URL: <https://blog.youcontrol.market/ieliektroienierghietika-ukrayini-stand-i-pierspiektivi/#%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96-%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0-%D1%82%D0%B0-%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96> (data zvernennya 25 lyutoho 2024 r.). [Electric power industry of Ukraine: state and prospects. *YC market*. URL: <https://blog.youcontrol.market/ieliektroienierghietika-ukrayini-stand-i-pierspiektivi/#%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96-%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0-%D1%82%D0%B0-%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96> (date of application February 25, 2024)]. [In Ukrainian].

11. Демченко Я. Як війна в Україні вплинула на перерозподіл енергоресурсів у світі. *Українська правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/12/13/707667> (дата звернення: 25.02.2024).

Demchenko YA. Yak viyna v Ukrayini vplynula na pererozpodil enerhoresursiv u sviti. *Ukrayins'ka pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/12/13/707667> (data zvernennya 25 lyutoho 2024 r.). [Demchenko Ya. How the war in Ukraine affected the redistribution of energy resources in the world. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/12/13/707667> (access date February 25, 2024)]. [In Ukrainian].

Отримано: 20 лютого 2024 р.

Прорецензовано: 11 березня 2024 р.

Прийнято до друку: 15 березня 2024 р.

e-mail: liutyi@knu.ua

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-3249-002X>ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0009-0005-8418-2212>

DOI: 10.25264/2311-5149-2024-32(60)-88-94

Лютий І. О., Зайчикова В. В., Кедь В. В. Особливості боргової політики та критерії боргової безпеки в умовах військової агресії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2024. № 32(60). С. 88–94.

УДК: 336

JEL-класифікація: E 44, H 81, H 60

Лютий Ігор Олексійович,*доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів
Київського національного університету імені Тараса Шевченка***Зайчикова Віталіна Вікторівна,***кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри фінансів
Київського національного університету імені Тараса Шевченка***Кедь Володимир Володимирович,***магістр економічного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка***ОСОБЛИВОСТІ БОРГОВОЇ ПОЛІТИКИ ТА КРИТЕРІЇ БОРГОВОЇ БЕЗПЕКИ
В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ**

У статті проведено аналіз боргової політики України за 2013–2022 рр. Проаналізовано показники, що визначають критичний стан державного боргу, обсяг якого особливо зростає у період фінансових криз, яких лише за останнє десятиліття в Україні було три. В результаті цього фінансова система України не встигає подолати наслідки фінансових криз і забезпечити зростання економіки, що вимагає обґрунтування нових пріоритетів боргової політики держави. Система індикаторів боргової безпеки характеризує спроможність фінансової системи обслуговувати власні боргові зобов'язання. У статті розраховано індикатори боргової безпеки, проведено порівняння відповідно до їх граничних значень.

Ключові слова: фінансова політика, боргова політика, державний борг, боргова безпека, індикатори боргової безпеки.

Ihor Lyutyi,*Doctor of Economics, Professor, Director of the Department
of Finance of Taras Shevchenko Kyiv National University***Vitalina Zaichykova,***Candidate of Economics, Senior Staff Scientist, associate professor of the Department of Finance
of Taras Shevchenko Kyiv National University***Volodymyr Ked,***master of economic faculty of Taras Shevchenko Kyiv National University***PECULIARITIES OF DEBT POLICY AND DEBT SECURITY CRITERIA
UNDER MILITARY AGGRESSION**

The article delves into Ukraine's debt policy over the years 2013–2022, highlighting the critical condition of state debt which notably worsens during financial crises. Ukraine faced three such crises in the last decade alone, revealing that its financial system struggles to recover from these crises and stimulate economic growth. This situation underscores the necessity for reevaluating the priorities of the nation's debt policy. The piece introduces a set of debt security indicators designed to assess the financial system's capacity to manage its debt obligations. These indicators have been calculated and assessed against their threshold values.

Amidst ongoing military aggression and constrained budget revenues, securing financing for Ukraine's recovery and reconstruction projects becomes a paramount state policy objective. This includes financing for the state budget through foreign loans and grant aid, aimed at restoring critical infrastructure, bolstering economic and energy sectors, among others. In the reconstruction context, the article discusses the mobilization of financial resources to swiftly revive Ukraine's economy, leveraging a balanced approach to donor support and domestic borrowing. It highlights the significance of debt policy, particularly the use of military bonds as a major revenue source, demonstrating their effectiveness in the current fiscal landscape.

Keywords: financial policy, debt policy, public debt, debt security, indicators of debt security.

Постановка проблеми. Особливості боргової політики та критерії боргової безпеки держави в сучасних умовах в Україні суттєво відрізняються від боргової політики за мирних умов. За останнє десятиліття фінансова система України пережила три системні кризи 2014 р., 2020 р. та 2022 р., які охоплювали такі складові: фінансові, інфляційні, політичні чинники у 2014 р., економічні наслідки, спричинені світовою епідемією у 2019 р., а також обумовлені повномасштабним вторгненням у 2022 р. Військова агресія спричинила втрату підприємств, що залишилися на окупованих територіях, збитки банків через відмову боржників на окупованих територіях погасити свої борги та інші негативні наслідки, які впливали також і на боргову безпеку держави.

В умовах триваючої військової агресії та обмежених доходів бюджету, для реалізації проектів з відновлення та відбудови України фінансування державного бюджету за рахунок іноземного кредитування та грантової допомоги залишається одним із пріоритетних завдань державної політики та спрямовується на впровадження проектів з відновлення критичної інфраструктури, підтримку енергетичного сектору тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням рівня боргової політики країни займаються українські науковці: О. І. Барановський [1], Т. П. Богдан [2], В. В. Лісовенко [3], І. О. Лютий [4; 5], Н. С. Педченко [6] та ін. У своїх дослідженнях вони приділяють увагу питанням боргової політики, розглядають сутність боргової безпеки, порядок оцінки її індикаторів та особливості впливу боргової політики на фінансову систему держави.

Мета дослідження: на основі узагальнення особливостей боргової політики у довоєнний період та після військової агресії, аналізу розрахункових показників оцінки боргової безпеки України за останні 10 років розробити пропозиції щодо удосконалення стратегічних засад боргової політики України.

Виклад основного матеріалу. Боргова політика, яка використовувалася за умов мирного стану, не відповідає потребам держави в умовах військової агресії. Кризові явища впливають на недостатність фінансових ресурсів, які необхідні державі для фінансування видатків щодо виконання поставлених перед нею завдань та рівень дефіциту державного бюджету. З введенням військового стану відбулося збільшення видатків державного бюджету в 2022 р. на сектор безпеки й оборони удев'ятеро порівняно з показниками 2021 р. до 1142,9 млрд грн. Зважаючи на це, Уряд України співпрацює в рамках двосторонніх та багатосторонніх угод з країнами-партнерами, міжнародними фінансовими інституціями, як-от: Світовий банк, Міжнародний валютний фонд та іншими, випускає державні облігації, в результаті чого державні борги зростають. Значні розміри державного та гарантованого державою боргу можуть створити загрози національній безпеці, особливо таким її складовим, як бюджетна та фінансова безпеки у цілому та спричинити виникнення боргових криз, ознаками яких є перевищення допустимого рівня державного боргу та неможливість його своєчасного та повного обслуговування й погашення. Наявність значних видатків на обслуговування державного боргу України та витрат на його погашення спричинило додаткове фінансове навантаження в системі державних фінансів. Зростання боргового навантаження підвищує ризики рефінансування, обумовлює подальше скорочення соціальних та економічних видатків державного бюджету, що в цілому спотворює макроекономічне середовище, уповільнює економічне зростання та утворює значні фіскальні дисбаланси публічних фінансів.

Боргова політика в Україні визначається двома основними стратегічними документами: Середньостроковою стратегією управління державним боргом на 2021–2024 рр. та річною програмою управління боргом. Середньострокова стратегія управління державним боргом оцінює поточну ситуацію та динаміку державного боргу та визначає цілі, завдання та заходи на середньострокову перспективу. Для забезпечення ліквідності казначейства та здійснення щорічних погашень боргу ухвалюється щорічна програма управління боргом. Середньострокова стратегія управління державним боргом містить інформацію про динаміку державного боргу та боргу, гарантованого державою, але не має інформації про внутрішній борг, який був би необхідним для прогнозування загального державного боргу. Однією з причин цього недоліку є відсутність повної відповідності міжнародним стандартам, тобто Європейській системі рахунків ESA 2010, визначень державного боргу в законодавстві. Законодавство України не зараховує внутрішній борг у визначення державного боргу, як того вимагає ESA 2010. У законодавчій базі наявні вимоги та обмеження щодо запозичень на центральному та місцевому рівнях. Щорічно законом України про Державний бюджет визначаються ліміти річних запозичень центрального уряду. Частина 3 статті 18 Бюджетного кодексу України встановлює ліміт загального обсягу місцевого боргу та гарантованого боргу в кінці бюджетного періоду на рівні 200 % середньорічного обсягу доходів загального фонду місцевого бюджету, які надійшли за три попередні бюджетні періоди [12]. Звітність про державний борг містить борги органів місцевого самоврядування та фондів соціального страхування. У довоєнний період публікувалися відповідні звіти про виконання. Державні підприємства звітують про свою заборгованість щокварталу, але консолідований звіт усіх державних підприємств відсутній. Слід зазначити, що через

воєнний стан оприлюднення фінансових звітів, зокрема про борг, з березня 2022 р. призупинено. Середньострокова стратегія управління державним боргом встановлює цільовий показник боргу на середньострокову перспективу. Цільового показника боргу не було досягнуто через пандемію COVID-19 у 2020 р. і, тим більше, через початок у 2022 р. широкомасштабної збройної агресії. Однак, хоча цільові показники виконання боргу не досягнуті, рівень боргу залишається на розумному рівні порівняно із середнім показником по державах-членах ЄС. Цільовий показник боргу на 2020 р., визначений Середньостроковою стратегією управління державним боргом на 2019–2022 рр., становив 47 %, а в результаті він сягнув 53,8 %. В той же час, слід зазначити, що ця стратегія не враховувала реалій війни і наслідків військової агресії.

На 2022 р. цільовий показник боргу, визначений Середньостроковою стратегією управління державним боргом на 2021–2024 рр., становив 50,8 %, сягнувши в результаті 71,5 % [7, с. 176]. Дію фінансових правил призупинено через воєнний стан, а тому індикатори, пов'язані з різницею між виконанням боргу та цільовим показником, а також рівнем боргу як частки ВВП, в оцінці 2023 р. не враховуються [7, с. 175] міжнародними інституціями.

Узагальнення особливостей боргової політики у довоєнний період та після військової агресії засвідчив, що в практиці державного регулювання використовуються показники оцінки боргової безпеки України (табл. 1).

Таблиця 1

Порогові значення індикатора боргової безпеки держави та його ваговий коефіцієнт

Назва індикатора	Значення індикаторів					Ваговий коефіцієнт
	Оптимальне	Задовільне	Незадовільне	Небезпечне	Критичне	
Індекс ЕМВІ+Україна	200	300	500	700	1000	0,1778

Джерело: складено на основі [8].

Індикатори оцінки рівня боргової безпеки наведені в табл. 2.

Таблиця 2

Індикатори боргової безпеки України в динаміці у 2018–2022 рр.

Рік	Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, %	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, %	Середньо зважена дохідність ОВДП на первинному ринку, %	Індекс ЕМВІ+Україна	Відношення офіційних міжнародних резервів до валового зовнішнього боргу, %
2018	60,9	87,7	17,8	571,0	18,2
2019	50,3	79,2	16,9	547,0	20,8
2020	60,8	80,8	10,2	1011,9	23,2
2021	48,9	64,9	11,3	1084,9	23,8
2022	82,7	81,5	18,7	1066,5	21,7

Джерело: складено на основі [9], [10], [11].

Аналіз індикаторів боргової безпеки в країні за 2018–2022 рр. дає підстави стверджувати, що особливістю, яка визначає боргову політику останнього десятиліття, є тенденція до значного зростання рівня боргового навантаження.

Зазначимо, що згідно Постанови Кабінету Міністрів України «Середньострокова стратегія управління державним боргом на 2019–2022 роки» [13] прогнозне співвідношення загального обсягу державного боргу до ВВП на кінець 2022 р. не мало перевищувати 42,4 %. Згідно Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2024–2026 роки» співвідношення державного боргу до ВВП становило 43,3 % у 2021 р., 71,6 % у 2022 р., 67,1 % у червні 2023 р. [14, с. 3].

Кризові явища у економічній та соціальній сферах, що виникали у 2014–2022 рр., посилювали тенденції значного підвищення загального обсягу державного боргу, що, в свою чергу, негативно вплинуло на рівень боргової безпеки держави. Середньозважена дохідність державних облігацій на первинному ринку показує, як відсоткові ставки за облігаціями державних позик впливають на вартість обслуговування державного боргу. У 2016 р., 2017 р. та 2020 р. рівень дохідності державних облігацій на первинному ринку опустився дещо нижче критичного значення, в якому цей показник перебував в інші роки. Індекс ЕМВІ (Emerging Markets Bond Index) характеризує обіг облігацій, розміщених на світовому ринку, і лише протягом 2016–2019 рр. значення показника не перевищувало критичного рівня. Найкритичніше значення цього показника становило 2375 балів у 2015 р. та перевищувало критичне значення більш ніж у 2 рази.

Боргова політика держави в частині поповнення золотовалютних резервів характеризується співвідношенням обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу. Цей індикатор є стимулятором, тобто зменшення його рівня є негативним явищем для боргової безпеки та показує, якою мірою валовий зовнішній борг може бути профінансований міжнародними золотовалютними резервами. Хоча цей індикатор демонструє позитивну тенденцію до зростання протягом 2015–2022 рр., однак, лише починаючи з 2019 р., вдалося подолати його критичний рівень у 20 %. У 2022 р. зафіксоване незначне зниження, яке відбулося внаслідок скорочення міжнародних резервів порівняно із 2021 р. У 2023 р. за рахунок значного обсягу фінансової допомоги від країн-партнерів та міжнародних фінансових організацій Національному банку України вдалося збільшити обсяги золотовалютних резервів.

Розгляд основних критеріїв та показників боргової безпеки держави (табл. 3) дозволяє зробити висновок про критичний стан боргової безпеки держави та необхідність подальшого удосконалення боргової політики в Україні.

Таблиця 3

Динаміка нормалізованих значень індикаторів боргової безпеки України за 2013–2022 рр.

Рік	Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, %	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, %	Середньо зважена дохідність ОВДП на первинному ринку, %	Індекс ЕМВІ+ Україна	Відношення офіційних міжнародних резервів до валового зовнішнього боргу, %
2013	0,6320	0,1806	0,1692	0,3580	0,1440
2014	0,1707	0,1461	0,1447	0,0898	0,0600
2015	0,1511	0,1069	0,1294	0,0842	0,1120
2016	0,1481	0,1150	0,3800	0,2933	0,1370
2017	0,1671	0,1347	0,2500	0,5290	0,1610
2018	0,1970	0,1596	0,1236	0,5260	0,1820
2019	0,3940	0,1768	0,1302	0,5530	0,2100
2020	0,1974	0,1733	0,2800	0,1976	0,2400
2021	0,4220	0,3020	0,1947	0,1843	0,2475
2022	0,1451	0,1718	0,1176	0,1875	0,2225

Джерело: складено на основі [8].

Отже, боргова політика є важливою складовою фінансової політики держави. Взаємозв'язок монетарної, бюджетної та боргової політики, погодження умов внутрішніх запозичень усіма фінансовими інституціями держави сприятиме формуванню узгоджених та взаємовигідних умов на фінансовому ринку. Структура фінансування державного бюджету за основними джерелами вказує на пріоритетність боргової політики в частині такого фінансового інструменту, як військові облігації, що довів свою ефективність та є другим за обсягом надходжень.

Загальний обсяг фінансування державного бюджету у 2023 р. становив 2,122,227 млн грн [15]. Основними джерелами фінансування державного бюджету у 2023 р. є військові облігації – 566,116 млн грн, або 27 %, а також двосторонні кредити і гранти. Зокрема, обсяг надходжень у 2023 р. становив від Європейського Союзу – 714,810 млн грн, або 34 %, від США грант – 400,459 млн грн, або 19 %, від Міжнародного валютного фонду 164,012 млн грн, або 8 %, Японії (гарантія і 233 млн дол. грант) – 134,262 млн грн, або 6 %, Канада – 64,235 млн грн, або 3 %, Велика Британія гарантії – 36,269 млн грн або Світовий банк – 24,142 млн грн, або 1 % [15].

Бюджетну політику України у 2024–2026 рр. спрямовано на забезпечення фінансової стабільності та боргової стійкості, посилення довіри суспільства до держави. Зокрема, вживатимуться заходи щодо зменшення рівня дефіциту державного бюджету, що зазнав суттєвого збільшення у 2022 і 2023 рр., як захід фінансового забезпечення протистояння збройній агресії російської федерації проти України [16, с. 2]. В перспективі, на 2025 р. передбачено залучити запозичення в обсязі 84,9 млрд грн, а на 2026 р., відповідно, 60,4 млрд грн в рамках угод з міжнародними фінансовими інституціями на здійснення інвестиційних проектів [16, с. 27]. Міжнародними партнерами України застосовано декілька інституційних механізмів залучення фінансування, наприклад: Світовим банком було засновано трастовий фонд з допомоги, відновлення, реконструкції та реформ і спеціальну програму з відновлення України та подолання кризи; Європейським інвестиційним банком в рамках «Ініціативи ЄС для України» утворено фонд інвестицій в державному і приватному секторах; Європейським банком реконструкції та розвитку буде надано фінансові гарантії та інвестиційні гранти для розвитку української економіки в межах Антикризисного фонду;

Банком розвитку Ради Європи на період до 2027 року буде виділено фінансування у сфері охорони здоров'я та житлової політики для громадян України [16, с. 27].

Згідно Стратегії управління державним боргом на 2024–2026 рр. у середньостроковій перспективі Україна продовжить фокусуватись на залученні фінансування з найнижчою можливою вартістю і одночасним обмеженням ризиків. У зв'язку з цим було визначено три основні цілі управління державним боргом: перша, залучення зовнішнього довгострокового пільгового фінансування та максимізація частки грантів офіційного сектору; друга, продовження розвитку міцних взаємовідносин з інвесторами та сприяння розвитку внутрішнього ринку капіталу; третя, мінімізація ризику рефінансування [14, с. 2].

Граничний обсяг надання державних гарантій, які надаються на підставі рішень Кабінету Міністрів України, на 2025–2026 роки буде визначено на рівні, що не перевищуватиме 3 (три) відсотків планових доходів загального фонду державного бюджету відповідного бюджетного періоду. Граничний обсяг надання державних гарантій, які надаються на підставі міжнародних договорів України, на 2025–2026 роки визначатиметься законом про Державний бюджет України на відповідний бюджетний період. З огляду на дефіцит внутрішніх ресурсів, спричинений повномасштабним вторгненням російської федерації, та відсутність альтернативних джерел фінансування державного бюджету, крім державних запозичень, орієнтирами на 2025–2026 роки залишається збереження темпів приросту державного боргу на рівні, що не перевищує темпів приросту ВВП. На 2025–2026 роки передбачено фіскальний простір у сумі 154 328,6 млн грн у 2025 році та 27 615,6 млн грн у 2026 році. Ці кошти буде розподілено під час підготовки Державного бюджету України на плановий рік та Бюджетної декларації в наступних планових періодах насамперед на капітальні видатки головним розпорядникам коштів державного бюджету, реформування державного управління тощо [16, с. 28–30].

Українськими вченими пропонується розробити міжнародний протокол списання заборгованості країн, що постраждали від збройної агресії, в якому «визначити умови списання значної частини зовнішнього боргу, відтермінування оплати решти боргу та зниження ставок обслуговування боргу за єврооблігаціями», також пропонується «реструктуризація внутрішнього боргу має передбачати зниження рівня доходності за ОВДП, але здійснити її можна лише за умови зміни монетарної політики» [17, с. 166].

Таким чином, фінансова політика та її важлива складова – боргова політика – має втілювати «ієрархічну структуру цілей, а саме: стратегічні, проміжні, тактичні» [18]. Ефективність і здатність відстоювати національні інтереси в умовах протистояння сучасним викликам, зокрема військовій агресії, забезпечення стабільного функціонування фінансової системи України є необхідною передумовою реалізації фінансової політики в діяльності урядових інститутів.

Висновки. Пріоритетним напрямом в умовах військової агресії в контексті підтримки на належному рівні фінансової безпеки держави є стабілізація та збалансування джерел зовнішнього та внутрішнього фінансування в рамках поточної боргової політики держави. В умовах військової агресії в Україні посилюються загрози збільшення боргового навантаження та зниження можливостей його рефінансування за рахунок внутрішніх ресурсів. За підсумками 2023 р., МВФ прогнозує обсяг державного та гарантованого державою боргу України на рівні ВВП. Станом на кінець 2022 р. загальна сума державного боргу України вже становила 111,3 млрд дол. США, а частка зовнішнього боргу перевищила 60 %. Показники оцінки стану державного боргу перевищують нормативні значення, а індекс боргової безпеки досяг критичного рівня. Витрати на погашення та обслуговування державного боргу і далі тиснутимуть на Державний бюджет України, що відволікатиме значні фінансові ресурси від відновлення економіки держави після завершення війни. За цих умов можна розглядати такі шляхи оптимізації боргового навантаження: продовження сумлінного обслуговування державного боргу; погашення частини зобов'язань, особливо за українськими єврооблігаціями; досягнення взаєморозуміння з міжнародним партнером у призупиненні та/або повному погашенні (зокрема списання) платежів за міжнародними боргами України. Реструктуризація державного боргу, що є питанням права українського народу на незалежну державу [18, с. 61].

Як зазначено в стратегічних документах Уряду України, основною метою в управлінні державним боргом у середньостроковій перспективі буде залучення необхідного фінансування державного бюджету за найнижчої можливої вартості з урахуванням можливих ризиків шляхом: реалізації прозорої та передбачуваної політики управління державним боргом та гарантованим державою боргом, продовження тісної співпраці з міжнародними партнерами; проведення правочинів з державним зовнішнім боргом; здійснення заходів для розвитку внутрішнього ринку державних цінних паперів; співпраці з міжнародними рейтинговими агентствами; забезпечення дотримання плану державних запозичень; вчасного виконання всіх боргових зобов'язань. Фінансування дефіциту державного бюджету забезпечується шляхом здійснення державних зовнішніх запозичень та розширення внутрішнього ринку запозичень [14].

Пріоритетом боргової політики в умовах військової агресії є нагальна потреба збільшення обсягів державного кредиту в контексті покриття дефіциту бюджету та забезпечення доступного фінансування оборонної галузі. У контексті відбудови, процес мобілізації фінансових ресурсів на потреби швидкого відновлення економіки України базується на збалансованому використанні інструментів донорської підтримки України та внутрішніх державних запозичень.

Література:

1. Барановський О. І. Дослідження теоретичних засад боргової безпеки держави. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2016. № 1 (47). Т. 1. С. 327–337.
2. Baranovskij, O.I. (2016). Doslidzhennya teoretichnih zasad borgovoyi bezpeki derzhavi [Study of the theoretical foundations of the state's debt security] *Naukovij visnik Uzhgorodskogo universitetu. Seriya «Ekononika» – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. «Economy series»*. [Scientific Herald of Uzhhorod University, Series: economic], 1(47) Volume 1, 327-337 [in Ukraine].
3. Богдан Т. П. Боргова безпека та її роль у гарантуванні фінансової стабільності. *Вісник Національного банку України*. 2012. № 4. С. 8–15.
4. Bogdan, T. P. (2012). Borgova bezpeka ta yiyi rol u garantuvanni finansovoyi stabilnosti [Debt security and its role in guaranteeing financial stability] *Visnik Nacionalnogo banku Ukrainy* [Bulletin of the National Bank of Ukraine]. № 4, 8-15 [in Ukraine].
5. Лісовенко В. В. Державний борг: концептуальні засади та макроекономічні аспекти. *Фінанси України*. 2014. № 12. С. 7–31.
6. Lisovenko, V.V. (2014). Derzhavnij borg: konceptualni zasadi ta makroekonomichni aspekti [Public debt: conceptual foundations and macroeconomic aspects] *Finansi Ukrainy* [Finances of Ukraine], 12, 7–31 [in Ukraine].
7. Лютий І. О., Терес Ю. С. Реалізація боргової політики в країнах ЄС: уроки для України. *Світ фінансів*. 2018. № 4. С. 7–19.
8. Lyutyu I., Teres Yu. (2018) Realizatsiya borgovoi polityky v krajinah ES: uroky dlja Ukrainy. [Debt policy implementation in EU countries: lessons for Ukraine]. *Svit finansiv*. [World Of Finance], Vyp. 4, 7-19. [in Ukrainian]
9. Lyutyu I. (2019) Monitoring of Key Indicators of the State Debt of Ukraine: Modern Trends/ I. Lyutyu, Y. Nakonechna, L. Demydenko //Globalization And Business, № 8, 34-43.
10. Lyutyu I. (2019) Monitoring of Key Indicators of the State Debt of Ukraine: Modern Trends/ I. Lyutyu, Y. Nakonechna, L. Demydenko //Globalization And Business, № 8, 34-43.
11. Педченко Н. С., Гусаковська Т. О. Підходи до оцінки рівня боргової безпеки держави. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка»*. 2020. № 3. С. 319–326. DOI: 10.21272/1817-9215.2020.
12. Pedchenko, N.S., & Husakovska, T.O. (2020) Pidkhody do otsinky rivnia borhovoї bezpeky derzhavy [Approaches to Assessing the Level of Government Debt Security] *Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu. Seriya «Ekononika»* [Bulletin of Sumy State University. “Economy» series], № 3, 319-326 DOI: 10.21272/1817-9215.2020. [in Ukraine].
13. Державне управління в Україні. Оцінювання на відповідність Принципам державного управління. Моніторингові звіти Програми SIGMA. ОЕСР. 2024. 218 с.
14. Derzhavne upravlinja v Ukraini. Otcinjuvannya na vidpividnist Pryntsypam derzhavnoho upravlinja. Monitoringovi zvyty Programy SIGMA. OESR, 2024, 218 s. [in Ukrainian].
15. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (2013, October, 29).
16. Nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy «Pro zatverdzhennia Metodichnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy» [Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine of «On the approval of Methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine»]. <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>> [in Ukrainian].
17. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/primaryovdp-chart>.
18. Ofitsiyniy sait Natsionalnoho banku Ukrainy [Official website of the National Bank of Ukraine]. <<https://bank.gov.ua/ua/markets/primaryovdp-chart>> [in Ukrainian].
19. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/foreigndebt/>.
20. Ofitsiyniy sait Ministerstva finansiv Ukrainy [Official website of the Ministry of Finance of Ukraine]. <<https://index.minfin.com.ua/ua/economy/foreigndebt/>> [in Ukrainian].
21. Ukraine – Emerging Market Bond Index (JPM Total Return Index). World Data Atlas. World Bank // knoema. <<https://knoema.com/WBGEM2022Mar/worldbank-global-economic-monitor?tsId=1040920>>.
22. «Ukraine – Emerging Market Bond Index (JPM Total Return Index). World Data Atlas. World Bank». knoema. <<https://knoema.com/WBGEM2022Mar/worldbank-global-economic-monitor?tsId=1040920>>.
23. Бюджетний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (2010, липень, 8).
24. Biudzhetni kodeks Ukrainy [Budget Code of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>>. (2010, July, 8). [in Ukrainian].
25. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2019–2022 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2019-%D0%BF#Text> (2019, червень, 5).

Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Serednostrokovoi stratehii upravlinnia derzhavnym borhom na 2019-2022 roky» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the Medium-Term Strategy for State Debt Management for 2019-2022»], <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2019-%D0%BF#Text>>. (2019, 5 June). [in Ukrainian].

14. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2024–2026 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1117-2023-%D0%BF#Text> (2023, жовтень, 27).

Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Serednostrokovoi stratehii upravlinnia derzhavnym borhom na 2024-2026 roky» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the Medium-Term Strategy for State Debt Management for 2024-2026»] <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1117-2023-%D0%BF#Text>>. (2023, October, 27). [in Ukrainian].

15. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435.

Ministerstvo finansiv Ukrainy. [State Statistics Service of Ukraine]. <https://mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435>. [in Ukrainian].

16. Міністерство фінансів України. Показники Державного бюджету на 2025–2026 роки. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9F%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%94%D0%91%D0%A3_2025_2026.pdf.

Ministerstvo finansiv Ukrainy. [State Statistics Service of Ukraine]. Pokaznyky Derzhavnogo budzhety na 2025-2026 roky [Indicators of State budget for 2025–2026]. <https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9F%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%94%D0%91%D0%A3_2025_2026.pdf>. [in Ukrainian].

17. Павленко Н. В. Боргова безпека України в умовах воєнного конфлікту. *Право і безпека*. 2023. № 3 (90). С. 154–168. <<https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.13>>.

Pavlenko N. (2023) Borgova bezpeka Ukrainy d umovah voennogo konfliktu. [Ukraine's debt security in the context of military conflict] *Pravo I bezpeka*. [Law and Safety], № 3 (90), 154–168. <<https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.13>>. [in Ukrainian].

18. Лютий І. О. Фінансова політика: сучасні виклики та суперечності реалізації в Україні. *Фінанси України*. 2020. № 5. С. 50–62. <<https://doi.org/10.33763/finukr2020.05.050>>.

Lyutyu I. (2020) Finansova polityka: suchasni vyklyky ta superechnosti realizatsii v Ukraini. [Financial Policy: Modern Challenges and Contradictions of Implementation in Ukraine], *Finansi Ukrayini* [Finances of Ukraine], № 5, 50-62. <<https://doi.org/10.33763/finukr2020.05.050>>. [in Ukrainian].

Отримано: 20 лютого 2024 р.

Прорецензовано: 14 березня 2024 р.

Прийнято до друку: 20 березня 2024 р.

e-mail: nataliya.mamontova@oa.edu.ua

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-2477-6335>

e-mail: mariia.tataryn@oa.edu.ua

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0009-0004-9180-4887>

DOI: 10.25264/2311-5149-2024-32(60)-95-101

Мамонтова Н. А., Татарин М. О. Оподаткування ІТ-сектору в Україні: особливості та сучасні тенденції. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острого : Вид-во НаУОА, березень 2024. № 32(60). С. 95–101.

УДК: 336.2

JEL-класифікація: H25

Мамонтова Наталія Анатоліївна,

доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, обліку і аудиту
Національного університету «Острозька академія»

Татарин Марія Олегівна,

студентка економічного факультету, спеціальність «Облік і оподаткування»
Національного університету «Острозька академія»

**ОПОДАТКУВАННЯ ІТ-СЕКТОРУ В УКРАЇНІ:
ОСОБЛИВОСТІ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ**

У дослідженні розкрито питання розвитку ІТ-сектора в Україні та досліджено динаміку кількості зареєстрованих юридичних та фізичних осіб, які здійснюють діяльність за відповідними КВЕДами. Відзначено, що на цей момент ІТ-сфера – одна з пріоритетних секторів розвитку економіки України. Наголошено на важливості врегулювання питання податкового тягаря на цей бізнес. Проаналізовано оподаткування ІТ-сфери та всі зміни, які були впроваджені впродовж останніх десяти років, а саме впровадження пільги, яка звільняє ІТ-галузь від сплати ПДВ на період з 2013 р. по 2023 р., створення спеціального юридичного та податкового простору Дія Сіті, визначення переваг для його резидентів.

Ключові слова: ІТ-сектор, оподаткування, Дія Сіті, податкова пільга, ФОП.

Nataliya Mamontova,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Finance, Accounting and Auditing
The National University of Ostroh Academy

Mariia Tataryn,

student of Accounting and Taxation educational program at the Faculty of Economics
of The National University of Ostroh Academy

IT SECTOR TAXATION IN UKRAINE: FEATURES AND CURRENT TRENDS

In recent years, the information technology (IT) sector has experienced significant growth, increasingly contributing to the export structure and GDP of Ukraine. As of 2022, the IT sector's contribution to the country's GDP reached 3.5%. This development raises crucial considerations regarding business taxation within the sector. Taxation is influenced primarily by the business entity's form, either as a legal entity or an individual, and the selection of the appropriate Ukrainian Classification of Economic Activities (KVED) code. Incorrect KVED classification can result in a 15% fine on income from unregistered activities, highlighting the importance of accurate business registration for tax benefits. Ukraine offers general and simplified tax systems, but notably, it has introduced Diya City, a special legal and tax regime tailored for IT companies. Diya City aims to foster a conducive economic environment for attracting investments, enhancing the Ukrainian business landscape, liberalizing labor relations, and supporting both domestic and international startups. A key feature for residents of Diya City is the choice between a 9% tax on withdrawn capital, which exempts reinvested profits from taxation, and a standard 18% income tax. Additionally, IT professionals and gig workers within this regime benefit from favorable tax rates: 5% personal income tax, 22% social security contributions based on the minimum wage, and 1.5% military levy. These measures are designed to bolster the IT industry's growth and investment appeal in Ukraine.

Keywords: IT sector, taxation, Diya City, tax relief, FOP.

Постановка проблеми. В умовах прогресивного та інформаційного середовища, в якому більш вагомим стає інформаційний продукт та технології, які активно впроваджуються абсолютно у всі галузі діяльності, ми можемо помітити відчутні зміни у сфері світової економіки. За статистичними даними, у 2022 р. частка ІТ-сфери складала 3,5 % до всієї частки ВВП України. В перший рік повномасштабного вторгнення ІТ показала себе як стабільну та гнучку галузь, яка втримувала обсяги нарощення об'єму виробництва та продовжила розвивати інші галузі економіки.

Хоча ІТ-сфера ніколи не була серед пріоритетних галузей економіки, однак своїм масштабним внеском у розвиток та створення іміджу діджиталізованої країни, вона зайняла значне місце у вітчизняній економіці. Тому, для подальшого розвитку та підтримки цієї сфери потрібна посилена увага зі сторони держави, особливо, що стосується вивчення та вдосконалення податкової політики. Оскільки саме сприятлива податкова атмосфера в країні буде спонукати ІТ-бізнес залишатися та розвиватися в Україні, а також залучати інвестиції для його зростання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження наукових робіт та публікацій свідчить, що багато вітчизняних науковців вивчає питання регулювання оподаткування ІТ-сфери, можемо відмітити розгляд наведеної проблематики в роботах таких науковців: Г. Андрощук, К. Безверхого, А. Берези, О. Грін, А. Золковера, Л. Кемарської, Д. Кобильніка, М. Петик, Н. Приймака, В. Хаустової, О. Юрченка.

Мета і завдання дослідження: визначити особливості сучасних тенденцій в системі оподаткування ІТ-сфери в Україні.

Виклад основного матеріалу. В останні роки ІТ-сфера все більше розвивається та займає помітнішу нішу в структурі експорту країни й зростає її частка у ВВП. Тому постає важливе питання – оподаткування бізнесу в наведеній сфері, при цьому податковий тягар не має спонукати громадян у пошуках способів ухилення від сплати податків, особливо що стосується їх доходу та прибутків від ведення бізнесу.

На первинному етапі розвитку бізнесу важливо розглянути всі можливі варіанти функціонування компанії в Україні. Тому для початку варто обрати оптимальну форму суб'єкта господарювання. У випадку ІТ-сфери можна розглядати два варіанти – юридична особа або фізична особа-підприємець (ФОП). За статистичними даними Міністерства цифрової трансформації у 2023 р. функціонувало 2307 ІТ-компаній, з яких 554 – сервісні, 1663 – продуктові та 90 R&D центри, основна частина яких розміщена в Києві.

Українські продуктові, сервісні та R&D центри

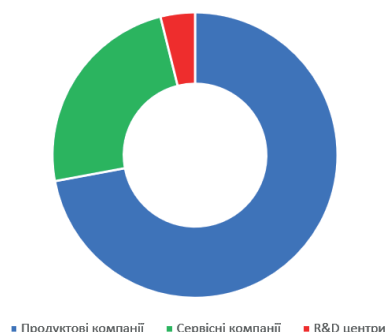

Рис. 1. Кількість продуктивних та сервісних компаній в Україні в 2023 р.

Джерело: [11].

Серед ІТ-спеціалістів популярною є робота за ФОП-моделлю, за даними «Портрета ІТ-спеціаліста» у 2022 р. 87 % залучених працівників у цю сферу використовували саме цю модель, за КЗпП було працевлаштовано близько 6 % та ще 1 % використовував GIG-контракти.

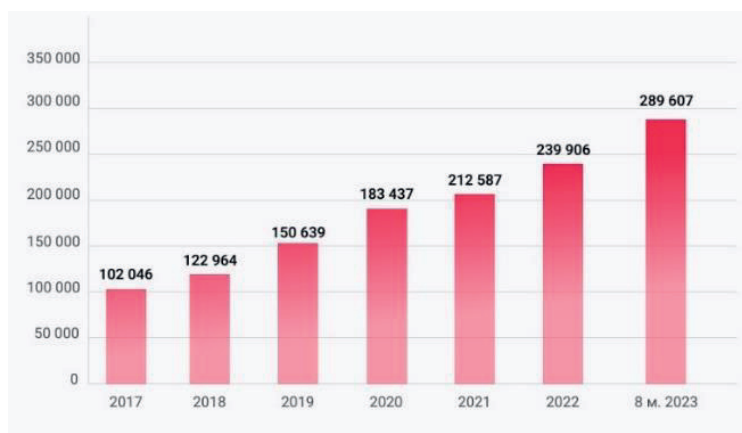

Рис. 2. Динаміка кількості активних ІТ-ФОП в Україні

Джерело: [10].

За динамікою останніх років ми бачимо, що використання ФОП-моделі працевлаштування серед ІТ-спеціалістів є досить популярним, так у 2022 р. 87 % з всіх залучених в цю сферу працівників використовували саме її. Як бачимо з рис. 2 у воєнний період кількість таких спеціалістів лише зростала в середньому на 17 %. На рис. 3 бачимо, що основний приріст відбувався саме у західних та центральних областях країни, які менш постраждали від повномасштабного вторгнення.

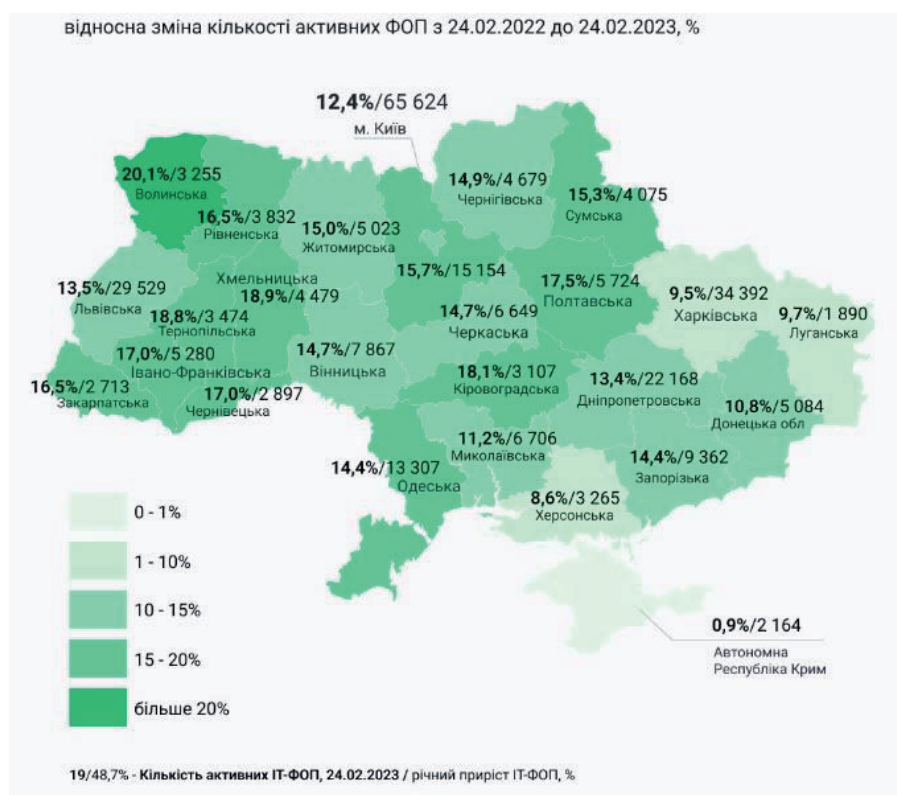

Рис. 3. Приріст кількості ІТ-ФОП в перший рік війни

Джерело: [10].

Наступний крок – вибір потрібних КВЕДів для діяльності. Під час такої процедури важливо вибрати всі можливі варіанти КВЕД, які може здійснювати підприємство або ФОП. У випадку, якщо суб'єкт господарювання отримує дохід від незареєстрованих видів діяльності, то він позбавляється можливості перебувати на спрощеній системі оподаткування. Окрім того, потрібно сплатити штраф в розмірі 15 % від отриманого доходу з незареєстрованого КВЕДу.

Основні групи КВЕД для ІТ-діяльності:

- 58.21 «Видання комп'ютерних ігор»;
- 58.29 «Видання іншого програмного забезпечення»;
- 62.01 «Комп'ютерне програмування»;
- 62.02 «Консультування з питань інформатизації»;
- 62.03 «Діяльність з керування комп'ютерним устаткуванням»;
- 62.09 «Діяльність у сфері інформаційних технологій та комп'ютерних систем»;
- 63.11 «Оброблення даних, розміщення інформації на вебвузлах»;
- 63.12 «Вебпортали»;
- 63.99 «Надання інших інформаційних послуг, н.в.і.у.»;
- 72.21 «Розробка стандартного програмного забезпечення»;
- 72.22 «Інші види діяльності у сфері розробки програмного забезпечення»;
- 72.30 «Оброблення даних»;
- 72.40 «Діяльність пов'язана з базами даних» [1].

В контексті бухгалтерського обліку необхідно враховувати особливості податкової системи для ІТ-компаній. Тому при реєстрації, окрім того, що потрібно вказувати організаційно-правову форму, КВЕД, варто відразу визначитися з системою оподаткування. Ось тут держава пропонує декілька варіантів для ІТ-компанії. Основні два варіанти: загальна та спрощена система оподаткування. Вибір системи є важливим

питанням, оскільки потрібно враховувати не тільки обсяги витрат на сплату податків, але й обмеження щодо розміру доходу, співпраці з контрагентами та можливостей реалізації програмного забезпечення. Так, на спрощеній системі оподаткування держава пропонує 4 групи оподаткування, однак для досліджуваного виду діяльності краще обирати між 2 та 3 групою. В табл. 1 наведемо основні відмінності між цими двома групами.

Таблиця 1

Основні відмінності в діяльності II та III групи ФОП

Параметри	2 група	3 група
Обсяги доходу	834 МЗП (5 921 400,00 станом на 01.01.2024)	1167 МЗП (8 285 700,00 станом на 01.01.2024)
Кількість працівників	До 10	Кількість необмежена
Співпраця	Працюють лише з фіз. та юр. особами-платниками ЄП. Не можуть співпрацювати з нерезидентами	Працюють без обмежень, як з фіз. та юр. особами. Можуть працювати з нерезидентами
Ставка податку	20 % розміру МЗП	3 % від доходу при умові сплати ПДВ та 5 % для неплательника ПДВ
Звітність	Річна	Квартальна

Джерело: розроблено автором на основі [5].

Важливою відмінністю, яка помітна серед наведених груп, – це можливість співпраці з нерезидентами, оскільки основна частина ІТ-компаній направлена саме на закордонних замовників.

На загальній системі оподаткування ІТ-бізнес оподатковується, як будь-який інший суб'єкт господарювання в Україні. Має сплачувати в повному обсязі такі податки: ЄСВ, Податок на прибуток, ПДФО та ВЗ (утримується з працівників) та ПДВ.

Проте, задля підтримання розвитку ІТ-сфери в Україні була створена спеціальна пільга, яка послабила податковий тягар на бізнес в наведеній галузі. Так, з 01.01.2013 р. по 01.01.2023 р. була передбачена пільга та звільнення від оподаткування ПДВ операцій з постачання програмної продукції та з програмною продукцією, плата за яку не вважається роялті [2]. Тобто, попередні 10 років ІТ-компанії не сплачували ПДВ за розроблення комп'ютерних програм. Однак з 01.01.2023 р. термін пільги закінчився і вже в поточному році ІТ-компанії зобов'язані сплачувати ПДВ.

На цей час ми вже можемо бачити, що скасування цієї пільги не мало аж такого різко негативного впливу, однак для бізнесу це все-таки ускладнило життя. Великим ІТ-компаніям довелося скорочувати маркетингові витрати та більш ретельно вибирати волонтерські проєкти. Багато ІТ-компаній додали ПДВ до вартості своїх сервісів, що автоматично вплинуло на малий та середній бізнес, який активно користувався програмним забезпеченням українських розробників. Як негативний наслідок, в такій ситуації ми можемо розглядати стримування впровадження сучасних ІТ-інструментів в діяльності підприємств, що впливатиме на їх прибуток та ефективність. Окрім того, цей податок є досить складним в адмініструванні, що значно ускладнить процес податкового обліку в наведеній галузі.

Основний аргумент, який ми можемо виділити, яким оперував уряд, – це недоотримання податкових надходжень. Адже за розрахунками Державної податкової служби у 2021 р. обсяг ПДВ, який міг надійти до бюджету, становив би 4,6 млрд грн саме від ІТ-сектору. Однак, натомість держава для ІТ-спеціалістів запропонували іншу альтернативу даної пільги – Дія Сіті, яка була запроваджена у 2022 р.

Дія Сіті – це унікальний спеціальний правовий та податковий простір для функціонування ІТ-компаній в Україні. Цей проєкт розроблений для створення сприятливого економічного середовища всередині країни задля залучення інвестицій, реалізації потенціалу українського бізнесу, лібералізації трудових відносин та захисту вітчизняних та міжнародних стартапів. У Мінцифрі заявляють: «Наші пропозиції наближають умови ведення ІТ-бізнесу до таких прогресивних світових моделей, як у Франції, Великій Британії, Ізраїлі та в інших країнах, на чий успіх слід орієнтуватися» [8].

Відповідно до Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» резидентом Дія Сіті може бути «юридична особа, зареєстрована на території України в установленому законодавством України порядку, незалежно від її місцезнаходження та місця провадження господарської діяльності, яка відповідає всім таким вимогам:

1) здійснює один або кілька видів діяльності, визначених у [6], а також ті, що вказано у її статуті та/або відомостях про неї, що містяться у Єдиному державному реєстрі;

2) розмір середньої місячної винагороди залученим працівникам та гіг-спеціалістам, починаючи з календарного місяця, наступного за календарним місяцем, в якому набуто статус резидента Дія Сіті, кожного календарного місяця становить не менше, ніж еквівалент 1200 євро за офіційним курсом гривні щодо

євро, встановленим Національним банком України станом на перше число відповідного календарного місяця;

3) середньооблікова кількість працівників та гіг-спеціалістів юридичної особи (у разі залучення) за підсумками кожного календарного місяця, починаючи з наступного за календарним місяцем, в якому юридичною особою набуто статус резидента Дія Сіті, становить не менше дев'яти осіб;

4) сума кваліфікованого доходу юридичної особи, отриманого за перших три календарних місяці, наступні за календарним місяцем, в якому юридичною особою набуто статус резидента Дія Сіті, становить не менш як 90 відсотків суми її загального доходу за такий період, а сума кваліфікованого доходу, отриманого за кожен календарний рік перебування у статусі резидента Дія Сіті, становить не менш як 90 відсотків суми загального доходу юридичної особи за той самий період (за наявності загального доходу)» [6].

Окремими нормами Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» передбачено обмеження щодо перебування на режимі Дія Сіті, зокрема: «не може бути резидентом Дія Сіті юридична особа:

1) яка зареєстрована на території та/або відповідно до законодавства іноземної держави;

2) у статутному капіталі якої 25 і більше відсотків прямо або опосередковано належать державі Україна або територіальній громаді;

3) яка має статус неприбуткового підприємства, установи, організації;

4) яка порушила вимоги законодавства щодо розкриття інформації про кінцевих бенефіціарних власників та/або подання інформації про структуру власності юридичної особи;

5) прямим або опосередкованим власником часток (акцій) у статутному (акціонерному) капіталі якої є держава, визнана Верховною Радою України державою-агресором, або юридична особа, зареєстрована відповідно до законодавства такої держави, або фізична особа, яка постійно (переважно) проживає у такій державі. Це положення не застосовується у разі здійснення володіння часткою (акціями) у статутному (акціонерному) капіталі через юридичну особу, акції якої перебувають в обігу на фондових біржах згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України (крім випадків реєстрації такої юридичної особи відповідно до законодавства держави-агресора);

6) у статутному капіталі якої 25 і більше відсотків прямо або опосередковано належать юридичним особам, зареєстрованим у державах, включених Групою з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) до переліку країн, що не співпрацюють у сфері протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом;

7) стосовно якої застосовано спеціальні економічні або інші обмежувальні заходи (санкції) відповідно до законодавства України, або визнані Україною міжнародні санкції або яка є пов'язаною особою особи, стосовно якої застосовано такі обмежувальні заходи (санкції);

8) яка визнана банкрутом;

9) яка перебуває у процесі припинення, крім перетворення;

10) яка протягом більш як 30 днів має податковий борг, загальна сума якого становить понад 10 мінімальних заробітних плат (виходячи з розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня поточного календарного року);

11) яка є постачальником послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, та не виконала вимоги законодавства щодо включення до певного реєстру, постановки на облік, отримання ліцензії чи іншого дозвільного документа (якщо такі вимоги встановлені законодавством як умова надання відповідних послуг);

12) яка здійснює діяльність з організації та/або проведення азартних ігор, крім діяльності з надання послуг у сфері азартних ігор» [6].

Однак, події лютого 2022 р. внесли певні корективи у затвердження критеріїв та відповідно допуск до резидентства. Так, голова Мінцифри М. Федоров заявив, що на період воєнного стану змінюються умови дії Дія Сіті для того, щоб у такі важкі часи ІТ-галузь мала можливість продовжувати активно розвиватися та вносити свій внесок у розвиток держави. Серед змін варто зазначити:

– спрощення критеріїв для резидентства, тобто компанію не будуть позбавляти статусу резидента цього простору, навіть якщо вони не відповідатимуть критеріям (кількості співробітників та їх заробітної плати);

– резиденти звільняються від подачі звіту про відповідність та незалежний аудиторський висновок до 1 січня наступного за мирним роком;

– всі податкові умови залишаються незмінними.

Окрім того, в Законі України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки» передбачені пом'якшені умови, для стартапів чи компанії-стартаперів, які не відповідають головним умовам для резидентства

в Дія Сіті, однак потенційно вони можуть ними стати. В ч. 3 ст. 5 вказано, що юридична особа, яка відповідає не всім вимогам, які передбачені ч. 1 ст. 5, має право перебувати у статусі резидента Дія Сіті, але не довше ніж до 31 грудня календарного року, наступного за календарним роком, в якому вона набула статусу резидента простору, «за дотримання умов:

- відповідає вимогам п.п. 1, 4, 5 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки»;

- державну реєстрацію створення юридичної особи було здійснено не раніше, ніж за 24 календарних місяці до дня подання заяви про набуття статусу резидента Дія Сіті;

- розмір доходу юридичної особи, визначений відповідно до п.п. 2 п. 292. 1 ст. 292 Податкового кодексу України не перевищує граничного обсягу доходу, встановленого п. 291.4 ст. 291 ПКУ для суб'єктів господарювання третьої групи платників єдиного податку у кожному з таких років: у календарному році, що передує календарному року, в якому юридична особа подала заяву про набуття статусу резидента Дія Сіті; у календарному році, в якому юридична особа подала заяву про набуття статусу резидента Дія Сіті; у календарному році, в якому юридична особа набула статусу резидента; у календарному році, наступному за роком, у якому юридична особа набула статусу резидента Дія Сіті;

- у заяві про набуття статусу резидента Дія Сіті зазначено про звернення до уповноваженого органу відповідно до ч. 3 ст. 5.»[6].

Відповідно в такий спосіб стартапам надається час (не менше 1 року), за який вони мають виконати всі загальні вимоги для набуття резидентства. Якщо після закінчення відведеного терміну юридична особа відповідає всім вимогам, передбаченим в ст. 5 Закону, вона продовжує перебувати в статусі резидента Дія Сіті, а от невиконання всіх вимог є підставою для припинення співпраці стартапу та Дія Сіті.

Резидентами Дія Сіті може стати кожен охочий, який відповідає діючому законодавству, при цьому вони отримують певні переваги та спеціальні статуси. Спеціальний правовий режим встановлюється на необмежений строк, але не менш як на 25 років з дня внесення до реєстру Дія Сіті запису про першого резидента. Відповідно до прописаних правил резиденти цього простору працюють не в рамках чинного законодавства України, а за правилами, які прописала команда розробників. Тобто в кожного резидента є особливий правовий статус, основні положення якого є такі:

- спеціальна система оподаткування;
- лібералізація трудових відносин;
- все, що стосується інтелектуального права розглядається з погляду європейської системи набуття та захисту;

- використання елементів англійського права під час захисту своїх інтересів;

- захист від необґрунтованих перевірок та розслідувань [9].

Серед наведених положень для нас є цікавими два: перше, спеціальна система оподаткування, вона передбачає податкові переваги для своїх резидентів. Можливість обирати, який корпоративний податок сплачувати, або 9 % податок на виведений капітал (при такій системі оподатковуються лише кошти, які виводяться з обороту компанії, якщо вони надалі реінвестуються в подальшу діяльність, то в такому випадку прибуток не буде оподатковуватися), або 18 % податку на прибуток. Спеціальні ставки для працівників ІТ-компаній та гіг-спеціалістів резидентів податку на працю – 5 % ПДФО, 22 % ЄСВ від мінімальної заробітної плати та 1,5 % ВЗ [5].

Варто також приділити увагу, оподаткуванню стартапів. Податковим Кодексом України встановлена ставка податку на доходи фізичних осіб у розмірі 5 % для всіх резидентів Дія Сіті, однак за умови дотримання вимог визначених в п. п. 2,3 ч. 1 ст. 5. Однак, якщо у відповідний календарний місяць резидент Дія Сіті не дотримується вимог, які були вказані вище, він зобов'язаний в межах податкового розрахунку сум доходу, сплаченого на користь фізичних осіб та сум утриманого з них податку, а також сум нарахованого ЄСВ, самостійно нарахувати податок за ставкою 18 % щодо доходів спеціалістів та сплатити його до подання податкового розрахунку.

Зазначимо, що питанням трудових відносин Дія Сіті пропонує альтернативні моделі найму працівників. Компаніям-резидентам пропонується вибір формату найму: співпраця з ФОП, працевлаштування відповідно до КЗпП та нову альтернативу GIG-контракт (це щось середнє між трудовим договором та цивільно-правовим договором ФОП, цей контракт зорієнтований на те, що ФОП, який уклав угоду, має можливість працювати на обладнанні компанії, отримувати певні соціальні допомоги, однак він перебуває в трудових відносинах з компанією), який доступний тільки для користувачів цього простору.

Важливим нюансом в Законі №1667 є перехід з ФОП-моделі співпраці на гіг-контракти. З 2024 р. витрати на співпрацю з платниками єдиного податку, включно з групу, не мають перевищувати 50 %, а у 2025 р. – не більше 20 %. Для ФОП, які співпрацюватимуть з резидентами Дія Сіті, ніяких змін не буде та

оподаткування залишиться на рівних актуальних ставок. Для ІТ-компаній резидентів, які будуть сплачувати податок на прибуток 18 % та в яких річний дохід не перевищує 40 млн грн, не буде ніяких обмежень, щодо співпраці з ФОП.

Висновки. Отже, з досвіду останніх років, ІТ-сектор – одна з небагатьох галузей національної економіки, яка має можливість більш швидко та гнучко реагувати на будь-які зміни зовнішнього середовища. Окрім того, це одна зі сфер, яка у непрості часи зберігає довоєнні показники діяльності та поступово набирає обертів, щоб досягнути прогнозованих результатів. Тому для держави важливо здійснювати підтримку сектору, який створює підґрунтя та післявоєнного відновлення економіки країни. Важливий крок у розбудові економічного простору, який буде стимулювати бізнес, є запровадження Дія Сіті – унікального юридичного та податкового середовища, яке буде розвивати вітчизняний бізнес. Цей простір буде не тільки полегшувати діяльність українського ІТ-середовища, особливо у сфері оподаткування (зменшення податкового тягаря), але й зробить економічне середовище в країні більш відкритим до інвестицій у стартапи.

Література:

1. Бухгалтерський облік та обслуговування для ІТ компаній – Параграф. *Параграф*. URL: <https://paragraf.com.ua/bukhhalterskyj-oblik-dlia-it/> (дата звернення: 18.02.2024).
2. Bukhhalterskyu oblik ta obsluhovuvannya dlya IT kompaniy – Paragraf. *Paragraf*. URL: <https://paragraf.com.ua/bukhhalterskyj-oblik-dlia-it/> (дата звернення: 18.02.2024).
3. ВРУ прийняла закон про спецрежим оподаткування для ІТ-компаній. *«Дебет-Кредит» – Бухгалтерські новини*. URL: <https://news.dtk.ua/taxation/common/73696-vru-priiniala-zakon-pro-specrezim-opodatkuvannia-dlia-it-kompanii> (дата звернення: 19.02.2024).
4. ВРУ прийняла закон про спеціальний режим оподаткування для ІТ-компаній. *«Дебет-Кредит» – Бухгалтерські новини*. URL: <https://news.dtk.ua/taxation/common/73696-vru-priiniala-zakon-pro-specrezim-opodatkuvannia-dlia-it-kompanii> (дата звернення: 19.02.2024).
5. Грін О. В., Петик М. І., Фецяк С. Б. Сучасні тенденції системи оподаткування ІТ-галузі в Україні. *Український економічний часопис*. 2023. № 2. С. 17–21.
6. Hrin O.V., Petyk M.I., Fetsyak S.B. Suchasni tendentsiyi systemy opodatkuvannya IT-haluzi v Ukraini. *Ukrayins'kyu ekonomichnyy chasopys*. 2023. № 2. С. 17–21.
7. Кобильнік Д. А., Михайленко В. В. Оподаткування ІТ-галузі: питання реалізації та складнощі впровадження. *Право та інновації*. 2020. № 2 (30). С. 99–104.
8. Kobyl'nik D.A., Mykhaylenko V.V. Opodatkuvannya IT-haluzi: pytannya realizatsiyi ta skladnoshchi vprovadzhennya. *Pravo ta innovatsiyi*. 2020. № 2(30). С. 99–104.
9. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n8575> (дата звернення: 13.09.2023).
10. Podatkovyy kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n8575>(дата звернення: 13.09.2023).
11. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні : Закон України від 15.07.2021 р. № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> (дата звернення: 13.09.2023).
12. Pro stymulyuvannya rozvytku tsyfrovoyi ekonomiky v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 15.07.2021 r. № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>(дата звернення: 13.09.2023).
13. Шевченко Л. У Мінцифрі розповіли, скільки ІТ-компаній працюють в Україні. *LIGA.net*. URL: <https://tech.liga.net/ua/ukraine/novosti/v-mintsifre-rasskazali-skolko-it-kompaniy-rabotayut-v-ukraine> (дата звернення: 20.02.2024).
14. Shevchenko L. U Mintsyfri rozpovily, skil'ky IT-kompaniy pratsuyut' v Ukraini. *LIGA.net*. URL: <https://tech.liga.net/ua/ukraine/novosti/v-mintsifre-rasskazali-skolko-it-kompaniy-rabotayut-v-ukraine> (дата звернення: 20.02.2024).
15. Що таке Дія Сіті – спеціальний правовий режим для ІТ-індустрії. *AIN.UA – Інтернет-бізнес в Україні*. URL: <https://ain.ua/special/diia-city-faq-ua/>(дата звернення: 17.02.2024).
16. Shcho take Diya City – spetsial'nyy pravovyy rezhym dlya IT-industriyi. *AIN.UA – Internet-biznes v Ukraini*. URL: <https://ain.ua/special/diia-city-faq-ua/>(дата звернення: 17.02.2024).
17. Diia.City. *Diia.City*. URL: <https://city.diia.gov.ua/> date of access: 17.02.2024).
18. Diia.City. *Diia.City*. URL: <https://city.diia.gov.ua/> date of access: 17.02.2024).
19. Kornyluk R. Розвиток ІТ в Україні: поточна ситуація та перспективи. Блог YC.Market. *Блог YC.Market. Дослідження ринку та конкурентний аналіз*. URL: <https://blog.youcontrol.market/rozvitok-it-v-ukrayini-potochna-situatsiia-ta-pierspektivi/> (дата звернення: 18.02.2024).
20. Kornyluk R. Rozvytok IT v Ukraini: potochna sytuatsiya ta perspektyvy | Bloh YC.Market. *Bloh YC.Market | Doslidzhennya rynku ta konkurentnyy analiz*. URL: <https://blog.youcontrol.market/rozvitok-it-v-ukrayini-potochna-situatsiia-ta-pierspektivi/> (дата звернення: 18.02.2024).
21. Tech Ecosystem. *Tech Ecosystem Overview*. URL: <https://uatechecosystem.com/dashboard> (дата звернення: 20.02.2024).
22. Tesh Ecosystem. *Tech Ecosystem Overview*. URL: <https://uatechecosystem.com/dashboard> (дата звернення: 20.02.2024).

Отримано: 29 лютого 2024 р.

Прорецензовано: 20 березня 2024 р.

Прийнято до друку: 22 березня 2024 р.

e-mail: tetyanamed16@gmail.com

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-7998-4107>

e-mail: i.l.bodnariuk@nuwm.edu.ua

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0003-3621-4193>

e-mail: noginova_n@i.ua

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0009-0005-0384-7797>

e-mail: maria.bartko@ukr.net

DOI: 10.25264/2311-5149-2024-32(60)-102-108

Мединська Т. В., Боднарюк І. Л., Ногінова Н. М., Бартко М. Т. Фіскальна роль непрямого оподаткування у формуванні доходів бюджету держави. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2024. № 32(60). С. 102–108.

УДК: 336.22

JEL-класифікація: H22, H25

Мединська Тетяна Володимирівна,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, економічної безпеки, банківської справи та страхового бізнесу Львівського торговельно-економічного університету

Боднарюк Ірина Леонідівна,

кандидат економічних наук, доцент, голова циклової комісії управління та адміністрування ВСП «Рівненського технічного фахового коледжу НУВГП»

Ногінова Наталія Миколаївна,

кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів, обліку та аудиту Національного університету «Острозька академія»

Бартко Марія Тарасівна,

здобувач вищої освіти (першого) бакалаврського рівня спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування» ОПП «Фіскальне та митне адміністрування» Львівського торговельно-економічного університету

**ФІСКАЛЬНА РОЛЬ НЕПРЯМОГО ОПОДАТКУВАННЯ
У ФОРМУВАННІ ДОХОДІВ БЮДЖЕТУ ДЕРЖАВИ**

У статті розглянуто фіскальну роль непрямих податків у формуванні доходів бюджету держави. Розкрито особливості непрямого оподаткування в Україні та такі елементи непрямих податків, як ставки та пільги. Проаналізовано надходження до державного бюджету непрямих податків за їх абсолютними значеннями, частками та за відношенням до ВВП.

Ключові слова: *непрямі податки, державний бюджет, Податковий кодекс, ПДВ, акцизний податок, мито.*

Tetyana Medynska,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Economic Security, Banking and Insurance Business, Lviv University of Trade and Economics

Iryna Bodnaryuk,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Chairman of the Cyclical Commission of Management and Administration of the VSP «Rivnenskyi Technical Vocational College of the National Technical University of Ukraine»

Natalia Noginova,

Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Department of Finance, Accounting and Auditing National University of Ostroh Academy

Maria Bartko,

student of higher education (first) bachelor's level bachelor, specialty "Finance, banking and insurance", EPP "Fiscal and customs administration", Lviv University of Trade and Economics

**THE FISCAL ROLE OF INDIRECT TAXATION IN THE FORMATION
OF REVENUES OF THE STATE BUDGET**

The article examines the fiscal role of indirect taxes in the formation of state budget revenues. The peculiarities of indirect taxation in Ukraine, types of indirect taxes according to the current legislation are disclosed. Inflows to the state budget of indirect taxes were analyzed in terms of their absolute values, shares, and in relation to GDP. It was found that indirect taxes in the structure of the tax system of Ukraine are the main source, demonstrating high fiscal efficiency.

The results of the analysis of the receipts of indirect taxes to the budget of Ukraine indicate that the key budget-forming tax is the value added tax, the second largest revenue is the excise tax, and customs duties occupy the third position in terms

of revenue to the state budget. Therefore, indirect taxes in the structure of the tax system of Ukraine are the main source, demonstrating high fiscal efficiency, the reduction of their share in the structure of budget revenues in recent years occurred due to a full-scale invasion.

In today's conditions, tax reform should take place within the framework of a defined strategy, which will allow for a more reasonable modeling of the formation and forecasting of tax revenues to the budget, taking into account both indirect and direct taxes. It is important to emphasize the importance of consumption taxes as a key instrument of state influence on economic development, carrying out regulation by which the state contributes to the creation of competitive conditions in the domestic and foreign markets. This, in turn, contributes to the stimulation of business activity and the formation of added value, which is the basis of taxation of most types of taxes.

Keywords: indirect taxes, state budget, Tax Code, VAT, excise tax, duty.

Постановка проблеми. Досвід іноземних країн у формуванні та обґрунтуванні рівня непрямих податків та їх фіскальна роль у доходах держави та перерозподілі ВВП вказують на значні відмінності у системах оподаткування та податковому державному регулюванні. Для України важливо впровадити стратегічно орієнтовану систему оподаткування, яка відповідає стандартам Європейського Союзу, зокрема щодо непрямих податків. Особливо актуально враховувати векторність зовнішньоторговельної діяльності та аналізувати особливості оподаткування споживання у податкових системах головних партнерів України у зовнішній торгівлі.

Поширеними є твердження про перевагу податків на споживання в системах оподаткування країн ЄС, проте, їх частка в ВВП демонструє невелику волатильність: для країн ЄС-15 – від 13,1 % до 14,6 %, а для нових членів – в межах 12,8–14,0 %. Таким чином, країни ЄС продовжують адаптувати систему непрямого оподаткування, шукаючи оптимальні параметри, які відповідають новим вимогам членства в ЄС, внутрішнім та зовнішнім викликам економічного розвитку.

Податки на споживання відіграють ключову роль у доходах країн-членів ОЕСР і становлять понад 30 % податкових надходжень. Проте, за останні тридцять років суттєво змінилися характер та призначення цього джерела доходів. Якщо раніше податки на споживання, в основному, ґрунтувались на оподаткуванні конкретних товарів і послуг, переважно через акцизи, то зараз загальні податки на споживання (включаючи акцизи та ПДВ) охоплюють широкий спектр споживання.

В Україні непрямі податки є одним із основних джерел формування державного бюджету. Відтак, особливості та перспективи непрямого оподаткування є предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Саме непрямі податки забезпечують фінансову безпеку держави, є стабільним джерелом фіскальних доходів державного бюджету України, забезпечують виконання державою функцій та покладених на неї завдань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості формування доходів державного бюджету, суть непрямого оподаткування досліджували у своїх працях такі вітчизняні науковці: О. Волошук, І. Гончаренко, Н. Дудченко, В. Жук, Т. Івашків, К. Кміть, О. Сотніченко, Ж. Шило та ін. Проте, виклики сьогодення, пов'язані із повномасштабним вторгненням та війною, мають негативний вплив на основні макроекономічні показники: валовий внутрішній продукт, доходи державного бюджету, податкові надходження та надходження непрямих податків до централізованих фондів держави. Відтак, фіскальна роль непрямого оподаткування в Україні не втрачає актуальності та необхідності дослідження.

Мета дослідження. В умовах геополітичних ризиків, військових та економічних викликів, особливої актуальності набуває вивчення сучасного стану системи непрямого оподаткування, яка є ключовим фактором стійкого економічного зростання. Незважаючи на позитивні результати вдосконалення системи непрямого оподаткування, зокрема електронного обліку ПДВ, труднощі в адмініструванні непрямих податків залишаються, зокрема ті, що пов'язані із блокуванням податкових накладних та визнанням суб'єктів господарювання ризиковими. Отже, аналіз податкових надходжень від непрямих податків має важливе значення як на рівні платників податків, так і на рівні держави.

Виклад основного матеріалу. Формування централізованих фінансових ресурсів держави залежить від податкових надходжень. Сьогодні особливо важливо впроваджувати обґрунтовані зміни у системі оподаткування, спираючись на прогностичні розрахунки сценаріїв їх впливу на макро- та мікроекономічні показники. На державному рівні також визнається актуальність проблеми, пов'язаної з надмірністю податкового тягаря.

Відповідно до ст. 29 Бюджетного кодексу України до складу доходів Державного бюджету України належать непрямі податки:

1. Податок на додану вартість – непрямий податок, який нараховується та сплачується відповідно до норм розділу V Податкового кодексу України.

2. Акциз – непрямий податок на споживання окремих видів товарів (продукції), визначених Податковим кодексом України як підакцизні, що включається до ціни таких товарів (продукції).

3. Мито – непрямий податок, різновид митних платежів, який накладається на товари, що переміщуються через митний кордон, тобто ввіз/вивіз чи транзит [1].

Непрямі податки відіграють ключову роль у формуванні державного бюджету, формуючи вагому частку доходів. За даними Міністерства фінансів України, частка непрямих податків у загальних доходах державного бюджету країни становить 64–66 % (табл.1).

Аналізуючи частку непрямих податків у податкових надходженнях до державного бюджету України, бачимо, що у 2019–2021 рр. вона була відносно стабільною і коливалася у межах 66,5–66,9 %, у 2022 р. частка непрямих податків зменшилася на 2,5 % і склала 64,1, а у 2023 р. – знизилася до 26,4 %. Така ситуація обумовлена зменшенням обсягів виробництва та споживання, міграцією населення за межі України.

Таблиця 1

Частка непрямих податків у податкових надходженнях до державного бюджету України у 2019–2023 рр., млн грн

Показники	Роки					Темп росту 2023/2019, %
	2019	2020	2021	2022	2023	
Непрямі податки	532134	569357	737118	608459	532331,6	100,0
Всього податкових надходжень	799776	851115,6	1107090,9	949764,4	2016453,6	252,1
Частка непрямих податків у податкових надходженнях, %	66,5	66,9	66,6	64,1	26,4	39,7

Джерело: складено за даними [1].

Для продуктивного функціонування держави в соціально-економічному секторі важливим фактором є наповненість бюджету, що значною мірою залежить від податкової політики держави та, безпосередньо, ефективності та економічної обґрунтованості діючих податків.

Динаміку надходжень непрямих податків до Державного бюджету України за 2019–2023 рр. подано нами у табл. 2.

У липні 2023 р. акцизний податок з вироблених та імпортованих в Україну підакцизних товарів вплинув на перевищення плану надходжень до державного бюджету, перевищуючи доходи, визначені Міністерством фінансів. Загальна сума доходу склала 8,7 млрд грн, що перевищує показник липня минулого року на 11,7 %. Це досягнуто завдяки додатковим надходженням з виробництва лікєро-горілчаних продуктів, тютюнових виробів та виноробної продукції та збільшення ставок акцизних зборів.

Таблиця 2

Динаміка надходжень непрямих податків до Державного бюджету України за 2019–2023 рр., млн грн

Показники	Роки					Темп приросту, у %
	2019	2020	2021	2022	2023 (станом на 01.10.2023)	
ПДВ:	378690,2	400600,1	536489,2	467001	407464,7	107,6
– Податок на додану вартість з вітчизняних товарів	88929,8	126486,6	155774,8	213948	146439,3	164,7
– Податок на додану вартість з імпортованих товарів	289760,4	274113,5	380714,4	253053	261025,4	90,1
Акциз:	123357,9	138296,2	162451,2	102352,9	124866,9	101,2
– Акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів	69897,1	80449,3	82858,4	60699,1	69273,9	99,1
– Акцизний податок з ввезених в Україну підакцизних товарів	53460,8	57846,9	79592,8	41653,8	55593	104,0
Мито*:	30086	30460,5	38177,2	-	-	-
– Ввізне	29855,4	30203,2	36854,9	-	-	-
– Вивізне	230,6	257,3	1322,3	-	-	-
Всього непрямих податків	532134	569357	737118	608459	532331,6	100,0

*На час подання статті дані відсутні
Джерело: складено за даними [2].

Збільшення акцизу та реалізації лікєро-горілчаних виробів вплинуло на збільшення надходжень на 166,1 % більше від запланованих доходів, тютюнових виробів – на 103,6 %, виноробної продукції – на

153,5 %. Окрім цього, впровадження оподаткування пального акцизним податком при ставці 100 євро/1000 л та відновлення роботи виробників пального також позитивно вплинули на доходи, особливо у липні, де надходження становили 0,8 млрд грн.

Важливий фактор у збільшенні доходів місцевих бюджетів – введення 5 % акцизного податку на роздрібну продажу тютюнових виробів та рідин для електронних сигарет. За період січня–червня 2023 р. середньомісячна сума цього податку зросла у 1,8 рази порівняно з аналогічним періодом минулого року, склавши 644,1 млн грн. Такі зміни в податковій політиці, зокрема щодо елементів оподаткування призвели до збільшення доходів Державного бюджету [4].

ПДВ є бюджетоформуючим податком, який адмініструється у електронному форматі та перебуває під особливим та пильним наглядом податкових органів. Аналізуючи частку ПДВ у доходах державного бюджету України (рис. 1), бачимо, що у 2021 р. частка ПДВ складала 41,4 % усіх податкових надходжень, у 2022 р. – 26,13 %, а у 2023 р. лише 18,5 %, що пов'язано із повномасштабним вторгненням, тимчасовою окупацією територій, веденням активних бойових дій у населених пунктах, де функціонували українські підприємства, виробляли та реалізовували продукцію та були платниками ПДВ.

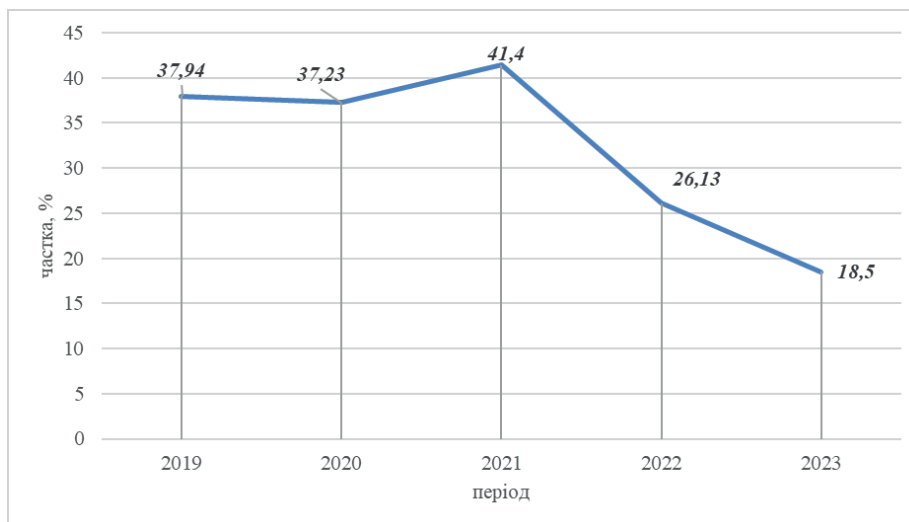

Рис. 1. Частка ПДВ у податкових надходженнях державного бюджету України за 2019–2023 рр.

Джерело: побудовано на основі [2].

Надходження ПДВ з вітчизняних товарів у 2023 р. збільшилося на 64,7 %, в порівнянні з 2019 р. В той же час ПДВ з імпортованих товарів зменшився і склав 261025,4 млн грн, в той час як у 2019 р. склав 289760,4 млн грн.

У табл. 2 нами подано показники фіскальної ефективності ПДВ в Україні за 2018–2022 рр.: фактичні надходження податку на додану вартість, доходи державного бюджету та валовий внутрішній продукт. Фактичні надходження ПДВ зростали впродовж досліджуваного періоду, проте в 2022 р. вони зменшилися до 467 млрд грн, тоді як у 2021 р. їх величина складала 536 млрд грн.

Таблиця 2

Показники фіскальної ефективності ПДВ в Україні у 2018–2022 рр.

Показники	Роки				
	2018	2019	2020	2021	2022
Фактичні надходження ПДВ, млн грн	374508,2	378690,2	400600,1	536489,2	467001
Доходи державного бюджету, млн грн	928108,3	998278,9	1076016,7	1296852,9	1787395,6
ВВП, млн грн	3558706	3974564	4194102	5459574	5191028
Фіскальна значимість ПДВ у % до ВВП	10,5	9,5	9,6	9,8	9,0
Фіскальна значимість ПДВ у % до доходів державного бюджету	40,4	37,9	37	41,4	26,1

Джерело: складено за даними [2].

Фіскальна значимість ПДВ знизилась з 10,5 % в 2018 р. до 9,0 % в 2022 р., що свідчить про зменшення частки ПДВ у ВВП. Фіскальна значимість ПДВ у відсотках до доходів державного бюджету також

зменшилася з 40,4 % в 2018 р. до 26,1 % в 2022 р., що свідчить про зниження частки ПДВ у фінансуванні державних видатків.

У 2023 р. відбулися істотні зміни в системі оподаткування, зокрема у сфері ПДВ, зокрема окремі пільгові ставки оподаткування зберігаються для готельних послуг (7 % з початку 2021 р.), імпорту лікарських засобів, перелік яких зазначено в Державному реєстрі лікарських засобів. Зміни в законодавстві стосовно ПДВ стосуються комплектуючих для дронів, з імпорту яких не стягується ввізне мито та ПДВ. Також було ухвалено закони, що надають такі ж пільги для ввезення безпілотників та інших товарів, що використовуються у сфері забезпечення обороноздатності держави.

З 1 липня 2023 р. відбулося повернення до основної ставки ПДВ на пальне та нафтопродукти, яка була знижена до 7 % з вересня 2023 р. Також було скасовано ІТ-пільгу, що стосувалася програмної продукції, яка реалізується на митній території України, яка тепер оподатковується ПДВ за ставкою 20 % при перевищенні ліміту в 1 млн грн за 12 місяців.

Анульовано також пільгу щодо показу та розповсюдження фільмів, озвучених чи дубльованих українською мовою. Законодавчі зміни також вплинули на космічну пільгу, яка була скасована з 1 січня, а тепер оподаткування ПДВ провадиться за загальними правилами. З початку року також була введена нова версія УКТ ЗЕД, коди якої використовуються для заповнення податкових накладних та коригувань до них [5].

Починаючи з січня 2022 р., фіскальні органи отримали розширені повноваження здійснювати документальні перевірки протягом 60 календарних днів після терміну подання декларації з податку на додану вартість, відповідно до пункту 200.11 Податкового кодексу України, ці перевірки стають обов'язковими, якщо вартість від'ємного ПДВ перевищує 100 тис. грн, згідно з пунктом 78.1.8 ПКУ.

Ці зміни розширюють повноваження податкових органів і надають їм додаткові інструменти контролю за бюджетним відшкодуванням ПДВ. Важливо відзначити, що навіть при введенні воєнного стану і карантину з 2 червня 2022 р., проведення камеральних та документальних непланових перевірок, а також перевірок щодо бюджетного відшкодування ПДВ відновлено. З 21 липня також відновлено попередній порядок бюджетного відшкодування [6].

Якщо аналізувати надходження мита до державного бюджету, то у лютому 2023 р. митні органи зарахували до державного бюджету 33,4 млрд грн, що становить 100,4 % від запланованого індикативного показника Міністерства фінансів. Найбільшу частку у формуванні митних платежів у лютому 2023 р. були надходження від реалізації продовольчих товарів та сільськогосподарської продукції – 22 %, нафтопродуктів – 22 %, фармацевтичної та хімічної продукції – 21 %, обладнання – 13 %, легкових автомобілів та електричного обладнання – 11 % (рис. 2).

Ці дані та показники є результатом обробки оперативної інформації з митних декларацій станом на 1 березня 2023 р. [3].

У лютому 2023 р. спостерігалось зменшення обсягів податкових надходжень до бюджету, що обумовлено об'єктивними факторами. Серед них важливими є:

Рис. 2. Товарна структура митних надходжень до державного бюджету України у лютому 2023 р.

Джерело: побудовано на основі [3].

1. Зменшення оподаткованого імпорту: фізичний обсяг оподаткованого імпорту товарів зменшився більше ніж удвічі, з 4,34 млн тонн у лютому 2022 р. до 1,99 млн тонн у лютому 2023 р. Обсяги оподаткованого імпорту «по вартості» скоротились на 22 %, з 5,3 млрд дол. у лютому 2022 р. до 4,1 млрд дол. у лютому 2023 р.

2. Зростання пільг при імпорті: обсяги наданих пільг при розміщенні товарів у митний режим «імпорт (випуск для вільного обігу)» збільшились на 15,7 %, з 12,2 млрд грн у лютому 2022 р. до 14,1 млрд грн у лютому 2023 р. Нова пільга зі сплати ПДВ при імпорті природного газу призвела до зменшення фактичних надходжень на 2,3 млрд грн.

Загалом, із 14,1 млрд грн наданих пільг при імпорті в лютому 2023 р., 93 % припадає на:

- Пільги з оподаткування акцизами при імпорті підакцизних товарів, переважно тютюну, для виробництва інших підакцизних товарів – 3,5 млрд грн.
- Пільги зі сплати мита в рамках угод «про вільну торгівлю» – 2,7 млрд грн.
- Пільги при імпорті товарів «оборонного призначення» – 2,5 млрд грн.
- Пільги зі сплати ПДВ при імпорті природного газу – 2,3 млрд грн.
- Пільги при імпорті товарів «для боротьби з COVID-19» та «для відновлення енергетичної інфраструктури» – 2,2 млрд грн.

Крім того, при митному оформленні імпорту товарів у лютому 2023 р., за заявами імпортерів, митними органами надано відстрочень сплати податків на суму понад 342 млн грн.

Оподаткування імпорту пального за зниженими ставками вплинуло на рівень податкових надходжень – розрахункові умовні недонадходження акцизного податку та ПДВ у лютому 2023 р. склали 5,5 млрд грн.

Усього, сума несплачених митних платежів у лютому 2023 р. становила 19,9 млрд грн, що складає 59 % відносно сплачених митних платежів (33,4 млрд грн).

Важливо відзначити, що внаслідок змін у податковому та митному законодавстві, ефективна ставка оподаткування імпорту товарів у лютому 2023 р. зменшилась з 25 % до 22 % [3].

Не менш важливим процесом в адмініструванні непрямих податків є цифровізація податкових та митних органів України, вивчаючи можливості використання інформаційно-комунікаційних технологій та застосовуючи їх на практиці, впровадили у використання інтегровану інформаційну автоматизовану систему в органах ДПС «Податковий блок» та автоматизованої системи митного оформлення в органах ДМС «Інспектор».

Дані системи замінили ряд автономних інформаційних систем у сфері оподаткування, об'єднавши використання алгоритмів в одну централізовану систему та надавши можливість функціонування підблоків з реєстрації платників податків, обробки податкової звітності та платежів, обліку платежів та податкового аудиту [9, с. 93].

Використання функціонального модуля електронної бази даних – Єдиної автоматизованої системи митного оформлення у вигляді Електронного журналу сприяє митним органам, зокрема посадовим особам на основі внесених документів, які подаються особами під час переміщення товарів через митний кордон України, формувати в автоматичному режимі електронні документи (зокрема копії митних декларацій з відмітками митного органу), а це відповідно посилює контроль за митним оформленням та здійсненими платежами та й забезпечує ухилення від сплати мита.

Висновки. Результати проведеного аналізу надходжень непрямих податків до бюджету України вказує на те, що ключовим бюджетоутворюючим податком є податок на додану вартість. За досліджуваний період 2019–2023 рр. його частка в державному бюджеті зросла на 164,7 %. Другим за обсягом надходжень є акцизний податок, доходи від якого в 2023 р. склали 124866,9 млн грн. Мито посідає третю позицію з обсягом надходжень до державного бюджету. Отже, непрямі податки в структурі податкової системи України є основним джерелом, демонструючи вищу фіскальну ефективність, ніж прямі. Вони становили від 66,5 % у 2019 р. до 26,3 % у 2023 р. від загального обсягу доходів державного бюджету, зниження їх частки у структурі доходів бюджету відбулося через повномасштабне вторгнення.

У сучасних умовах реформа оподаткування має відбуватися у рамках визначеної стратегії, що дозволить більш обґрунтовано моделювати формування та прогнозування податкових надходжень до бюджету, враховуючи як непрямі, так і прямі податки. Важливо підкреслити значення податків на споживання як ключового інструменту державного впливу на економічний розвиток, здійснюючи регулювання якими держава сприяє створенню конкурентних умов на внутрішньому та зовнішньому ринках. Це, у свою чергу, сприяє стимулюванню ділової активності та формуванню доданої вартості, яка є базою оподаткування більшості видів податків.

Особлива увага повинна бути приділена дослідженню впливу непрямого оподаткування на розвиток конкурентоспроможного внутрішнього ринку. Враховуючи, що зовнішній ринок функціонує на більш

складних та формалізованих засадах, головний акцент реформи слід робити на посиленні внутрішнього ринку товарів та послуг. Такий підхід надає надзвичайно важливу фіскальну роль непрямих податків у стимулюванні внутрішньої економічної активності та розвитку.

Література:

1. Податковий кодекс України : Закон України зі змінами і доповненнями. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/> (дата звернення: 15.03.2024).
Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine with amendments and additions. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/>.
2. Міністерство фінансів України : офіційний вебсайт. URL: <http://www.minfin.gov.ua/>. (дата звернення: 15.03.2024).
Ministry of Finance of Ukraine: official website. URL: <http://www.minfin.gov.ua/>.
3. Державна казначейська служба України : офіційний вебсайт. URL: <http://www.treasury.gov.ua> (дата звернення: 18.03.2024).
State Treasury Service of Ukraine: official website. URL: <http://www.treasury.gov.ua>.
4. Державна митна служба України : офіційний вебсайт. URL: <https://customs.gov.ua/> (дата звернення: 18.03.2024).
State Customs Service of Ukraine: official website. URL: <https://customs.gov.ua/>.
5. Державна податкова служба України : офіційний вебсайт. URL: <https://tax.gov.ua/> (дата звернення: 15.03.2024).
State Tax Service of Ukraine: official website. URL: <https://tax.gov.ua/>.
6. Бухгалтер ідеального підприємця. Які зміни щодо ПДВ настали у 2023 році, зміни у ставках тощо. URL: <https://bip.net.ua/articles/yaki-zmini-shhodo-pdv-nastali-u-2023-rocz-zmini-u-stavkah-toshho>.
The accountant of the ideal entrepreneur. What changes regarding VAT have come in 2023, changes in rates, etc. URL: <https://bip.net.ua/articles/yaki-zmini-shhodo-pdv-nastali-u-2023-rocz-zmini-u-stavkah-toshho>.
7. Гончаренко І., Дудченко Н., Жук В. Особливості непрямого оподаткування в країнах ЄС. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2023. № 3 (50). С. 42–51.
Honcharenko I., Dudchenko N., Zhuk V. (2023). Peculiarities of indirect taxation in EU countries. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 3(50), pp. 42-51.
8. Сотніченко О. А. Сучасний стан непрямого оподаткування в Україні. *Економічний вісник університету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. 2019. № 42. С. 205–216.
Sotnichenko O. A. Modern state of indirect taxation in Ukraine. *Economic Bulletin of the University. Pereiaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda*. 2019. No. 42. P. 205-216.
9. Мединська Т. В., Ногінова Н. М. Цифровізація органів податкового адміністрування в контексті сучасних викликів і загроз. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : науковий журнал*. 2022. № 24 (52). С. 90–96.
Medynska T.V., Noginova N.M. Digitization of tax administration bodies in the context of modern challenges and threats. *Scientific notes of the National University «Ostroh Academy». «Economics» series: scientific journal*. 2022. No. 24 (52). P. 90-96.
10. Мединська Т. В., Філь Ю. П. Роль ПДВ у системі непрямого оподаткування України. *Науковий вісник НЛТУ України: збірник науково-технічних праць*. Львів : РВВ НЛТУ України, 2012. Вип. 22.02. С. 212–216.
Medynska T. V., Fil Y. P. The role of VAT in the indirect taxation system of Ukraine. *Scientific bulletin of NLTU of Ukraine: collection of scientific and technical works*. Lviv: RNV NLTU of Ukraine. 2012. Issue 22.02. P. 212-216.

Отримано: 26 лютого 2024 р.

Прорецензовано: 18 березня 2024 р.

Прийнято до друку: 21 березня 2024 р.

e-mail: sv13051996@ukr.net

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-3639-5628>

DOI: 10.25264/2311-5149-2024-32(60)-109-114

Синенко В. М. Особливості функціонування валютного ринку України в умовах економічної невизначеності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2024. № 32(60). С. 109–114.

УДК: 339.72

JEL-класифікація: F31

Синенко Василь Миколайович,
аспірант Львівського національного університету ім. І. Франка

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВАЛЮТНОГО РИНКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

В умовах глобалізації та розвитку інформаційних технологій валютний ринок України стикається з економічною невизначеністю, зокрема, у період подолання наслідків пандемії COVID-19 та повномасштабного російського збройного вторгнення в країну, що призводить до численних викликів коротко- та довгострокового спрямування. Воєнна агресія порушує усталені торговельні шляхи й ланцюги постачання, впливаючи на баланс імпорту та експорту, а також чинить суттєвий тиск (вплив) на валютний ринок за іншими напрямками.

Метою статті є розгляд сучасної специфіки функціонування вітчизняного валютного ринку в умовах економічної невизначеності через вивчення дій держави та регулятора, які впливають на його динаміку, особливо впродовж 2022–2023 рр. Розглянуто контекст основних заходів контролю та регулювання для стабілізації валютного ринку в умовах воєнного стану. Констатовано, що у відповідь на сучасні виклики НБУ запровадив низку заходів реагування, зокрема, покривав 37 % пропозиції валюти, що призвело до зменшення щоденних операцій і збільшення участі в балансуванні ринку. Розкрито контекст обмежень на операції з капіталом і міжнародну допомогу для задоволення потреб в іноземній валюті.

Відзначено, що перспективний стан валютного ринку залежить від відновлення економіки, іноземних інвестицій, макроекономічної політики, геополітичних ризиків і регулювання ринку. Виділено фактори внутрішніх реформ і міжнародної підтримки як таких, що матимуть вирішальне значення. Акцентовано, що світові економічні тенденції також впливатимуть на валютний ринок України на післявоєнному етапі. Запропоноване наукове дослідження може бути корисним фаховим аналітикам валютного ринку, державним установам, міжнародним фінансовим організаціям. Перспективні дослідження будуть зосереджені на вивченні того, як політика НБУ може вплинути на валютний ринок і сприяти повосенному відновленню економіки України в умовах сучасних викликів та загроз.

Ключові слова: валютний ринок, російська збройна агресія, воєнний стан, економічна невизначеність, повосенне відновлення економіки України.

Vasyl Synenko,
Postgraduate student at Ivan Franko National University of Lviv

PECULIARITIES OF THE FOREIGN EXCHANGE MARKET FUNCTIONING IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF ECONOMIC UNCERTAINTY

In the era of globalization and the advancement of information technology, Ukraine's foreign exchange market encounters economic uncertainty, particularly amid efforts to overcome the repercussions of the COVID-19 pandemic and the challenges posed by a full-scale armed invasion by Russia. This situation introduces a range of short-term and long-term obstacles, notably disrupting established trade routes and supply chains, impacting the balance of imports and exports, and placing significant strain on the foreign exchange market among other areas.

This article aims to analyze the current peculiarities of the domestic foreign exchange market's operation amidst economic uncertainty, focusing on the impact of governmental and regulatory actions on its dynamics, especially throughout 2022-2023. It delves into the regulatory measures enacted to stabilize the foreign exchange market under martial law conditions. The National Bank of Ukraine (NBU) has implemented several countermeasures in response to these challenges, including covering 37% of the currency supply, which resulted in a reduction in daily transactions and an enhanced role in market equilibrium. The measures also include restrictions on capital transactions and the facilitation of international assistance to satisfy foreign exchange demands.

The future outlook of the foreign exchange market is contingent upon economic recuperation, foreign investments, macroeconomic policies, geopolitical risks, and regulatory frameworks. The significance of domestic reforms and international support is underscored as pivotal. It is also noted that global economic tendencies will influence Ukraine's foreign exchange market in the aftermath of the conflict. This study is aimed at providing insights for professional analysts of the foreign exchange market, governmental bodies, and international financial institutions. Future investigations will explore the implications of the NBU's policies on the foreign exchange market and their potential to foster economic recovery in Ukraine amidst prevailing challenges and threats.

Keywords: foreign exchange market; Russian armed aggression; martial law; economic uncertainty; post-war economic recovery of Ukraine.

Постановка проблеми. У сучасному світі валютні ринки відіграють ключову роль у економічній стабільності та розвитку країн. В Україні, яка переживає складний період трансформаційних змін та ризику економічної невизначеності в умовах воєнного стану, валютний ринок стикається з непересічними викликами. В цьому контексті важливо зрозуміти, що інвестори та фінансові установи змінюють свою поведінку, що може призвести до значних коливань на вітчизняному валютному ринку. Аналіз цих змін дає змогу краще зрозуміти, яким чином уряду та регулятору необхідно реагувати, щоб забезпечити стабільність та захистити економіку країни.

Сьогодні важливо врахувати вплив міжнародних санкцій та змін у зовнішньоторговельній політиці, які можуть мати прямий і опосередкований вплив на валютний ринок України. У світлі цих викликів аналіз політики центрального банку та урядових інституцій щодо валютного регулювання стає особливо актуальним. Водночас потребує розгляду питання ролі та впливу валютного ринку на загальноекономічну ситуацію в Україні, зокрема в розрізі інвестиційного клімату, зовнішньої торгівлі та фінансової системи країни в цілому. Відповідно глибоке та всебічне розуміння особливостей функціонування валютного ринку в умовах, що склалися, є важливим для розроблення ефективних стратегій економічної стабілізації і розвитку.

Огляд літературних джерел. Аналіз попередніх досліджень українських і зарубіжних вчених показав, що валютний ринок функціонує в складному та невизначеному середовищі, на яке впливає низка факторів, зокрема економічна, політична та фінансова невизначеність. Ю. Деркач [1, с. 125] зазначає, що невизначеність може призвести до різких коливань обмінних курсів, збільшення ризиків і впливу на фінансові результати. F. Colon та ін. [2, с. 101621] наголошують, що ринок криптовалют, зокрема, може служити захистом від геополітичних ризиків, але може бути не настільки ефективним в період невизначеності в розрізі економічної політики. L. Han та ін. [3, с. 711] аналізують зв'язок між економічною невизначеністю та ефективністю валютного ринку, оскільки невизначеність у ключових економіках (передовсім, США) має значний вплив на обмінний курс в інших національних економіках.

У роботах W. Wang, C. Ping [4, с. 1929] і W. Xiao, Y. Ning [5, с. 6745] запропоновані різноманітні моделі для оцінки валютних опціонів на фінансових ринках зі значною невизначеністю. Y. Zhang [6, с. 20] розглядає інструменти валютного своп на волатильних фінансових ринках з високою невизначеністю, пропонуючи три моделі, зокрема, для довгострокового, короткострокового та супер-короткострокового сценаріїв. А. Гриценко [7, с. 11] вивчає роль суспільної думки та монетарної стабільності в підтримці довіри до валютного ринку, особливо в період невизначеності. Дж. Ліу [8, с. 60] досліджує вплив макроекономічної та фінансової невизначеності на стабільність валютного ринку, причому зафіксовано, що обидва типи невизначеності мали негативний ефект.

С. Єгоричева та ін. [9, с. 83] зосереджуються на ролі банківської системи у підтримці фінансової рівноваги підприємств в Україні з особливим фокусом на стані валютного ринку, досліджуючи, як банки сприяють економічному зростанню через кредитування та інші фінансові інструменти. О. Колодізев та ін. [10, с. 191] аналізують, як рівень цифрової трансформації впливає на конкурентоспроможність банків в Україні, зокрема, в частині стану валютного ринку. М. Крупка та ін. [11, с. 128] зосереджуються на інноваціях у державних банках України, аналізуючи їх вплив на фінансову систему країни загалом і сьогоднішній стан валютного ринку. Однак, проблематика функціонування валютного ринку на сучасному етапі російської збройної агресії в Україні в умовах потреби відповіді з боку держави та регулятора на широкий загал шоків недостатнього вивчено в наявному загалі досліджень.

Мета дослідження: проаналізувати особливості функціонування валютного ринку України впродовж 2022–2023 рр. в умовах значної економічної невизначеності з фокусом дій держави та регулятора на його кризовий стан.

Виклад основного матеріалу. Валютний ринок в умовах воєнного стану переживає значні зміни, які визначаються різноманітними факторами. Передусім, зростає волатильність через невизначеність та збільшення ризиків, що веде до коливань валютних курсів. Інвестори в таких умовах часто шукають безпечні активи, такі як золото або валюти стабільних країн, наприклад, долара США або євро. Сьогодні військові конфлікти можуть також серйозно вплинути на міжнародну торгівлю, перериваючи торговельні шляхи та ланцюги постачання, що змінює баланс імпорту та експорту і впливає на валютні курси. Уряди в таких ситуаціях можуть ввести контроль за валютними операціями або ринку [7, с. 13].

Розгляд і прийняття рішень є складним явищем й в умовах кризи уряди можуть використовувати свої валютні резерви для підтримки національної валюти, що може призвести до їх зменшення. Психологічний фактор також відіграє важливу роль, оскільки військові події впливають на настрої та очікування ринкових учасників, що може вести до ірраціональних рухів на ринку. Уряди та центральні банки можуть втручатися, вживаючи надзвичайних заходів, таких як інтервенції на валютному ринку, для захисту національної економіки та валютних курсів. Існує також ризик міжнародних санкцій у випадку

міжнародних конфліктів, що може впливати на валютні ринки. Всі ці фактори разом формують унікальний комплекс умов, які впливають на поведінку валютного ринку під час воєнного стану, і вони можуть мати різний вплив на різні країни та валюти залежно від конкретного економічного контексту й специфіки кризової ситуації.

В умовах економічної нестабільності валютний ринок України зазнав кардинальних змін після введення воєнного стану 2022 р. До того ринок був відносно збалансованим з мінімальним втручанням НБУ. Однак, під час воєнного стану НБУ покривав 37 % пропозиції валюти через зменшення середньодобового обсягу валютних транзакцій клієнта, який скоротився вдвічі, що призвело до середньодобового негативного балансу в -34 млн дол. США [14]. У цей період посилилася роль НБУ на валютному ринку. Регулятор суттєво збільшив свою участь у балансуванні ринку, відображаючи зміни в умовах воєнного стану. Разом з тим невизначеність призвела до зміни галузевої структури продажу валюти. Частка таких традиційних лідерів, як сільське господарство та гірничодобувна промисловість, зменшилася, а в таких галузях, як енергетика, IT та міжнародні гуманітарні організації, зросло.

Одним з ключових заходів політики на валютному ринку було фіксування офіційного обмінного курсу – крок, спрямований на підтримку макроекономічної стабільності. В межах усунення накопичених дисбалансів, цю ставку було скориговано на 25 % [14]. Політика фіксованого курсу не лише забезпечила економічну стабільність, але й врегулювала різницю між готівковими та безготівковими обмінними курсами, яка розширилася через валютні обмеження. Надання населенню можливості купувати валюту в безготівковій формі сприяло стабілізації обох сегментів ринку.

Міжнародна допомога відіграла вирішальну роль у забезпеченні потреб країни в іноземній валюті. Значну частину цих потреб становили кошти від міжнародних партнерів, здебільшого продані безпосередньо НБУ. Ця допомога призвела до збільшення міжнародних резервів, які під час воєнного стану зросли на 14 млрд дол. США до загальної суми 289 млрд дол. США, незважаючи на значні інтервенції у розмірі -284 млрд дол. США, завдяки надходженню 384 млрд дол. США від міжнародних партнерів [14]. У цей період також спостерігався помітний ріст чистого попиту з боку власних операцій банків, головним чином через операції з українськими картками за кордоном, що стало наслідком вимушеної міграції. Ця вимога підкреслила ширші економічні та соціальні наслідки російської збройної агресії для валютного ринку та населення України. Вплив економічної невизначеності на стан валютного ринку в Україні впродовж 2022–2023 рр. узагальнено в табл. 1.

Таблиця 1

**Ключові зміни стану валютного ринку України в умовах росту економічної невизначеності
внаслідок російської збройної агресії в 2022–2023 рр.**

Напрямок змін	Коментарі
Істотні зміни у функціонуванні валютного ринку України	Валютний ринок зазнав значних змін під час сучасної кризи. Незважаючи на запровадження значних валютних обмежень, здатність ринку до самобалансування залишається низькою і значною мірою залежить від продажу валюти НБУ.
Посилення ролі НБУ	Роль НБУ у збалансуванні валютного ринку суттєво зросла з моменту введення воєнного стану. На сучасному етапі НБУ покриває значну частину пропозиції валюти, чого не було раніше.
Динаміка попиту та пропозиції валюти в Україні	Значна частина валюти надходить до України офіційними каналами безпосередньо на державні рахунки, а потім продається НБУ, минаючи ринок. Це призводить до необхідності щоденного втручання НБУ через постійний дефіцит пропозиції валюти в клієнтських операціях.
Зрушення в галузевій динаміці в національній економіці України	Сучасна криза змінила галузеву структуру продажу та купівлі валюти. Роль традиційних лідерів, таких як сільське господарство та металургія, зменшилася, тоді як значення таких секторів, як енергетика, IT та міжнародні гуманітарні організації, зросло.
Режим фіксованого обмінного курсу в Україні	На період воєнного стану офіційний обмінний курс фіксується, банківські операції (за винятком карткових і готівкових операцій) прив'язуються до офіційного курсу. Це призвело до більшої різниці між готівковими та безготівковими обмінними курсами порівняно з довоєнними часами.
Вплив російської збройної агресії на клієнтські операції	Середньодобовий обсяг клієнтських операцій із купівлі та продажу валюти скоротився вдвічі під час воєнного стану. Валютний ринок зіткнувся з чистим дефіцитом клієнтських операцій, що контрастує з позитивним балансом до лютого 2022 р.
Заходи контролю над капіталом в Україні	Уряд запровадив суворі обмеження на операції з капіталом під час воєнного стану, дозволяючи купівлю та перекази іноземної валюти за кордон лише для критично необхідних економічних операцій.
Вплив міжнародної допомоги на стан валютного ринку України	Значна частина валютних потреб країни під час воєнного стану покривається за рахунок коштів міжнародних партнерів. Більшість цієї валюти продається безпосередньо НБУ поза ринком, що вимагає інтервенції НБУ для виведення її на ринок.
Загальна стабільність національного валютного ринку	Незважаючи на складні умови, вжиті заходи, такі як режим фіксованого обмінного курсу та заходи контролю над капіталом, сприяли підтримці макроекономічної стабільності протягом періоду воєнного стану.

Джерело: власний аналіз.

Сьогодні в умовах воєнного стану валютний ринок України зіткнувся зі значними викликами, включаючи залежність від НБУ щодо пропозиції валюти, зміни динаміки сектору та перехід до режиму фіксованого обмінного курсу. Ці зміни мали вирішальне значення для підтримки стабільності вітчизняного ринку в умовах воєнного стану. Зауважимо, що НБУ застосував низку заходів на валютному ринку в умовах російської збройної агресії в період 2022–2023 рр. і спричиненої економічної невизначеності. Ключові заходи в даній площині подано на рис. 1.

Рис. 1. Ключові заходи НБУ на валютному ринку України в період 2022–2023 рр.

Джерело: власний аналіз.

Важливо зазначити, що в умовах цифровізації національної економіки кожен із цих заходів висвітлює регуляторні рішення та їх прямиий вплив на економіку і операції, відображаючи контекст складного економічного середовища, яке повільно починає відновлюватися. При цьому, перспективна структура валютного ринку в Україні потенційно викликає занепокоєння через контроль за рухом капіталу та режим фіксованого валютного курсу. Це призводить до незадоволеного попиту на іноземну валюту, що тисне на фіксований обмінний курс. Крім того, сучасний стан валютного ринку не дозволяє компаніям купувати іноземну валюту для міжнародних платежів без належного обґрунтування, що у поєднанні зі зростанням тиску на національну валюту сприяє ризику неконтрольованої інфляції. Відповідно перспективи розвитку валютного ринку України в умовах повоєнного відновлення залежать від низки факторів і можуть мати різні напрямки, зокрема:

1. *Економічне відновлення, зовнішні інвестиції та підтримка.* В умовах повоєнного відновлення Україна може зосередитися на активізації економічної діяльності, що дасть змогу позитивно вплинути на вітчизняний валютний ринок. Збільшення інвестицій, відновлення інфраструктури та підтримка від міжнародних партнерів можуть сприяти стабілізації національної валюти. Міжнародна фінансова підтримка та інвестиції можуть включати кредити від міжнародних фінансових установ, прямі іноземні інвестиції та безповоротна допомога донорів, які стануть ключовими для відновлення валютного ринку.

2. *Макроекономічна політика та геополітичні ризики.* Стабілізація макроекономічного середовища, включаючи інфляційний контроль та бюджетну політику, буде важлива для зміцнення валютного ринку України. При цьому, геополітична ситуація продовжуватиме впливати на валютний ринок. Стабільність у регіоні та майбутнє скорочення інтенсивності конфлікту можуть позитивно вплинути на валютний ринок України.

3. *Регулювання валютного ринку.* Уряд може вжити заходів для стабілізації валютного ринку, включаючи валютне регулювання, контроль за капіталом або валютні інтервенції. Залежно від ситуації, це може сприяти стабільності на валютному ринку або, навпаки, створити додаткові виклики для забезпечення стабільності валютного ринку України.

На наш погляд, сценарій розвитку валютного ринку України після завершення воєнного стану буде значною мірою зумовлений низкою ключових факторів. Насамперед важливу роль відіграють внутрішні реформи, спрямовані на стабілізацію та підвищення ефективності економіки. Це передбачає заходи з оновлення фінансового сектору, підвищення прозорості та покращення інвестиційного клімату.

Міжнародна підтримка також матиме критичне значення. Економічна допомога та інвестиції від зовнішніх партнерів, таких як ЄС, МВФ й ін., будуть життєво важливими для відновлення і зростання економіки України. Ці ресурси допоможуть уряду у зміцненні валютного ринку та підтримці національної валюти. Геополітична ситуація та міжнародні відносини також впливатимуть на стан валютного ринку

України. Стабільність у регіоні, відносини з сусідніми країнами та участь у міжнародних економічних угодах визначатимуть рівень політичної й економічної безпеки, що в свою чергу впливає на інвестиційну привабливість країни.

На нашу думку, загалом економічні тенденції на глобальному рівні, такі як зміни у світових цінах на сировину, динаміка торговельних відносин, інфляція та економічне зростання в інших країнах, матимуть вплив на валютний ринок України. Глобальна економічна динаміка може визначати напрями потоків капіталу та впливатиме на курс національної валюти. Сьогодні розвиток валютного ринку України в умовах воєнного стану залежать від цілої низки взаємопов'язаних екзогенних і ендемогенних чинників, кожен з яких вноситиме свій вклад у перспективний стан валютного ринку України після скорочення рівня економічної невизначеності.

Висновки. Валютний ринок в Україні стикається зі значними викликами через довготривалу економічну невизначеність, спричинену російською збройною агресією, яка призвела до значних коливань обмінних курсів, і інвестори та фінансові установи шукають безпечні активи (такі як золото) або стабільні валюти (такі як долар США чи євро). Після введення воєнного стану відбулись кардинальні зміни, зокрема, в 2023 р. НБУ покривав 37 % валютної пропозиції у відповідь на сучасну кризу. Це зрушення призвело до зменшення середньодобового обсягу валютних операцій та активізації участі НБУ в балансуванні ринку.

Запровадження в умовах воєнного стану та значної економічної невизначеності політики фіксованого обмінного курсу було спрямоване на підтримку макроекономічної стабільності та управління різницею між готівковим і безготівковим обмінними курсами. Міжнародна допомога відіграла вагомий роль у задоволенні потреб України в іноземній валюті, а кошти від міжнародних партнерів збільшували міжнародні резерви. Уряд запровадив суворі обмеження на операції з капіталом під час воєнного стану, дозволяючи лише критично необхідні економічні операції. Міжнародна допомога також сприяла потребам країни в іноземній валюті під час воєнного стану, причому більшу частину цієї валюти НБУ продавав безпосередньо поза ринком.

Незважаючи на вказані виклики, НБУ вжив заходів для підтримки макроекономічної стабільності в період воєнного стану. Майбутнє валютного ринку в Україні після воєнного стану залежить від кількох факторів, зокрема економічного відновлення, іноземних інвестицій та підтримки, макроекономічної політики й геополітичних ризиків, а також регулювання валютного ринку. Внутрішні реформи, спрямовані на стабілізацію та підвищення ефективності економіки, відіграватимуть вирішальну роль. Геополітична ситуація та міжнародні відносини значною мірою впливатимуть на стан валютного ринку – зокрема, стабільність у регіоні, відносини з сусідніми країнами й участь у міжнародних економічних угодах визначають майбутній стан валютного ринку України. Глобальні економічні тенденції на світовому рівні також впливатимуть на валютний ринок України. Загалом розвиток валютного ринку в умовах воєнного стану залежать від різноманітних внутрішніх і зовнішніх факторів, кожен з яких сприятиме майбутньому стану валютного ринку після зменшення економічної невизначеності.

Подальші дослідження будуть сконцентровані на вивченні потенціалу політики НБУ на валютному ринку і його реалізації в стимулюванні повоєнного відновлення в Україні в умовах глобальних викликів та загроз.

Література:

1. Деркач Ю. Управління валютною діяльністю банків в умовах невизначеності. *Прийзовський економічний вісник*. 2021. № 5(28). С. 124–127.

References: Derkach Yu. Upravlinnia valiutnoiu diialnistiu bankiv v umova nevyznachenosti [Managing banks' foreign exchange activities in an uncertain environment] *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk*. 2021. № 5(28). S. 124–127 [in Ukrainian].

2. Colon F., Kim C., Kim H., Kim W. The effect of political and economic uncertainty on the cryptocurrency market. *Finance Research Letters*. 2012. № 39. С. 101621.

References: Colon F., Kim C., Kim H., Kim W. The effect of political and economic uncertainty on the cryptocurrency market. *Finance Research Letters*. 2012. № 39. С. 101621. [in English].

3. Han L., Liu Y., Yin L. Uncertainty and currency performance: A quantile-on-quantile approach. *The North American Journal of Economics and Finance*. 2019. № 48. С. 702–729.

References: Han L., Liu Y., Yin L. Uncertainty and currency performance: A quantile-on-quantile approach. *The North American Journal of Economics and Finance*. 2019. № 48. С. 702–729. [in English].

4. Wang W., Ping C. A mean-reverting currency model with floating interest rates in uncertain environment. *Journal of Industrial and Management Optimization*. 2019. № 15(4). С. 1921–1936.

References: Wang W., Ping C. A mean-reverting currency model with floating interest rates in uncertain environment. *Journal of Industrial and Management Optimization*. 2019. № 15(4). С. 1921–1936. [in English].

5. Xiao W., Ning Y. An uncertain currency model with floating interest rates. *Soft Computing*. 2016. № 21(22). С. 6739–6754.
References: Xiao W., Ning Y. An uncertain currency model with floating interest rates. *Soft Computing*. 2016. № 21(22). С. 6739–6754.[in English].
6. Zhang Y., Gao J., Fu Z. Valuing currency swap contracts in uncertain financial market. *Fuzzy Optimization and Decision Making*. 2018. № 18(1). С. 15–35.
References: Zhang Y., Gao J., Fu Z. Valuing currency swap contracts in uncertain financial market. *Fuzzy Optimization and Decision Making*. 2018. № 18(1). С. 15–35.[in English].
7. Грищенко А. Монетарна безпека національної економіки в умовах зростаючої невизначеності та ризиків недовіри. *Фінанси України*. 2023. № 7. С. 7–36.
References: Hrytsenko A. Monetarna bezpeka natsionalnoi ekonomiky v umovakh zrostaiuchoi nevyznachenosti ta ryzykiv nedoviry [Monetary security of the national economy in the face of growing uncertainty and risks of distrust]. *Finansy Ukrainy*. 2023. № 7. S. 7–36.[in Ukrainian].
8. Liu J. Impact of uncertainty on foreign exchange market stability: based on the LT-TVP-VAR model. *China Finance Review International*. 2020. № 11(1). С. 53–72.
References: Liu J. Impact of uncertainty on foreign exchange market stability: based on the LT-TVP-VAR model. *China Finance Review International*. 2020. № 11(1). С. 53–72.[in English].
9. Yehorycheva S., Gudz T., Krupka M., Kolodiziev O., Tarasevych N. The role of the banking system in supporting the financial equilibrium of the enterprises: the case of Ukraine. *Banks and Bank Systems*. 2019. № 14(2). С. 190–202.
References: Yehorycheva S., Gudz T., Krupka M., Kolodiziev O., Tarasevych N. The role of the banking system in supporting the financial equilibrium of the enterprises: the case of Ukraine. *Banks and Bank Systems*. 2019. № 14(2). С. 190–202.[in English].
10. Kolodiziev O., Krupka, M., Shulga, N., Kulchytskyi, M., & Lozynska, O. (2021). The level of digital transformation affecting the competitiveness of banks. *Banks and Bank Systems*. 2021. № 16(1). С. 81–91.
References: Kolodiziev O., Krupka, M., Shulga, N., Kulchytskyi, M., & Lozynska, O. (2021). The level of digital transformation affecting the competitiveness of banks. *Banks and Bank Systems*. 2021. № 16(1). С. 81–91.[in English].
11. Крупка М. Фінансові інновації державних банків України. *Фінансовий простір*. 2014. № 4 (16). С. 127–131.
References: Krupka M. Finansovi innovatsii derzhavnykh bankiv Ukrainy [Financial innovations of Ukrainian state-owned banks]. *Finansovyi prostir*. 2014. №4(16). S. 127–131.[in Ukrainian].
12. Кульчицький М. І., Крупка М. І., Коваленко О. В. Зростання ролі фінансів у розвитку трудового потенціалу України. *Світ фінансів*. 2019. № 4(61). С. 83–95.
References: Kulchytskyi M.I. Krupka M.I. Kovalenko O.V. Zrostannia roli finansiv u rozvytku trudovoho potentsialu Ukrainy [Increasing the role of finance in the development of Ukraine's labor potential]. *Svit finansiv*. 2019. №4(61). С. 83–95.[in Ukrainian].
13. Валютно-курсова політика України : монографія / М. І. Крупка, М. І. Кульчицький, Н. В. Жмурко, Д. В. Ванькович. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 366 с.
References: Valiutno-kursova polityka Ukrainy [Currency and exchange rate policy of Ukraine]: *monohrafiia*. M. I. Krupka, M. I. Kulchytskyi, N. V. Zhmurko, D. V. Vankovych. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2012. 366 s. [in Ukrainian].
14. НБУ. Валютна політика в умовах воєнного стану. 2023. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Currency_policy_conditions_martial_law_Lupin_pr_2023-04.pdf?v=4 (дата звернення: 20.12.2023).
References: NBU. Valiutna polityka v umovakh voiennoho stanu [Currency policy under martial law]. 2023. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Currency_policy_conditions_martial_law_Lupin_pr_2023-04.pdf?v=4 (Data zvernennia: 20.12.2023 r.). [in Ukrainian].

Отримано: 26 лютого 2024 р.

Прорецензовано: 18 березня 2024 р.

Прийнято до друку: 21 березня 2024 р.

e-mail: ladashirinyan@ukr.net

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-8349-2113>

DOI: 10.25264/2311-5149-2024-32(60)-115-120

Шірінян Л. В. Нова методика визначення конкурентної позиції компанії зі страхування життя на ринку страхування. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острого : Вид-во НаУОА, березень 2024. № 32(60). С. 115–120.

УДК: 336:368.1

JEL-класифікація: G22, G14, D41

Шірінян Лада Василівна,*доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів
Національного університету харчових технологій*

НОВА МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ КОНКУРЕНТНОЇ ПОЗИЦІЇ КОМПАНІЇ ЗІ СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ НА РИНКУ СТРАХУВАННЯ

У результаті конкуренції на ринку страхування життя (life) кожному life-страховику відповідає ринкова позиція. Закон України «Про захист економічної конкуренції» визначає правила поведінки гравців і ринкові частки life-страховиків лише за одним показником і критерієм монополізації. Актуальним завданням є розробка методики визначення конкурентної позиції life-страховиків, яка б дала змогу порівнювати результати діяльності на основі охоплення ринку страхування життя.

Метою роботи є розробка та апробація нової методології оцінювання конкурентної позиції life-страховика на ринку страхування життя за допомогою показників охоплення ринку, територіальної експансії, масштабів діяльності та критеріїв ефективності.

Розроблено новий підхід до оцінювання конкурентної позиції life-страховика на ринку страхування життя на основі п'яти показників охоплення ринку. Запропоновано інтегральний показник ринкової позиції life-страховика, що дає змогу порівнювати позиції та ранжувати life-страховиків. Висока конкурентна позиція компанії на ринку life-страхування зумовлюється високими преміями, кількістю life-договорів, прибутком і мінімальними адміністративними витратами. Апробовано нову методику на прикладі вибірки з шести life-страховиків, що здійснюють діяльність на ринку страхування життя України.

Ключові слова: ринок страхування життя, конкурентна позиція, life-страховик.

Lada Shirinyan,*Doctor of Sciences (Economics), Professor, Head of the Department of Finance,
National University of Food Technologies*

A NEW METHOD FOR DETERMINING THE COMPETITIVE POSITION OF A LIFE INSURANCE COMPANY IN THE INSURANCE SERVICES MARKET

The competition among service providers in the life insurance market is defined by market positioning and the relative standing of insurance companies. In Ukraine, the «Law on the Protection of Economic Competition» sets forth rules that dictate the behavior of market participants, evaluating market share with a primary focus on a singular indicator and criterion for monopolization. This highlights the urgent need for a methodology to assess the competitive positions of life insurers that facilitates a comprehensive comparison of their market coverage and performance.

The aim of this study is to develop and validate a novel methodology for evaluating the competitive position of life insurers in the market. This methodology will integrate various indicators, including market coverage, territorial expansion, scope of activity, and performance criteria, to offer a thorough assessment of an insurer's competitive standing.

A new approach for assessing the competitive positions of life insurers has been formulated, relying on five key indicators of market coverage. It introduces an aggregated indicator of a life insurer's market position, enabling effective comparisons and rankings among insurers. Factors such as high premiums, a substantial number of life contracts, profitability, and administrative costs are identified as determinants of a strong competitive position in the market. This innovative methodology was applied to a sample of life insurers in the Ukrainian market, demonstrating its practical utility and effectiveness.

Keywords: life insurance market, competitive position, life insurer.

Постановка проблеми. Конкурентна або ринкова позиція страхової компанії, що здійснює страхування життя (далі – life-страховик) на ринку страхування (далі – РС) має розглядатись як позиція life-страховика у порівнянні з іншими life-страховиками в частині надання страхових послуг на РС. Це впливає з означення, згідно з яким конкурентна позиція фірми описує ринкову частку фірми відносно всіх інших подібних фірм, що діють на ринку [1–2]. Наш аналіз виявляє, що питання детермінації ринкової позиції life-страховика є недостатньо вивченим і дотепер не вирішеним. Національний банк України (далі – НБУ), який з 2020 р. почав регулювання страховиків, не розробив методику визначення конкурентної пози-

ції life-страховиків. Антимонопольний комітет України (далі – АКУ) спирається на положення Закону України «Про захист економічної конкуренції» (далі – Закон про конкуренцію). Останній визначає правила поведінки гравців і ринкові частки life-страховиків лише за одним показником і критерієм монополізації [3]. Актуальним завданням є розробка методики визначення конкурентної позиції life-страховиків, яка б дала змогу порівнювати результати діяльності постачальника страхових послуг на основі охоплення гравцем ринку страхування життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розрахунку конкурентної позиції фірм досліджувалась з різних позицій, однак дотепер це питання залишається відкритим для life-страховиків. Згідно з Законом про конкуренцію, монопольна ринкова позиція life-страховика досягається за умови 35 % охоплення ринку страхування життя [3]. Наведена законодавча умова монополізації, на нашу думку, є необхідною, але не достатньою і мають бути запропоновані інші якісні і кількісні критерії охоплення ринку.

Дослідник В. П. Левченко наводить чинники конкурентоспроможності страхової компанії на страховому ринку і справедливо зазначає, що кількісний розрахунок є ускладненим [4, с. 170]. За таких умов доцільним може бути підхід на основі незалежних експертних оцінок.

Н. М. Внукова та Е. Р. Мамедова аргументують взаємозв'язок конкурентоспроможності і конкурентної позиції, що збігається з нашою думкою, однак не пропонують кількісних вимірів конкурентної позиції страховиків [5].

Дослідники Л. А. Приступа і О. Б. Харчук справедливо стверджують, що конкурентоспроможність страхової компанії досягається через реалізацію конкурентних переваг, оптимальне внутрішнє середовище і реагування на зовнішні фактори [6, с. 1203].

Конкурентна позиція компанії на ринку може розглядатись з позицій рейтингу компанії [7–8]. Відомі рейтингові агентства (Standard & Poor's, A. M. Best тощо) мають закриті вартісні методики на основі фінансового аналізу і великої кількості відносних показників, що не дає можливості ними скористатись. У наших попередніх працях ми також розробили рейтингову систему визначення відносного ринкового місця страховика [8, с. 121] на основі фінансового аналізу і показників платоспроможності, фінансової стійкості, ділової активності. Наведені підходи не розкривають ринкового охоплення, а, скоріше, слугують визначенням фінансового стану страхової компанії та порівнянням такого стану з іншими страховиками.

Дослідник П. К. Кулінічев зазначає, що конкурентна позиція гравця на ринку має визначатись його часткою на ринку і рентабельністю [9, с. 72]. Ми врахуємо це в подальшому для власних пропозицій.

Дослідник А. А. Шірінян запропонував методику визначення конкурентної позиції страховика для українського ринку ризикового страхування [10, с. 100]. Однак питання для life-страховиків є відкритим і потребує вирішення. Ми адаптуємо цей підхід для визначення конкурентної позиції life-страховиків на ринку страхування життя.

Мета дослідження: розробити та апробувати нову методологію оцінювання конкурентної позиції life-страховика на ринку страхування життя за допомогою показників охоплення ринку, територіальної експансії, масштабів діяльності та критеріїв ефективності.

Методологія дослідження спирається на статистичний аналіз і порівняння показників, що визначають life-страховиків з позицій охоплення ринку страхування життя. *Інформаційною базою* слугували публікації науковців, звітні дані life-страховиків і НБУ.

Виклад основного матеріалу. Кожний life-страховик має на меті максимально охопити ринок страхування. Тому показники ринкової позиції мають визначати, наскільки цю мету реалізовано на практиці [10, с. 99].

Ми розробили новий підхід і пропонуємо набір показників охоплення ринку страхування життя, який складається з 5 показників:

- частка life-страховика на РС за страховими преміями (K_1);
- частка life-страховика на РС за кількістю підрозділів (K_2);
- частка life-страховика на РС за кількістю договорів страхування (K_3);
- частка life-страховика на РС за кількістю штатних співробітників (K_4);
- рентабельність адміністративних витрат страховика (K_5).

Закон про конкуренцію визначає частку послуг певного гравця на ринку [3]. Для випадку life-страхування можна записати формулу:

$$X_i = 100\% \frac{СП_i}{СП} \quad (1)$$

Тут величина $СП_i$ – це валові страхові премії окремого i -того за номером life-страховика, а у знаменнику величина $СП$ – це валові страхові премії всіх life-постачальників на ринку. Величини $СП$ і $СП_i$ можна знайти в наглядовій статистиці НБУ в відкритому доступі або у фінансовій звітності компанії (рядок 2011 форми № 2 – Звіт про фінансові результати).

Першим показником охоплення ринку є $K_1 = X_1$ за умови:

$$K_1 \rightarrow \max, \max = 35\%.$$

Перейдемо до порівняння ефективності каналів розподілу, які використовує life-компанія, як-от: агенти, брокери та онлайн-платформи. За таким баченням доцільно порівняти кількість фактичних підрозділів, що має постачальник, фактичну кількість співробітників у страховика, кількість договорів страхування життя.

Другим показником є частка life-страховика на ринку за кількістю підрозділів (K_2). Він показує географічне охоплення life-страховиком РС і може бути розрахований за формулою:

$$K_2 = N_{\text{під}i} / N_{\text{під}}, K_2 \rightarrow \max, \quad (2)$$

де ми позначили $N_{\text{під}i}$ – кількість відокремлених підрозділів life-страховика, $N_{\text{під}}$ – загальна кількість відокремлених підрозділів life-страхових компаній на ринку. Відповідні дані для $N_{\text{під}}$ та $N_{\text{під}i}$ можуть бути визначені на сайтах life-страховиків та НБУ. У разі відсутності таких підрозділів у life-страховика ми приймаємо $N_{\text{під}i}=1$. Охоплення ринку для такого показника досягається за умов максимізації показника K_2 .

Заслугує на увагу той факт, що вітчизняні life-страховики надають перевагу не відокремленим підрозділам, а регіональним страховим агентам-представникам на місцях. За таких умов альтернативно можна було б замість кількості філій $N_{\text{під}i}$ приймати кількість страхових агентів life-страховика в регіонах.

Третім показником є частка страховика на ринку страхування життя за кількістю договорів страхування (K_3):

$$K_3 = N_{\text{дог}i} / N_{\text{дог}}, K_3 \rightarrow \max. \quad (3)$$

Тут ми позначили $N_{\text{дог}i}$ – кількість договорів страхування життя окремого life-страховика, $N_{\text{дог}}$ – кількість договорів life-страхування всіх страховиків на ринку страхування життя. Охоплення РС для такого life-показника досягається за умов максимізації K_3 .

Четвертим показником в нашій пропозиції є частка life-страховика на ринку за кількістю співробітників (K_4):

$$K_4 = N_{\text{пер}i} / N_{\text{пер}}, K_4 \rightarrow \max. \quad (4)$$

Тут позначено $N_{\text{пер}i}$ – кількість штатних працівників i -го окремого life-страховика, $N_{\text{пер}}$ – кількість штатних працівників всіх life-страховиків на ринку. Забезпечення повного охоплення ринку досягається за умов максимізації K_4 .

Для повноти опису доцільно проаналізувати також хоча б ключові фінансові показники, а саме: дохід та прибутковість. За дохід від основної операційної діяльності ми прийняли основну статтю доходу – валові страхові премії окремого life-страховика, які використали в формулі (1). Прибутковість розглянемо далі, розраховавши показник рентабельності.

П'ятим показником ми обрали рентабельність витрат, а саме: рентабельність адміністративних витрат страховика:

$$K_5 = \text{Пр}i / \text{АВ}i, K_5 \rightarrow \max. \quad (5)$$

Тут АВі – адміністративні витрати life-страховика (рядок 2130 форми №2 – Звіт про фінансові результати), Прі – прибуток i -го life-страховика до оподаткування (значення фінансового результату до оподаткування, рядок 2290 / 2295 форми № 2 – Звіт про фінансові результати).

Показник K_5 визначає частку коштів, відносно яких страховик сам може приймати рішення, а отже, слугує внутрішнім чинником управління life-страховиком. Крім того, він частково враховує вартість полісу страхування життя, оскільки характеризує в брутто-тарифі ту частину навантаження, що пов'язана з прибутком і заохоченням персоналу life-страховика.

Систематизуємо показники ринкового позиціонування life-страховиків у табл. 1.

Таблиця 1

Набір показників life-страховика, що визначає його конкурентну позицію на ринку страхування життя

№	Скорочена назва показника	Формула	Критерій ринкового позиціонування
1	частка за преміями (K_1)	$K_1 = \text{СП}i / \text{ВП}$	$K_1 \rightarrow \max$, $\max = 35\%$
2	частка за кількістю підрозділів (K_2)	$K_2 = N_{\text{під}i} / N_{\text{під}}$	$K_2 \rightarrow \max$
3	частка за кількістю договорів (K_3)	$K_3 = N_{\text{дог}i} / N_{\text{дог}}$	$K_3 \rightarrow \max$
4	частка за кількістю персоналу (K_4)	$K_4 = N_{\text{пер}i} / N_{\text{пер}}$	$K_4 \rightarrow \max$
5	рентабельність адміністративних витрат (K_5)	$K_5 = \text{Пр}i / \text{АВ}i$	$K_5 \rightarrow \max$

Джерело: удосконалено автором на основі праці [10, с. 100] та адаптовано для ринку страхування життя.

На основі наведеного вище аналізу ми розробили зведений індекс для кількісного вимірювання конкурентної позиції life-страховика відносно її конкурентів.

Інтегральний показник конкурентної позиції на ринку страхування життя. Пропонуємо визначити *інтегральний показник конкурентної позиції life-страховика*, Кзаг. У нашому випадку є 5 показників. Тому будемо визначати Кзаг як середнє геометричне значень окремих індексів:

$$K_{\text{заг}} = [(K_1 \cdot K_2 \cdot K_3 \cdot K_4 \cdot K_5)]^{1/5}, K_{\text{заг}} \rightarrow \max \quad (6)$$

Найкраща ринкова позиція life-страховика досягається за умов максимізації інтегрального показника конкурентної позиції Кзаг. Отже, найкращий life-страховик у такому порівнянні матиме найбільше значення показника Кзаг.

Як і будь-яка нова розробка, запропонований підхід потребує апробування, тому доцільно здійснити перевірку методології, протестувавши її на фактичних даних.

Ранжування life-страховиків за авторською методологією. Станом на 11 листопада 2023 р. на страховому ринку залишилось 12 life-страховиків (активно працює на ринку 8 компаній) [11–12]. Для апробації нового підходу ми обрали 6 страховиків, що здійснюють страхування життя. Вихідні дані life-страховиків для розрахунку показників охоплення ринку страхування життя за 9 місяців 2023 р. наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Дані 6-ти вибірових life-страховиків на РС за 9 місяців 2023 р.

№	Назва life-страховика	СП, млн грн [11]	N _{дог} , тис. один. [12]	N _{нд} , один. [13-18]	N _{пер} , осіб [13-18]	АВі,** млн грн [11]	Прі, млн грн [11]
1	МЕТЛАЙФ	1728	591,9	118*	105	124,9	406,9
2	ТАС (Life)	405	19,6	н/д	87	66,4	35,6
3	PZU Україна СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ	287	158,4	н/д	98	35,2	154,9
4	УНІКА ЖИТТЯ	258	60,1	н/д	189	73,1	124,8
5	ARX LIFE	235	314,2	н/д	40	33,6	71,2
6	КНЯЖА ЛАЙФ ВІСННА ІНШУРАНС ГРУП	46	0,026	н/д	33	8,1	13,6
Всього – РС життя		3569	1175,6	н/д	681	435,3	868,5

* Власна клієнтська мережа МЕТЛАЙФ (кількість фінансових консультантів по всіх регіонах України); н/д – немає даних

** Фактичні дані за 2022 р., оскільки не всі life-страховики наводять дані за 9 місяців 2023 р.

Джерело: розроблено і розраховано автором на основі даних НБУ і відповідних life-страховиків [11–18].

Проведені нами розрахунки і загальний результат за формулою (6) розкривають можливість використання нового підходу. В табл. 3 систематизовано розрахунки та наведено результат застосування запропонованої методики визначення ринкової позиції life-страховиків.

Таблиця 3

Визначення ринкової позиції страховиків життя на прикладі вибірки *

Показник	Скорочена назва страхової компанії					
	МЕТЛАЙФ	ТАС	PZU	УНІКА	ARX	КНЯЖА
Окремі показники ринкової позиції						
K ₁	0,48	0,11	0,08	0,072	0,066	0,01
Позиція за K ₁	1	2	3	4	5	6
K ₂	0,50	0,02	0,13	0,05	0,27	0,00002
Позиція за K ₂	1	5	3	4	2	6
K ₃	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д
Позиція за K ₃	1	1	1	1	1	1
K ₄	0,154	0,128	0,144	0,278	0,059	0,048
Позиція за K ₄	1	4	3	2	5	6
K ₅	3,26	0,54	4,40	1,71	2,12	1,68
Позиція за K ₅	1	6	2	4	3	5
Загальна конкурентна позиція страховика – зведений індекс						
Розрахунковий показник Кзаг	0,655	0,172	0,580	0,280	0,295	0,028
Ринкова позиція	1	5	2	4	3	6

* Джерело: розроблено і розраховано автором згідно з даними на 01.11.2023;

н/д – немає даних.

Найбільш високу конкурентну позицію на ринку страхування життя встановлено у страховика «МЕТЛАЙФ» Кзаг=0,655. На другому місці – страхова компанія «PZU», Кзаг=0,580. У відносних значеннях, «МЕТЛАЙФ» випереджає «PZU», оскільки $0,655 / 0,580 = 1,13$. Останню ринкову позицію в нашій вибірці займає страхова компанія «КНЯЖА», Кзаг=0,028. Позиція страхової компанії «КНЯЖА» у 23,4 рази слабша, ніж у страхової компанії «МЕТЛАЙФ», що підтверджується даними для Кзаг.

Висновки. У роботі розроблено методологію визначення конкурентної позиції life-страховика на ринку страхування життя, яка спирається на положення Закону України «Про захист економічної конкуренції» і удосконалює його в частині розрахунку показників охоплення ринку.

Запропоновано п'ять показників ринкового позиціонування: страхові премії, кількість відокремлених підрозділів, кількість договорів, чисельність персоналу, рентабельність адміністративних витрат. Висока конкурентна позиція на ринку досягається максимізацією премій, кількості договорів, збільшенням працівників, прибутку і мінімізацією адміністративних витрат.

Запропоновано зведений індекс для кількісного вимірювання конкурентної позиції life-страховика відносно його конкурентів.

Апробовано нову методику на прикладі вибірки з 6-ти life-страховиків, що пропонують послугу страхування життя в Україні. Найбільш високу конкурентну позицію на ринку страхування життя встановлено у страховика «МЕТЛАЙФ». На другому місці – страхова компанія «PZU». Останнє місце у вибірці посіла страхова компанія «КНЯЖА», ринкова позиція якої у 23,4 рази слабша, ніж у страхової компанії «МЕТЛАЙФ».

Впровадження запропонованої методики постійного моніторингу конкурентної позиції life-страховиків дасть змогу потенційним клієнтам і зацікавленим особам отримувати достовірну і актуальну інформацію про кожного постачальника, що забезпечить відкритість і інформаційну прозорість ринку страхування життя.

Ця методологія є системною, прозорою та адаптованою до змін ринкового середовища. Саме тому інформацію, отриману в результаті аналізу, кожна страхова компанія може використати для стратегічного планування та процесів прийняття рішень. Зазначена методика дає змогу будувати стратегію з врахуванням такої ринкової поведінки та позиціонування, яка дасть змогу в подальшому покращити позицію на ринку.

Література:

1. The universal marketing dictionary. URL: <https://marketing-dictionary.org/c/competitive-position/> (2024, March, 04).
2. CEOpedia – comprehensive online encyclopedia. The universal marketing dictionary. URL: https://ceopedia.org/index.php/Competitive_position (2024, March, 04).
3. Закон України «Про захист економічної конкуренції», 2001. (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text> (дата звернення: 04.03.2024).
4. Закон України «Про захист економічної конкуренції», 2001. (Verkhovna Rada of Ukraine). [Law of Ukraine «On Protection of Economic Competition», 2001. (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text> (2024, March, 04) (In Ukrainian).
4. Левченко В. П. Теоретико-прагматичні підходи до формування конкурентоспроможності страховика. *Світ фінансів*. 2013. № 1. С. 169–174.
- Levchenko, V. P. (2013). Teoretyko-prahmatychni pidkhody do formuvannya konkurentospromozhnosti strakhovyka. [Theoretical and pragmatic approaches to the formation of the competitiveness of the insurer]. *Svit finansiv*. [World of finance], 1, 169-174. [In Ukrainian].
5. Внукова Н. М., Мамедова Е. Р. Теоретичні аспекти визначення сутності конкурентоспроможності страхових компаній. *Ефективна економіка*. 2020. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7799> (дата звернення: 04.03.2024).
- Vnukova, N. M., Mamedova, E. R. (2020). Teoretychni aspekty vyznachennia sutnosti konkurentospromozhnosti strakhovykh kompanii [Theoretical aspects of determining the essence of the competitiveness of insurance companies]. *Efektivna ekonomika*. [Efficient economy], 4. <<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7799>> (2024, March, 04). [In Ukrainian].
6. Приступа Л. А., Харчук О. Б. Концептуальні засади конкурентоспроможності страхової компанії в сучасному ринковому середовищі. *Економіка і суспільство*. 2017. № 13. С. 1201–1206.
- Prystupa, L. A., Kharchuk, O. B. (2017). Kontseptualni zasady konkurentospromozhnosti strakhovoi kompanii v suchasnomu rynkovomu seredovyshchi. [Conceptual foundations of insurance company competitiveness in the modern market environment]. *Ekonomika i suspilstvo*. [Economy and Society], 13, 1201-1206. [In Ukrainian].
7. Войтович Л. М. Рейтингова оцінка страхових компаній в Україні: сутність і особливості. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 4. С. 801–805.

Voytovych, L. M. (2015). Reitynhova otsinka strakhovykh kompanii v Ukraini: sutnist i osoblyvosti. [Rating assessment of insurance companies in Ukraine: essence and features]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. [Global and national economic problems]*, 4, 801-805. [In Ukrainian].

8. Шірінян Л. В. Рейтингова система і рейтинг-оцінка фінансової стійкості страхових компаній України. *Світ Фінансів*. 2007. № 2 (11). С. 152–163.

Shirinyan, L. V. (2007). Reitynhova sistema i reitynh-otsinka finansovoi stiikosti strakhovykh kompanii Ukrainy. [Rating system and rating-assessment of financial stability of insurance companies of Ukraine]. *Svit finansiv. [World of Finance]*, 2 (11), 152-163. [In Ukrainian].

9. Кулінічев П. К. Оцінка факторів впливу на конкурентну позицію підприємства. *Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Технічний прогрес і ефективність виробництва*. 2013. № 45 (1018). С. 69–75.

Kulynichev, P. K. (2013). Otsinka faktoriv vplyvu na konkurentnu pozytsiiu pidpriemstva. [Assessment of factors influencing the competitive position of the enterprise. *Visnyk NTU «KhPI»]. Seriya: Tekhnichniy prohres i efektyvnist vyrobnytsva. [Bulletin of the National Technical University «KhPI». Series: Technical progress and production efficiency]*, 45(1018), 69-75. [In Ukrainian].

10. Шірінян А. А. Конкурентна позиція страхової компанії на ринку страхових послуг. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2023. № 12 (271). С. 97–107.

Shirinyan, A. A. (2023). Konkurentna pozytsiia strakhovoi kompanii na rynku strakhovykh posluh. [Competitive position of the insurance company in the market of insurance services]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini. [Market relations development in Ukraine]*, 12 (271), 97-107 [In Ukrainian].

11. Офіційний сайт НБУ. Основні показники діяльності страхових компаній (у розрізі установ), відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 835. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist#6> (дата звернення: 04.03.2024).

Ofitsiyniy sait NBU. [The official website of the NBU]. Osnovni pokaznyky diialnosti strakhovykh kompanii (u rozrizi ustanov), vidpovidno do Postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy № 835. [The main indicators of the activity of insurance companies (in terms of institutions), in accordance with the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 835]. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist#6> (2024, March, 14) [In Ukrainian].

12. Форіншурер. Рейтинг компаній страхування життя за 9 місяців 2023 року. URL: <https://forinsurer.com/ratings/life/23/9/1> (дата звернення: 04.03.2024).

Forinshurer [Forinsurer]. Reitynh kompanii strakhuvannia zhyttia za 9 misiatsiv 2023 roku. [Rating of life insurance companies for 9 months of 2023]. <<https://forinsurer.com/ratings/life/23/9/1>> (2024, March, 04)

13. Офіційний сайт МЕТЛАЙФ. Фінансові звіти. URL: <https://www.metlife.ua/about-us/reports/annual-reports/> (дата звернення: 04.03.2024).

Ofitsiyniy sait METLAIF. [METLIFE official website]. Finansovi zvity. [Financial reports]. URL: <https://www.metlife.ua/about-us/reports/annual-reports/> (2024, March, 04) [In Ukrainian].

14. Офіційний сайт АТ «СК «ТАС» (приватне). Звіт про управління. URL: https://taslife.com.ua/important_info/finansovi-zvity (дата звернення: 04.03.2024).

Ofitsiyniy sait AT «SK «TAS» (pryvatne). [The official website of TAS JSC (private)]. Zvit pro upravlinnia. [Management report]. URL: https://taslife.com.ua/important_info/finansovi-zvity (2024, March, 04) [In Ukrainian].

15. Офіційний сайт ПЗУ УКРАЇНА СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ. Фінансова звітність. URL: <https://www.pzu.com.ua/admin/upload/finansova-zvitnist-pzu-life-ta-zvit-pro-upravlinnya-za-2022-rik-z-auditorskim-zaklyuchennyam.pdf> (дата звернення: 04.03.2024).

Ofitsiyniy sait PZU UKRAINA STRAKhUVANNIA ZhYTTIA. [Official website of PZU UKRAINE LIFE INSURANCE]. Finansova zvitnist. [Financial Statements]. URL: <https://www.pzu.com.ua/admin/upload/finansova-zvitnist-pzu-life-ta-zvit-pro-upravlinnya-za-2022-rik-z-auditorskim-zaklyuchennyam.pdf> (2024, March, 04) [In Ukrainian].

16. Офіційний сайт УНІКА ЖИТТЯ. Фінансова звітність. URL: https://unika.ua/content/uploads/235%20IFRS%20FS%202022_UNIQA%20Life_UKR_25.04.2023_with%20signed%2001.05.2023.pdf (дата звернення: 04.03.2024).

Ofitsiyniy sait UNIKA ZhYTTIA. [Official website of UNIKA LIFE]. Finansova zvitnist. [Financial Statements]. URL: https://unika.ua/content/uploads/235%20IFRS%20FS%202022_UNIQA%20Life_UKR_25.04.2023_with%20signed%2001.05.2023.pdf (2024, March, 04) [In Ukrainian].

17. Офіційний сайт ТДВ «СК «АРКС ЛАЙФ». Фінансова звітність. URL: https://a.storyblok.com/f/188109/x/58a45f2846/ax-life_fs_2022.pdf (дата звернення: 04.03.2024).

Ofitsiyniy sait TDV «SK «ARKS LAIF». [Official site of limited liability company «SK «ARCS LIFE»]. Finansova zvitnist. [Financial Statements]. URL: https://a.storyblok.com/f/188109/x/58a45f2846/ax-life_fs_2022.pdf (2024, March, 04) [In Ukrainian].

18. Офіційний сайт КНЯЖА ЛАЙФ ВІСННА ІНШУРАНС ГРУПІ. Річна інформація емітента цінних паперів за 2022 рік. URL: <https://www.kniazha-life.com.ua/rozkritya-informaciyi> (дата звернення: 04.03.2024).

Ofitsiyniy sait KNiAZhA LAIF VIENNA INShURANS HRUP. [Official website of PRINCE LIFE VIENNA INSURANCE GROUP]. Richna informatsiia emitenta tsinnykh paperiv za 2022 rik. [Annual information of the issuer of securities for 2022]. URL: <https://www.kniazha-life.com.ua/rozkritya-informaciyi> (2024, March, 04) [In Ukrainian].

**МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ТА
ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ
В ЕКОНОМІЦІ**

Отримано: 24 лютого 2024 р.

Прорецензовано: 17 березня 2024 р.

Прийнято до друку: 22 березня 2024 р.

e-mail: hrabariev_andrii@kneu.edu.ua

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0001-6165-0996>

DOI: 0

Грабарев А. В., Мозгаллі О. П., Баранюк М. Р. Математичні методи та інформаційні технології у банках. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2024. № 32(60). С. 122–127.

УДК: 330.4+004.89:005.53]:336.71

JEL-класифікація: C65, C87, G21

Грабарев Андрій Володимирович,*кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри інформатики та системології
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана***Мозгаллі Ольга Петрівна,***доктор економічних наук, професор, професор кафедри інформаційних систем в економіці
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана***Баранюк Михайло Романович,***студент 1-го курсу магістратури спеціальності «Менеджмент» освітньої програми «Бізнес-адміністрування»
Державного торговельно-економічного університету, Інституту вищої кваліфікації***МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У БАНКАХ**

У статті досліджено інформаційні технології ухвалення рішень у банках із використанням математичних методів. Проаналізовано задачі вибору оптимального управлінського рішення. Подано класифікацію методів підтримки ухвалення рішень у банківській сфері. Розглянуто методи з теорії нечіткої логіки та індуктивного моделювання, підходи до лінгвістичних термів і формування множин нечітких знань, щоб розв'язати задачі вибору та ухвалювати рішення у банківській галузі.

Ключові слова: банківська система, інформаційні технології, неймережеві методи, інтелектуальні підходи до аналізу даних, задачі підтримки банківської діяльності.

Andrii Hrabarev,*Ph.D. in economics, associate professor, associate professor of the Department of Informatics and Systemology
Vadym Hetman Kyiv National University of Economics***Olga Mozgalli,***doctor of economic sciences, professor, professor of the Department of Information Systems in Economics
Vadym Hetman Kyiv National University of Economics***Mykhailo Baraniuk,***student of the 1st year of the master's degree in «Management» of the educational program «Business Administration»,
State University of Trade and Economics, Institute of Higher Qualifications***MATHEMATICAL METHODS AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN BANKING**

The article explores decision-making information technologies in the banking sector utilizing mathematical methods. It delves into the optimal management decision-making tasks and presents a classification of decision support methods used within the banking industry. The study considers methods from fuzzy logic theory and inductive modeling, along with approaches to linguistic terms and the creation of fuzzy knowledge sets for decision-making and choice problems in banking. To simplify complex decision-making problems, strategies such as problem decomposition into simpler subsets, altering the model's structural hierarchy, aggregation, and identifying reference situations with predetermined solutions are employed.

A fuzzy model of the subject matter is developed, focusing on the phasization of variables—identifying linguistic assessments of variables and the membership functions necessary for their formalization. The introduction of rule weights in the fuzzy knowledge base reflects varying levels of confidence in the data, emphasizing the expert's trust in each selected rule for decision-making. The formation of a general fuzzy knowledge base is detailed.

The study validates the efficiency of utilizing neural network learning methods to adjust the parameters of a fuzzy model based on real data. This approach automates the process, significantly reducing both development time and costs while optimizing system parameters. This feature is particularly critical for economic problem-solving, notably in banking support activities, where the rapid pace of changes necessitates constant adaptation of membership functions to the dynamic conditions of the banking system.

Keywords: banking system, information technologies, neural network methods, intelligent approaches to data analysis, banking support tasks.

Постановка проблеми. Банківська система функціонує в економічному середовищі, яке швидко змінюється і якому характерні стохастичність, брак стабільності та визначеності, непрозорість ведення справ. З цих причин окремі банки як агенти економічного середовища не спроможні дотримуватися встановлених стратегій і досягти цілей, що не забезпечує ефективного розвитку банківської системи загалом і національної економіки зокрема. Звідси постає потреба застосовувати прогресивні методи та інноваційні технології, завдяки введенню яких потенційно забезпечується цілком відповідний аналіз великих масивів інформації, з'ясовуються обставини появи конфлікту інтересів, що дасть належну підтримку в ухваленні ефективних рішень, дозволить проконтролювати їхнє впровадження, промоніторити банківську систему загалом. Сьогодні активно розгортаються в банках інтелектуальні методології, які застосовують в аналізі даних, вводиться ІТ-підтримка, провадиться прогнозування з подальшим моделюванням. Для розв'язання задач вибору оптимальної стратегії розвитку банківського сектору, прогнозування розвитку банківської системи, управління банківськими портфелями, аналізу нових банківських продуктів і попиту на них останнім часом досить активно застосовуються методи, які мають базисом концепцію нечіткої логіки. Це дозволяє глибоко вивчити обставини і ситуації, що склалися, для вирішення яких бракує інструментарію булевої логіки. До цих методів зараховують алгоритми нейромережів, генетичні, нечіткі, що тотожні широкій групі завдань банків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці математичних методів та інформаційних технологій, а саме: методів теорії нечіткої логіки та індуктивного моделювання, підходів до лінгвістичних термів і формування множин нечітких знань для розв'язання задач вибору й ухвалення рішень у банківській сфері – присвятили за останні роки дослідження такі науковці: В. S. Ahn [1], Ashish K. Srivastava [6], А. Н. Báez [2], М. Р. Баранюк [3; 4], V. Bezkorovainyi [5], S. S. Cho [1], В. Н. Debrayan [2], V. Derbentsev [5], А. Hrabariev [3; 4; 5], С. Y. Kim [1], S. Kumar [6], Manish K. Srivastava [6], О. Pomazun [5], М. Silchenko [5], R. Singh [6], А. В. Матвійчук [7], О. П. Мозгаллі [8]. Утім лишається недостатньо дослідженими ситуації, які неможливо розв'язати за допомогою апарату булевої логіки, зокрема, нейромережів, нечіткі алгоритми, які тотожні великій групі завдань банківської діяльності.

Мета дослідження: проаналізувати математичні методи та інформаційні технології інтелектуальної підтримки ухвалення рішень у банківській сфері.

Виклад основного матеріалу. Задачу альтернативи оптимального управлінського рішення можна визначити у такий спосіб: за заданими зовнішніми умовами $\{S_1, S_2, \dots, S_k\}$ встановити такі стани $\{s_1, s_2, \dots, s_k\}$ й управлінські впливи $\{u_1, u_2, \dots, u_N\}$, що забезпечували б певному критерію $\varphi(\chi, s, u)$ найкраще мінімальне або максимальне значення.

Щоб відшукати розв'язок для цієї задачі, скористаємося широким колом методів. Використання певного підходу залежить насамперед від вихідних умов задачі, а також від вимог до результуючого рішення. З метою ранжирування альтернативних рішень, з урахуванням їхніх переваг доречно провадити підхід до з'єднання множини цільових функцій в єдину агреговану. Це дозволить упорядкувати множину альтернатив. Одночасно з дослідженням припустимої множини альтернатив слід послідовно з'ясовувати переваги цільових функцій. Пошук часткового упорядкування множини наявних альтернатив має бути інформативнішим за просте об'єднання несуперечливих переваг, що встановлюються для кожної з цільових функцій. Доцільно максимально знижувати рівень невизначеності і непорівнянності, щоб вилучити інформацію про діапазон зміни параметрів та ін.

Щоб спростити задачі ухвалення рішення, застосовують такі підходи: декомпозиція задачі на сукупність простіших задач із перетворенням структури підпорядкування моделей [7]; агрегування, коли найбільш ефективне вирішення перебуває не на вихідній множині, а поміж набагато меншого числа виділеної кількості подання [2]; розрізнення ситуацій-еталонів, вирішення яких відомо заздалегідь [6]; репрезентація задачі у формі чітких і нечітких графіків, вершини яких віддзеркалюють складні ситуації та розв'язок яких лежить на графах [8].

Для задач пошуку й ухвалення рішень у банківській системі зіставлення можливих варіантів рішень має виконуватись не лише за умови врахування інтересів інших агентів економічної системи, а й з урахуванням різних наслідків, які настають від таких рішень. За ймовірнісного характеру управлінських впливів, кожний з яких характеризується вектором імовірностей усіх можливих альтернатив, слід вводити функції ймовірнісної корисності. Для вирішення багатокритеріальних задач, що є задачами наближення вектор-функції, аргумент якої покладено на деякій допустимій множині з дійсного n -вимірного простору, до вектора цілей раціонально застосовувати апарат багатоцільового програмування. При цьому наближення відбувається за рахунок мінімізації відстані між досліджуваною вектор-функцією і вектором цілей.

Узагальнюючи результати вивчення підходів до ухвалення рішень і беручи до уваги специфіку функціонування банківської системи, подамо класифікацію методів підтримки ухвалення рішень у банках (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація методів підтримки ухвалення рішень у банківській сфері

1. Методи аналізу результативності діяльності банківської системи		
1.1. Аналіз показників діяльності банківської системи	1.2. Методи інтелектуального аналізу даних	
– фінансові результати діяльності банківської системи; – аналіз фінансового стану банківської системи; – оцінювання ефективності процесів функціонування банківської системи	– штучні нейронні мережі; – дерева рішень, символічні правила; – метод найближчого сусіда і k -найближчого сусіда; – метод опорних векторів; – бачковські мережі; – лінійна регресія; – кореляційно-регресійний аналіз; – ієрархічні методи кластерного аналізу; – неієрархічні методи кластерного аналізу, а саме алгоритми k -середніх і k -медіани; – метод пошуку асоціативних правил; – метод обмеженого перебору; – еволюційне програмування і генетичні алгоритми; – метод візуалізації даних	
2. Методи підтримки ухвалення рішень у банківській системі за активного впливу агентів економічної системи		
2.1. Моделі та методи теорії ігор (максимінні, мінімаксні, змішані; ігри скінченні з нульовою / ненульовою сумами, множинні коаліційні, диференційні). 2.2. Індуктивні моделі і методи. 2.3. Моделі системної структурної динаміки, теорії катастроф, синергетики. 2.4. Моделі еволюційного розвитку, хвильової економічної динаміки. 2.5. Моделі соціально-економічних криз. 2.6. Моделі трансформаційних процесів		
3. Методи підтримки ухвалення рішень у банківській системі		
3.1. Методи підтримки ухвалення рішень за умов визначеності	3.2. Методи підтримки ухвалення рішень при ризику	3.3. Методи підтримки ухвалення рішень за невизначеності
– одна цільова функція, одиничні розв'язки (статистичні і динамічні моделі); – багаточільова функція, багато рішень (класичні методи, технологічні методи, компенсаторні методи, некомпенсаторні методи); – багаточільові функції багатьох об'єктів (методи векторної оптимізації)	– правило Лапласа; – правило Баєса; – критерій середнього значення і стандартного відхилення; – правило Бернуллі (максимум соціальних очікувань)	– критерій Севіджа (величина втрат агента); – критерій оптимізму / песимізму Гурвіца

Джерело: складено авторами на основі [7].

Детальніше проаналізуємо методи, базисом яких є концепції нечіткої логіки і підходи індуктивного моделювання. Базис теорії нечіткої логіки пояснює лінгвістичну змінну, значеннями якої є слова і вислови природної чи штучної мов, подані термами [8], методи формування нечітких множин і правил виведення. Опишемо підходи до визначення лінгвістичних термів і формування множин нечітких знань для вирішення задач вибору й ухвалення рішень у банках.

Отже, U – універсальна множина проблемної площини, а її нечітка підмножина F , $F \subset U$ визначається через функцію належності $\mu^F(u)$, де $u \in U$ – елемент множини U . Функція $\mu^F(u)$ відображає елементи з множини U на множину чисел у діапазоні $[0,1]$, які характеризують рівень належності кожного елемента $u \in U$ до нечіткої підмножини $F \subset U$. Носієм підмножини F є множина таких точок у U , для яких величина $\mu^F(u)$ позитивна [7].

Для розв'язку задачі вважатимемо, що множина U охоплює кінцеву кількість множин, елементів u_i , $i = 1, \dots, n$, а нечітку множину F можна подати як

$$F = \mu^F(u_1)/u_1 + \mu^F(u_2)/u_2 + \dots + \mu^F(u_n)/u_n = \sum_{i=1}^n \mu^F(u_i)/u_i \quad (1)$$

Далі проаналізуємо об'єкт із дискретним виходом і n входом:

$$y = f_y(x_1, x_2, \dots, x_n), \quad (2)$$

де x_i , $i = 1, \dots, n$, – вхідні змінні; y – значення вихідної змінної.

Змінні x_i , $i = 1, \dots, n$, y – якісна і кількісна змінні. Змінні якісні – x_i , $i = 1, \dots, n$, y – характеризуються множиною всіх можливих значень

$$U_i = \{v_i^1, v_i^2, \dots, v_i^{q_i}\}, i = \overline{1, n}, \quad (3)$$

$$Y = \{y^1, y^2, \dots, y^{q_m}\}, \quad (4)$$

де $v_i^s(v_i^{q_i})$ – бал найменшому / найбільшому значенню вхідної змінної x_i ; $y^l(y^{q_m})$ – бал найменшому / найбільшому значенню вихідної змінної y .

Задача пошуку оптимальних рішень у визначенні умов, коли фіксованому вектору вхідних змінних $X^* = \langle x_1^*, x_2^*, \dots, x_n^* \rangle$, $x_i^* \in U_i$ закономірно відповідає розв'язок $y^* \in Y$ для об'єкта з дискретним виходом.

Формальний розв'язок такої задачі передбачає наявність залежності (1). Для з'ясування цієї умови розглянемо змінні x_i , $i = 1, \dots, n$, y – лінгвістичні змінні, задані на універсальних множинах (2–3). Для оцінювання лінгвістичних змінних x_i , $i = 1, \dots, n$, y використаємо якісні терми з терм-множин: $A_i = \{a_i^1, a_i^2, \dots, a_i^{k_i}\}$ – терм-множина вхідної змінної x_i , $i = 1, \dots, n$; $D = \{d_1, d_2, \dots, d_m\}$ – терм-множина вихідної змінної y . У цих множинах a_i^p – p -й лінгвістичний терм змінної x_i , $p = 1, k_i$, $i = \overline{1, n}$; d_j – j -й лінгвістичний терм змінної y [8].

Для випадку якісних змінних x_i , $i = \overline{1, n}$ і у нечіткі множини a_i^p і d_j визначатимуться як

$$a_i^p = \sum_{s=1}^{q_i} \mu^{a_i^p}(v_i^s) / v_i^s, \quad (5)$$

$$d_j = \sum_{r=1}^{q_m} \mu^{d_j}(y^r) / y^r, \quad (6)$$

де $\mu^{a_i^p}(v_i^s)$ – рівень належності елемента $v_i^s \in U_i$ до терму $a_i^p \in A_i$, $i = \overline{1, n}$, $p = \overline{1, k_i}$, $s = \overline{1, q_i}$; $\mu^{d_j}(y^r)$ – рівень належності елемента $y^r \in Y$ до терму $d_j \in D$, $j = \overline{1, m}$.

Першим етапом створення нечіткої моделі досліджуваного об'єкта є фазифікація змінних, тобто пошук лінгвістичного оцінювання змінних і функцій належності, потрібних для їхньої формалізації [7].

Для дослідження банківської діяльності задано N правил, що пов'язують входи / вихід через вектори

$$V_k = \langle x_1, x_2, \dots, x_n, y \rangle, \quad k = \overline{1, N} \quad (7)$$

які розподіляються за принципом $N = k_1 + \dots + k_j + \dots + k_m$, (8)

де m – загальна кількість значень вихідної змінної; k_j – кількість правил у базі знань, які відповідають однаковому значенню d_j , $j = \overline{1, m}$, вихідної змінної y (у загальному випадку $k_1 \neq \dots \neq k_j \neq \dots \neq k_m$). Отже, кількість наявних експериментальних даних виявилася меншою від повного перебирання різних комбінацій імовірних значень вхідних змінних об'єкта l_i , $i = \overline{1, n}$, іншими словами, $N < l_1 \cdot l_2 \cdot \dots \cdot l_n$. Звідси база знань являтиме собою складену за такими правилами таблицю, в якій: 1) розмірність таблиці $(n + 2) \times N$, де $(n + 2)$;

N – кількість рядків (8); 2) кожен рядок матриці – це комбінація значень вхідних змінних, віднесена експертом до одного з імовірних значень вихідної змінної y (при цьому k_1 рядків відповідають значенню вихідної змінної $y = d_1$); k_2 рядків відповідають значенню $y = d_2$; k_m рядків відповідають значенню $y = d_m$; 3) перші n стовпчиків матриці відповідають вхідній змінній x_i , $i = \overline{1, n}$, $(n + 1)$ -й – кількісний вираз важливості правил w_{jp} , $j = \overline{1, m}$, $p = \overline{1, k_j}$; а $(n + 2)$ -й – значенням d_j вихідної змінної y , $j = \overline{1, m}$, що відповідають комбінації значень у перших $(n + 1)$ стовпчиках; 4) елемент a_i^p , який перебуває на перетині i -го стовпчика і jp -го рядка, тотожний лінгвістичному оцінюванню параметра x_i у рядку матриці знань із номером j_p [8].

Слід наголосити, що лінгвістичну оцінку a_i^p вибирають із терм-множини, що тотожна змінній x_i ; $a_i^p \in A_i$, $i = \overline{1, n}$, $j = \overline{1, m}$, $p = \overline{1, k_j}$.

Коли експерт встановлює лінгвістичні правила на кшталт «IF-THEN», що складають базу нечітких знань про якийсь об'єкт банківської системи, переконаність експерта у правильності кожного правила може бути різною. Для відображення різних рівнів впевненості до бази нечітких знань (табл. 2) вводяться ваги правил – числа з інтервалу $[0, 1]$, що підтверджують впевненість експерта у кожному вибраному ним для ухвалення рішення конкретному правилі [8].

За алгоритмом, описаним у [8], спочатку всі ваги правил прирівнюються до 1. Після цього побудовану базу знань перевіряють на наявність протилежних за змістом рядків, де за однакових вхідних змінних правила мають різні вихідні значення. Така матриця знань визначає систему логічних висловлювань «IF-THEN, ELSE», що зв'язують значення вхідних змінних x_i , $i = 1, \dots, n$ з одним із імовірних значень виходу d_j , $j = \overline{1, m}$:

IF $(x_1 = a_1^{l_1})$ AND $(x_2 = a_2^{l_2})$ AND... AND $(x_n = a_n^{l_n})$ (з вагою w_{11})
 OR $(x_1 = a_1^{l_2})$ AND $(x_2 = a_2^{l_2})$ AND... AND $(x_n = a_n^{l_2})$ (з вагою w_{12})
 OR... OR $(x_1 = a_1^{l_{k_1}})$ AND $(x_2 = a_2^{l_{k_1}})$ AND... AND $(x_n = a_n^{l_{k_1}})$ (з вагою w_{1k_1}),
 THEN $y = d_1$, ELSE

№ вхідної комбінації	Змінні вхідні				Вага	Змінна вихідна
	x_1	x_2	... x_i ...	x_n	W	y
11	a_1^{11}	a_2^{11}	a_i^{11}	a_n^{11}	w_{11}	d_1
12	a_1^{12}	a_2^{12}	a_i^{12}	a_n^{12}	w_{12}	
...	...	...	...	...	...	
$1k_1$	$a_1^{1k_1}$	$a_2^{1k_1}$	$a_i^{1k_1}$	$a_n^{1k_1}$	w_{1k_1}	
...	...	...	...	...	...	...
j^1	a_1^{j1}	a_2^{j1}	a_i^{j1}	a_n^{j1}	w_{j1}	d_j
j^2	a_1^{j2}	a_2^{j2}	a_i^{j2}	a_n^{j2}	w_{j2}	
...	...	...	...	...	...	
jk_j	$a_1^{jk_j}$	$a_2^{jk_j}$	$a_i^{jk_j}$	$a_n^{jk_j}$	w_{jk_j}	...
...	...	...	...	...	...	...
m_1	a_1^{m1}	a_2^{m1}	a_i^{m1}	a_n^{m1}	w_{m1}	d_m
m_2	a_1^{m2}	a_2^{m2}	a_i^{m2}	a_n^{m2}	w_{m2}	
...	...	...	...	...	...	
mk_m	$a_1^{mk_m}$	$a_2^{mk_m}$	$a_i^{mk_m}$	$a_n^{mk_m}$	w_{mk_m}	

Джерело: [7].

IF $(x_1 = a_1^{21})$ AND $(x_2 = a_2^{21})$ AND... AND $(x_n = a_n^{21})$ (з вагою w_{21})
 OR $(x_1 = a_1^{22})$ AND $(x_2 = a_2^{22})$ AND... AND $(x_n = a_n^{22})$ (з вагою w_{22}) OR...
 OR $(x_1 = a_1^{2k_2})$ AND $(x_2 = a_2^{2k_2})$ AND... AND $(x_n = a_n^{2k_2})$ (з вагою w_{2k_2}),
 THEN $y = d_2$, ELSE...
 IF $(x_1 = a_1^{m1})$ AND $(x_2 = a_2^{m1})$ AND... AND $(x_n = a_n^{m1})$ (з вагою w_{m1})
 OR $(x_1 = a_1^{m2})$ AND $(x_2 = a_2^{m2})$ AND... AND $(x_n = a_n^{m2})$ (з вагою w_{m2}) OR...
 OR $(x_1 = a_1^{mk_m})$ AND $(x_2 = a_2^{mk_m})$ AND... AND $(x_n = a_n^{mk_m})$ (з вагою w_{mk_m}),
 THEN $y = d_m$. (9)

Нечітку базу знань (9) можна записати як

$$\bigcup_{p=1}^{k_j} \left[\bigcap_{i=1}^n (x_i = a_i^p) \right] \longrightarrow y = d_j, \quad \mathcal{U}_i^{\sim} \quad (10)$$

Для побудови системи нечітких логічних рівнянь було запропоновано метод [7], в основу якого покладено спосіб використання нечітких логічних рівнянь на базисі матриці знань чи ізоморфної до неї системи логічних висловлювань (10). Це дозволяє врахувати значення функцій належності вихідної змінної за умови фіксованих значень входів банківської системи.

Отже, лінгвістичні оцінки a_i^p змінних x_1, \dots, x_n , які входять до логічних висловлювань (10), – це визначені на універсальних множинах (2) нечіткі множини.

Щоб налаштувати параметри нечіткої моделі на базисі реальних даних, доцільно застосувати нейромережеві методи навчання. Такі нейромережеві методи автоматизують процес і помітно скорочують строки розробки і знижують витрати, оптимізуючи параметри системи. Ця характеристика важлива у розв’язанні економічних задач, а саме задач підтримки ухвалення рішень, оскільки через високу динаміку перетворень функції належності мають постійно адаптуватися до безперервно змінюваних умов банківської системи.

Висновки. Для підвищення результативності моделювання процесів функціонування і розвитку банківської системи доцільно використовувати нейронні нечіткі системи – системи, в яких для визначення параметрів нечітких моделей використовують нейронні мережі. Найважливішою властивістю цих систем є можливість їхньої інтерпретації у термінах нечітких правил «IF-THEN». У сучасних гібридних нейронних нечітких системах нейронні мережі та нечіткі моделі комбінуються в єдину гомогенну архітектуру. Такі системи можуть інтерпретуватися чи як нейронні мережі з нечіткими параметрами, чи як паралельні розподілені нечіткі системи. Звідси налаштування параметрів математичної моделі ідентифікації

та прогнозування процесів розвитку банківської системи полягає у підборі таких параметрів функцій залежності усіх термів для кожної змінної, які мінімізують встановлений критерій якості.

Отже, невизначеність обумовлює появу ситуацій, які не мають однозначного розв'язку і потребують вирішення задач пошуку закономірностей, які зв'язують основні залежності між показниками діяльності банківської системи і дають змогу вибудувати відповідні функції залежності для проведення модельних досліджень.

Література:

1. Ahn B.S., Cho S.S., & Kim C.Y. The integrated methodology of rough set theory and artificial neural networks for business failure prediction. *Expert Systems with Applications*. 2020. № 18(2). P. 65-74 (дата звернення 12.02.2024).
2. Báez Alexander Hernández, Debrayan Bravo Hidalgo. Fuzzy Logic in Business, Management and Accounting. *Journal of Business and Management*. 2020. Vol.08. No.06. URL: Article ID:104159,21 pages 10.4236/ojbm.2020.86157 (дата звернення 15.02.2024).
3. Грабарев А. В., Баранюк М. Р. Розвиток інформаційних систем і технологій в банках. *Наукові інновації та передові технології* (Серія «Управління та адміністрування». Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»). 2024. № 2 (30) С. 773–782 (Фахова) [in Ukrainian].
4. Hrabariev A.V., Baraniuk M.R. Rozvytok informatsiinykh system i tekhnologii v bankakh [Development of information systems and technologies in banks]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii* (Seriiia «Upravlinnia ta administruvannia»). Seriiia «Pravo», Seriiia «Ekonomika», Seriiia «Psykhologhiia», Seriiia «Pedahohika»). 2024. № 2(30) 2024. S. 773-782. (Fakhova) [in Ukrainian].
4. Грабарев А. В., Мозгаллі О. П., Баранюк М. Р. Модифікація концептуальної моделі банківської системи у контексті сталого розвитку. *Наука і техніка сьогодні* (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»). 2024. № 2 (30). С. 292–303. (Фахова) [in Ukrainian].
5. Hrabariev A.V., Mozghalli O.P., Baraniuk M.R. Modyfikatsiia kontseptualnoi modeli bankivskoi systemy u konteksti staloho rozvytku [Modification of the conceptual model of the banking system in the context of sustainable development]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii* (Seriiia «Upravlinnia ta administruvannia»). Seriiia «Pravo», Seriiia «Ekonomika», Seriiia «Psykhologhiia», Seriiia «Pedahohika»). 2024. № 2(30) 2024. S. 773-782. (Fakhova) [in Ukrainian].
5. Derbentsev V., Bezkorovainyi V., Silchenko M., Hrabariev A., Pomazun O. Deep Learning Approach for Short-Term Forecasting Trend Movement of Stock Indices. In 2021 IEEE 8th International Conference on Problems of Infocommunications, Science and Technology (PIC S&T). 2021. pp. 607-612. URL: IEEE. <https://doi.org/10.1109/PICST54195.2021.9772235> (дата звернення: 20.02.2024).
6. Fuzzy Logic based Model to Calculate the Economic Level of any Country / S. Kumar, Rashmi Singh, Manish K. Srivastava, Ashish K. Srivastava. URL: <https://www.ijbsac.org/wp-content/uploads/papers/v1i12/L00570311216.pdf> (дата звернення 11.01.2024).
7. Матвійчук А. В. Моделювання економічних процесів із застосуванням методів нечіткої логіки : монографія. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe (дата звернення: 12.02.2024).
8. Matviichuk A.V. Modeliuvannia ekonomichnykh protsesiv iz zastosuvanniam metodiv nechitkoi lohiky [Modeling of economic processes using fuzzy logic methods]. Monohrafiia. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe [in Ukrainian].
8. Степаненко О. П. Моделі, методи та інформаційні технології підтримки процесів діяльності банківської системи : монографія. 2-ге вид. Київ, 2020. 491 с. (дата звернення: 1.03.2024) [in Ukrainian].
9. Stepanenko O.P. Modeli, metody ta informatsiini tekhnologii pidtrymky protsesiv diialnosti bankivskoi systemy [Models, methods and information technologies for supporting banking system activity processes]. Monohrafiia. 2-he vyd. Kyiv, 2020. 491 s. [in Ukrainian].

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Пришляк Катерина Мирославівна, Семененко Юрій Сергійович, Буяк Лілія Андріївна ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ АГРОПІДПРИЄМСТВ З ДОПОМОГОЮ ERP-СИСТЕМ	4
Пухир Світлана Тимофіївна, Хмелярчук Марія Ігорівна ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ АКТУАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНОЇ ПРОГРАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ	11

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ГАЛУЗЯМИ ТА ПІДПРИЄМСТВАМИ

Боровик Марина Вікторівна, Кондратенко Наталія Олегівна ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ІННОВАЦІЙНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАДРОКОРИСТУВАННЯ	19
Кучерівська Софія Степанівна КОНКУРЕНТНІ ПЕРЕВАГИ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ В УМОВАХ НОВОЇ ЕКОНОМІКИ	24
Мальований Геннадій Олексійович АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ З ПОВОДЖЕННЯМ ТА ПЕРЕРОБКОЮ ТВЕРДИХ ПОБУТОВИХ ВІДХОДІВ (ТПВ)	29
Остапець Антон Олександрович, Парасій-Вергуненко Ірина Михайлівна ВПЛИВ РИЗИКУ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ	37
Рудаченко Ольга Олександрівна, Ісаснко Олексій Володимирович СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ НА ПІДПРИЄМСТВАХ З ПЕРЕРОБКИ ТВЕРДИХ ПОБУТОВИХ ВІДХОДІВ	47

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Топішко Наталія Петрівна, Душко Назар Ігорович, Галецька Тетяна Іванівна СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНИМ РОЗВИТКОМ ПЕРСОНАЛУ ІТ-ПІДПРИЄМСТВ (ДОСВІД КОМПАНІЇ «SOFTSERVE»)	54

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ ТА КРЕДИТ

Береславська Олена Іванівна, Підсосонна Яна Григорівна ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ КРИПТОАКТИВІВ	62
Дем'янчук Ольга Іванівна, Панова Ольга Сергіївна БОРГОВА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ	69
Дем'янчук Ольга Іванівна, Дзюрах Юрій Михайлович, Лещенко Денис Олегович ОЦІНКА РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	75
Друзь Веніамін Леонідович, Шулик Юлія Віталіївна ПОТРЕБИ СЕКТОРІВ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЯХ У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗБИТКАМИ ВІД ВІЙНИ	81
Лютий Ігор Олексійович, Зайчикова Віталіна Вікторівна, Кедь Володимир Володимирович ОСОБЛИВОСТІ БОРГОВОЇ ПОЛІТИКИ ТА КРИТЕРІЇ БОРГОВОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ	88
Мамонтова Наталія Анатоліївна, Татарин Марія Олегівна ОПОДАТКУВАННЯ ІТ-СЕКТОРУ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ	95
Мединська Тетяна Володимирівна, Боднарюк Ірина Леонідівна, Ногінова Наталія Миколаївна, Бартко Марія Тарасівна ФІСКАЛЬНА РОЛЬ НЕПРЯМОГО ОПОДАТКУВАННЯ У ФОРМУВАННІ ДОХОДІВ БЮДЖЕТУ ДЕРЖАВИ	102
Синенко Василь Миколайович ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВАЛЮТНОГО РИНКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ	109
Шірінян Лада Василівна НОВА МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ КОНКУРЕНТНОЇ ПОЗИЦІЇ КОМПАНІЇ ЗІ СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ НА РИНКУ СТРАХУВАННЯ	115

МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Грабарев Андрій Володимирович, Мозгалі Ольга Петрівна, Баранюк Михайло Романович МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У БАНКАХ	122

CONTENT

ECONOMICS AND MANAGEMENT OF NATIONAL ECONOMY

Katerina Pryshliak, Yurii Semenenko, Liliya Buyak DIGITAL TRANSFORMATION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES WITH THE HELP OF ERP SYSTEMS	4
Svitlana Pukhyr, Mariya Khmelyarchuk CHALLENGES AND PROSPECTS IN UPDATING UKRAINE'S STRATEGIC ECONOMIC SECURITY PROGRAM AMIDST WAR	11

ECONOMICS, MANAGEMENT OF SECTORS AND ENTERPRISES

Maryna Borovyk, Nataliia Kondratenko FORMATION OF THE INNOVATION MANAGEMENT MECHANISM IN THE SPHERE OF SUBSOIL USE	19
Sofia Kucherivska COMPETITIVE ADVANTAGES OF INSURANCE COMPANIES IN THE NEW ECONOMY	24
Hennadii Malovanyi ANALYSIS OF THE SOCIO-ECONOMIC SITUATION IN UKRAINE REGARDING THE HANDLING AND PROCESSING OF SOLID HOUSEHOLD WASTE (SHW)	29
Anton Ostapets, Iryna Parasii-Verhunencko THE IMPACT OF CYBERCRIME RISK ON TECHNOLOGICAL COMPANIES' ACTIVITIES	37
Olha Rudachenko, Oleksii Isaenko STRATEGIC MANAGEMENT OF INVESTMENT ACTIVITIES IN SOLID HOUSEHOLD WASTE PROCESSING ENTERPRISES	47

LABOR ECONOMICS AND REGIONAL ECONOMY

Natalia Topishko, Nazar Dushko, Tetiana Galetska MODERN APPROACHES TO PERSONNEL PROFESSIONAL DEVELOPMENT MANAGEMENT IN IT ENTERPRISES: THE EXPERIENCE OF SOFTSERVE	54

FINANCE, MONETARY CIRCULATION AND CREDIT

Olena Bereslavska, Yana Pidsosonna INSTITUTIONAL BASIS OF CRYPTOASSETS' REGULATION	62
Olha Demianchuk, Olha Panova DEBT SECURITY OF UKRAINE	69
Olha Demianchuk, Yurii Dziurakh, Denys Leshchenko ASSESSMENT OF UKRAINE'S FINANCIAL SECURITY LEVEL	75
Veniamin Druz, Yuliia Shulyk THE NEEDS OF UKRAINE'S ECONOMIC SECTORS FOR FOREIGN INVESTMENTS IN LIGHT OF THE DAMAGES CAUSED BY THE WAR	81
Ihor Lyutyy, Vitalina Zaichykova, Volodyr Ked PECULIARITIES OF DEBT POLICY AND DEBT SECURITY CRITERIA UNDER MILITARY AGGRESSION	88
Nataliya Mamontova, Mariia Tataryn IT SECTOR TAXATION IN UKRAINE: FEATURES AND CURRENT TRENDS	95
Tetyana Medynska, Iryna Bodnaryuk, Natalia Noginova, Maria Bartko THE FISCAL ROLE OF INDIRECT TAXATION IN THE FORMATION OF REVENUES OF THE STATE BUDGET	102
Vasyl Synenko PECULIARITIES OF THE FOREIGN EXCHANGE MARKET FUNCTIONING IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF ECONOMIC UNCERTAINTY	109
Lada Shirinyan A NEW METHOD FOR DETERMINING THE COMPETITIVE POSITION OF A LIFE INSURANCE COMPANY IN THE INSURANCE SERVICES MARKET	115

MATHEMATICAL MODELING AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMICS

Andrii Hrabarev, Olga Mozgalli, Mykhailo Baraniuk MATHEMATICAL METHODS AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN BANKING	122

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»
СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»**

Науковий журнал (щоквартальник)

№ 32(60)

Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2024. № 32(60). 130 с.

Scientific notes of Ostroh Academy National University, «Economics» series: scientific journal. Ostroh : Publishing NaUOA, March 2024. № 32(60). 130 p.

Головний редактор *О. І. Дем'янчук*

Заступник головного редактора *Ю. В. Шулик*

Відповідальний редактор *Н. В. Іванчук*

Комп'ютерна верстка *Н. О. Крушинської*

Художнє оформлення обкладинки *К. О. Олексійчук*

Коректор *А. О. Самсонюк*

Коректор англomовних текстів *Р. Т. Шулик*

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 15,11. Наклад 100 пр. Зам. № 13–24.
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «Times New Roman».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Виготовлено ФОП Свиначук М. В.
Тел. (+38068) 68 35 800, e-mail: 35800@ukr.net.